

KA RODNO NEBINARNIM JEZIČKIM PRAKSAMA
zbornik radova

Uredništvo:
Jasmina Čaušević, Amar Bašić i Matej Vrebać

Sarajevski otvoreni centar
Sarajevo, 2023.

Edicija *Questioning* Sarajevskog otvorenog centra

Publikacija broj 11

Naslov: Ka rodno nebinarnim jezičkim praksama, zbornik radova

Autorski tim: Amela Šehović, Admir Alex Adilović, Alex B., Amar Bašić, Džana Zahirović, Mušinović E., Emir Muhić, Ivan Šunjić, Jasmina Čaušević, Zenaida Karavdić

Recenzije: prof. dr. Ajla Demiragić i doc. dr. Elma Durmišević

Uredništvo: Jasmina Čaušević, Amar Bašić i Matej Vrebac

Lektura: Bjanka Alajbegović

Naslovnica: Amar Bašić

Prelom: Renato Juričev

Izdavač: Sarajevski otvoreni centar

Adresa izdavača: Podgaj 14, 71 000 Sarajevo <https://soc.ba/>

Godina izdanja: 2023.

Za izdavača: Emina Bošnjak

 **EQUALITY
FUND**

 **SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR**

ISBN 978-9958-536-81-6

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod

ID brojem 57236230

© Sarajevski otvoreni centar

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova poželjno je, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba.

Autorski tim se koristi različitim jezičkim normama koje se upotrebljavaju u Bosni i Hercegovini i regiji. Zbog poštivanja autorske nezavisnosti, jezičke razlike su zadržane u finalnoj verziji istraživanja. Rad na ovom istraživanju, kroz projekat core funding, podržala je Vlada Kanade – Equality Fund. Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja donatora.

Sadržaj

Predgovor (Matej Vrebac).....	2
Uvodni tekst – Ka rodno nebinarnim jezičkim praksama (Amar Bašić).....	3
01 Prvi dio – nevidljivost u jeziku	6
Kako i zašto moramo biti inkluzivniji_e u vrlo binarnom BHS jeziku (Alex B.).....	7
Ko sam ja? Nevidljivost u jeziku znači nepostojanje (Admir Alex Adilović).....	10
Moje iskustvo s jezikom kao bezrodne osobe u Bosni i Hercegovini (Mušinović E.).....	14
02 Drugi dio – lingvističke mogućnosti	16
Od rodno (ne)osjetljivog ka rodno neutralnom (nebinarnom) jeziku u lingvističkoj bosnistici (prof. dr. Amela Šehović).....	17
Semantika imenica srednjeg roda u bosanskom jeziku (dr. sc. Zenaída Karavdić).....	29
Nomen est omen? – (Re)interpretacija rodnih označitelja kroz leće kognitivne lingvistike (prof. dr. Emir Muhić).....	40
Uporaba rodno nebinarnog jezika: (ne)mogućnosti u praksi (Ivan Šunjić, MA).....	47
03 Treći dio – primjeri iz prakse	54
Perspektive rodno neutralnog jezika u Bosni i Hercegovini (Amar Bašić).....	55
Problemi pri prevođenju rodno neutralnog jezika sa njemačkog na bosanski/hrvatski/srpski jezik (Džana Zahirović, MA).....	73
Kratki prikaz pisanja o temama vezanim za nebinarne osobe u Bosni i Hercegovini (mr. sc. Jasmina Čaušević).....	80
04 Recenzije	88
doc. dr. Elma Durmišević.....	89
prof. dr. Ajla Demiragić.....	91
O Sarajevskom otvorenom centru.....	93

PREDGOVOR

Drago čitateljstvo, pred vama je zbornik radova *Ka rodno nebinarnim jezičnim praksama* u izdanju Sarajevskog otvorenog centra. Sama zamisao za rad na rodno inkluzivnom i nebinarnom jeziku Sarajevskom otvorenom centru je došla iz LGBTQ+ zajednice te je tim SOC-a objeručke prihvatio ovu inicijativu. Naročito osjećamo ponos što u djelo možemo sprovesti ideje koje do nas dolaze od onih kojima posvećujemo naš rad i djelovanje.

U 2023. tročlani tim zadužen za ovu oblast je krenuo s istraživanjem i radom, a ishodi tog rada upravo se očituju kroz ovaj zbornik i plodonosnu konferenciju koja mu je prethodila. Cjelokupni proces je bio raznovrstan, a krenulo se od dijaloga s rodno nebinarnim i fluidnim osobama do konsultacija sa stručnim osobama iz različitih oblasti i disciplina. Upravo zato, bogat sadržaj samog zbornika nudi interdisciplinarni pristup s ciljem da ponudi perspektive za razmišljanje te rješenja koja mogu biti od pomoći lingvističkoj zajednici, medijima, prevoditeljskoj struci, a napose nebinarnim osobama i svima ostalima.

Naš tim je svjestan da je učinjen donekle pionirski korak po pitanju rodno nebinarnih i neutralnih jezičnih praksi, uz nadu da će ovaj rad biti podsticaj za buduća promišljanja, djelovanja i nadogradnje ka inkluzivnijim društvenim praksama. Možda upravo vaš doprinos ovoj temi bude značajan te vam zbog toga želimo plodonosno čitanje.

Matej Urebac

Sarajevski otvoreni centar

UVODNI TEKST KA RODNO NEBINARNIM JEZIČKIM PRAKSAMA

Amar Bašić

Jezik je živi organizam koji se stalno mijenja i prilagođava. Ovom rečenicom sam započeo e-mail 30. decembra 2021. godine, pokrećući inicijativu u okviru koje su za nešto manje od dvije godine realizirani: fokus grupa s rodno nebinarnim i rodno fluidnim osobama iz Bosne i Hercegovine, niz susreta i razgovora sa stručnim osobama iz domena lingvistike i prevođenja, naučna konferencija o rodno nebinarnim jezičkim praksama i perspektivama u Bosni i Hercegovini, te zbornik radova koji je pred vama.

* * *

Bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski jezik (svejedno uzimamo li da se radi o jedinstvenom policentričnom jeziku ili zasebnim normama četiri standardna jezika) su do raspada Jugoslavije uglavnom normirani s vrha prema dole. Nadležna državna tijela su određivala pravila i rječnik koji valja biti u širokoj upotrebi kroz škole, medije, institucije, zakone, itd. Nakon raspada Jugoslavije dolazi do određene demokratizacije jezičke tvorbe u svim novonastalim državama. Sve je veći utjecaj društvene zajednice, nevladinih organizacija, te aktivističkih krugova u spontanijem usvajanju i mijenjanju riječi, te općem usmjeravanju jezika.

Širenje medijskih sloboda i razvoj novih komunikacijskih kanala i tehnologija čine da današnji jezički autoriteti daleko teže mogu kontrolirati i bilježiti sve situacije u kojima se dešava tvorba jezika. U takvim okolnostima dolazi do spontanog usvajanja i prilagodbe novih riječi i njihovog širenja kroz zvaničnu i medijsku upotrebu, s najviše istaknutim procesom anglicizacije koji za sobom ostavlja mješavinu pristupa (download, guglanje, svajp, klik...) ali i dilema (*crnac/Afroamerikanac/tamnoputi čovjek, mobing/mobbing, rodno osjetljivo/gender senzitivno*).

Često taj proces navigiraju stručni i aktivistički krugovi koji resurse usmjeravaju u širenje edukacije o inkluzivnijim jezičkim praksama te promicanje inkluzivnije terminologije. Tako, naprimjer, od prvobitne zabune u značenju riječi *spol i rod* iz Zakona o ravnopravnosti spolova BiH iz 2003. godine, danas imamo dosta jasniju terminologiju u zakonima i stručnoj literaturi o spolnom i rodnom identitetu, interspolnosti, transrodnosti ili (inter)spolnim karakteristikama, a primarno zahvaljujući angažmanu nevladinog sektora.

U takvom jezičkom okruženju, negdje početkom decembra 2021. godine, na naše ekrane dolazi serija *I tek tako*, nastavak megapopularne serije *Seks i grad* iz ranih 2000-ih, sada s proširenom postavom likova i glumačkog ansambla, uključujući Saru Ramirez, rodno nebinarnu osobu koja glumi rodno nebinarnog lika Che Diaz.

Premda se o rodnoj fluidnosti i rodnoj nebinarnosti već razgovaralo u Bosni i Hercegovini¹, ovo je bio značajan skok u vidljivosti rodno nebinarnih osoba te općenito javnoj percepciji, ali i potrebi kako struke tako i šire javnosti za adekvatnim jezičkim alatima. Struke koje su se tu našle "na prvoj liniji" su novinarska i prevodilačka, budući da su to profesionalne osobe od kojih se očekivalo da proprate (i prevode) široko zanimanje za novu seriju i likove. Čak i najdobronamjernije među tim osobama su se morale zapitati kako pristupiti ovoj temi koristeći trenutno vrlo rigidno definiran jezički binarni rodni kod.

Kao živi organizam, jezik će neminovno popuniti tu prazninu. Međutim, bez upliva stručne zajednice, a posebno rodno nebinarnih i rodno fluidnih osoba u Bosni i Hercegovini na koje se nebinarne jezičke prakse najviše i odnose (posebno imajući u vidu reakcionaški otpor koji dolazi iz desničarskih i konzervativnih krugova), postoji rizik da nove tvorbe ne budu adekvatne i dovoljno inkluzivne, pa čak i da budu uvredljive i doprinesu daljoj izolaciji nebinarnih osoba.

Brojna su pitanja na koje valja pokušati naći odgovore. Da li je i koliko naš jezik strukturalno spreman za širenje ili prevazilaženje binarnog rodno koda? Može li se naš sistem gramatičkih rodova mijenjati? Koji su sociolingvistički, morfološki i semantički aspekti uključeni u traženje adekvatnih rješenja? Može li bosanski jezik imati neutralne zamjenice ili singularno *oni* po uzoru na engleski? Koja je razlika između kose crte, donje crte i zvjezdice? Gdje je u svemu tome srednji rod, koja je uloga srednjeg roda u odnosu na semantički rod? Zbog toga se javlja potreba za stvaranjem što je moguće šire platforme za uvezivanje prvenstveno rodno fluidnih i rodno nebinarnih osoba sa stručnim i aktivističkim krugovima kako bi se došlo do najboljih jezičkih praksi iz perspektive inkluzivnosti, prihvatljivosti i provodivosti.

* * *

Ovu je inicijativu na osnovu prvobitnog e-maila prihvatio menadžment Sarajevskog otvorenog centra, te je uključio u svoje srednjoročne planove i pristupio traženju sredstava. U međuvremenu je formiran i organizacijski tim u sastavu Jasmine Čaušević, Mateja Vrebca i moje malenkosti, te se pristupilo daljem razvoju ideje i planiranju koraka. Fokus grupa s rodno nebinarnim i rodno fluidnim osobama iz Bosne i Hercegovine održana je 04. aprila 2023. godine, te nam je kao timu pružila neprocjenjiv osnov za sve dalje aktivnosti. To je bila prilika da osobe kojih se to najviše i tiče podijele svoja razmišljanja o jeziku uopće, te o vlastitoj (ne)vidljivosti u bosanskohercegovačkom društvu i maternjem jeziku.

Usljediti su kontakti i susreti sa stručnim osobama iz akademske sfere, lingvistike i prevodilačke struke, uključujući i izvanredno koristan i produktivan sastanak sa osobljem Instituta za jezik Univerziteta u Sarajevu gdje je razgovarano i o perspektivama za dalju suradnju, a 22. septembra 2023. godine u Sarajevu je održana naučna konferencija *Ka rodno nebinarnim jezičkim praksama*, u kojoj su učestvovala rodno nebinarne i rodno fluidne osobe iz naše fokus grupe, te osobe iz akademskih i lingvističkih krugova. Radovi predstavljeni na tri panela u okviru konferencije sadržani su u ovom zborniku.

Osnovni zaključak konferencije je da jezik mora reflektirati činjenicu da rodno nebinarne i rodno fluidne osobe postoje u našem društvu. Trenutno se rodno nebinarne osobe teško mogu izraziti i

¹Više o tome kako se o rodnoj nebinarnosti pisalo, te kako teorija opisuje nebinarne osobe, potražite u tekstu „Kratki prikaz pisanja o temama vezanim za nebinarne osobe u Bosni i Hercegovini“.

prepoznati u svom maternjem jeziku. Osim što je to diskriminatorno sa aspekta pozitivne pravne norme u Bosni i Hercegovini (koja već sada zagovara inkluziju i promicanje ravnopravnosti kroz jezik), te protivno načelima otvorenog društva i čovjekoljublja, ta činjenica također navodi prije svega mlade osobe da više razmišljaju o odlaska iz naše zemlje. Zato je neophodna dalja afirmacija rodno neutralnog jezika i osavremenjivanje jezičke prakse u Bosni i Hercegovini.

Ovaj zbornik radova reflektira strukturu i slijed same konferencije.

U prvom dijelu su predstavljeni tekstovi rodno nebinarnih osoba iz Bosne i Hercegovine koje su učestvovala u svim fazama naše inicijative. To je prilika steći iz prve ruke uvid u doživljaj samog jezika iz perspektive nebinarnih osoba, te kako jezik i jezičke prakse utiču na lične slobode i vidljivost.

U drugom dijelu su razmotrene mogućnosti rodno neutralnog, odnosno nebinarnog jezika iz stručne lingvističke perspektive, s naučnim osvrtom na trenutno stanje u jeziku i aktualne stručne prijedloge i sugestije za promicanje ravnopravnost i inkluzivnosti kroz jezičke prakse.

U trećem dijelu su predstavljeni konkretni primjeri i praktične analize predloženih novih rješenja u našem i njemačkom jeziku (npr. neutralne zamjenice, singularno oni, perspektive srednjeg roda, itd.), kao i analiza dosadašnjeg medijskog izvještavanja u Bosni i Hercegovini o rodno nebinarnim osobama.

Smatramo da ove tri dimenzije – lična, akademska i praktična – pružaju sveobuhvatan uvid u trenutno stanje i perspektive unutar našeg jezika, odnosno šireg jezičkog područja, ali i snažan temelj za dalja stručna i naučna razmišljanja ka potpunoj afirmaciji i promicanju rodno nebinarnog jezika u Bosni i Hercegovini.

prvi dio

Nevidljivost u jeziku

- Alex B.
- Admir Alex Adilović
- Mušinović E.

Alex B.

KAKO I ZAŠTO MORAMO BITI INKLUZIVNIJE U VRLO BINARNOM BHS JEZIKU

Kako bih objasnio_la svoj odnos sa i pogled na rodno neutralni jezik, moram prvo objasniti svoj rodni identitet i iskustvo s njim, jer ono uvjetuje moj odnos s jezikom i načinom na koji se izražavam. Ja sam rodnonebinarna genderfluid (rodno-fluidna?) osoba, što opisuje osobe čiji se rod mijenja ili smjenjuje kroz vrijeme. U mom slučaju, moj rodni identitet može biti ženski, muški, oba (bigender), neki drugi nebinarni rod ili agender (da nemam rodni identitet uopće). Načini na koje se izražavam u mom slučaju se poklapaju s datim rodnom identitetom u tom trenutku. Odnosno, kad sam žensko o sebi govorim u ženskom rodu, kad sam muško u muškom rodu, međutim, kad sam neki nebinarni rod tu dolazi do poteškoće izražavanja te i prateće disforije. Ove slučajeve izbjegavam tako što ili koristim i muški i ženski rod (što mi u nekim slučajevima odgovara ali u većini ne) ili izbjegavam uopće govoriti na BHS jeziku te pribjegavam engleskom jeziku kao alternativi zahvaljujući njenoj rodnoj neutralnosti. Razgovor s mnogim drugim nebinarnim ljudima dovodi do zaključka da je upotreba engleskog jezika s ciljem izbjegavanja pogrešnog izražavanja i disforije, odnosno radi nemogućnosti izražavanja, vrlo učestala u nebinarnoj zajednici.

Pri govoru o rodno neutralnom jeziku javlja se pitanje zašto je bitno uključivati rodnonebinarne ljude u taj razgovor. Odgovor je jednostavan po mom mišljenju, jer su rodnonebinarne osobe ljudi i zaslužuju kao i svako drugi da se mogu slobodno izraziti na način koji im odgovara, te također zaslužuju poštovanje drugih ljudi kroz obraćanje njima i o njima na način koji tim rodnonebinarnim osobama odgovara i ne stvara disforiju nego euforiju. Važnost rodno neutralnog jezika za rodnonebinarne ljude je velika, te je često dio njihove tranzicije. Njegova ključnost se ogleda u tome što jezičko izražavanje rodnonebinarne osobe (ili bilo koje trans osobe), njoj i o njoj koje joj ne odgovara stvara osjećaj disforije, manjka poštovanja i neprihvatanja njenog rodnog identiteta. Sve ove stvari su cisrodnim osobama često nemoguće za predočiti, jer njihov rodni identitet se u većini slučajeva ne osporava. Nasuprot tome, pravilno i senzibilno izražavanje prema rodnonebinarnoj osobi stvara osjećaj prihvatanja, ravnopravnosti i rodne euforije, što zaslužuje svaka osoba bez obzira na njen rodni identitet.

Kao genderfluid osoba imam unikatno iskustvo s jezikom i svojim izražavanjem. Moje iskustvo je unikatno time što razumijem pozicije žena, muškaraca i rodnonebinarnih ljudi u jeziku. Svjestan_na sam čestog isključivanja žena i nebinarnih ljudi u razgovoru, drugog češće nego prvog, te me oboje

lično pogađa. Nebinarnoj osobi poput mene BHS jezik je konstantan izvor izolacije, neprihvatanja, neznanja za naše postojanje i napomene da je to odraz našeg društva i njegovog odnosa prema nama. Teško je opisati to kako je osjećati se nevidljivo u vlastitom jeziku. Znam da nisam jedina nebinarna osoba koja se tako osjeća, ne samo na području BHS jezika nego i drugih rodno-orijentiranih jezika.

Uloga jezika je da služi ljudima. Jezik je živo biće koje se mijenja i adaptira kroz vrijeme s ciljem služenja ljudima na bolji način. To je vidljivo od početaka svih jezika do prvih riječi svakog djeteta. Kada se narod mijenjao kroz historiju, mijenjao se i jezik. Trenutno se nalazimo u takvom vremenu da se naš jezik rapidno mijenja pod utjecajima globalizacije i interneta. Nebinarne osobe imaju pravo da mijenjaju i zahtijevaju promjene u jeziku. Razlozi za te promjene su mnogobrojni, od mogućnosti izražavanja do, ne integrisanja, nego osviješćivanja društva za njihovo postojanje i prisustvo. Nebinarne osobe trenutno nisu ravnopravne u jeziku, te je evidentno da se jezik mora promijeniti kako bi akomodirao nebinarne ljude. Kako bismo uopće mogli dostići tu ravnopravnost potrebno je ili potpuno reformirati BHS jezik na način da postane rodno neutralan poput engleskog jezika, ili uvesti nove zamjenice i nastavke za glagole i pridjeve. Iako je druga opcija evidentno lakša, idealnija bi ustvari bila prva opcija jer njome se eliminira potreba da se nebinarna osoba autuje kako bi stekla jezičku ravnopravnost. Potrebno je naglasiti da je autovanje nebinarne osobe dodatno teško u našem društvu radi nerazumijevanja i neprihvatanja drugih rodnih identiteta izvan binarnog okvira muškaraca i žena, te je time prva opcija i više sigurna za nebinarne osobe, a također i za trans žene i muškarce. Radi sigurnosti, nebinarne osobe bi morale nastaviti koristiti jezik u skladu s rodnom koji im je dodijeljen pri rođenju u neprihvatajućim okruženjima. Kada bismo savjetovali sve ljude da koriste rodno neutralne opcije onda bismo zaštitili rodnonebinarne ljude, trans žene i trans muškarce. Naravno, to je teže izvodljivo ali smatram da ne trebamo tako lako odustati od toga u potpunosti. Druga opcija može biti malo komplikovanija, jer bi vjerovatno rezultirala većim brojem solucija, samim time što je malo vjerovatno naći zamjenicu ili nastavke koje bi svim nebinarnim osobama odgovarale (razlog ovog mišljenja su pojave mnogobrojnih neozamjenica i xenzamjenica na engleskom jeziku – pored they/them zamjenice u jednini). Iz ovih razloga, najidealnija solucija bi bila kombinacija i prve i druge opcije. Iako smo daleko od toga, svejedno smatram da vrijedi pokušati.

Promjene o kojima je riječ dešavaju se globalno. U Argentini postoji pokret u kojem se uklanja rodna binarnost španskog te se na riječi koje inače imaju rod umjesto muškog nastavka „o“ i ženskog „a“ dodaje rodno neutralno „e“. Među drugim jezicima u kojima aktivisti donose promjene u jeziku su njemački, arapski, francuski, švedski, hebrejski, kineski i mnogi drugi (Berger, 2019)². Smatram da nam ovakvi pokreti trebaju služiti kao inspiracija.

Što se tiče smjernica za korištenje rodno neutralnog jezika, prvo je bitno ponovo naglasiti da je takvo nešto u našem jeziku izuzetno teško, pogotovo u poređenju sa rodno neutralnim jezicima, poput engleskog, što BHS jezik nije. Zato je dosta bitnije biti svjestan na svog načina izražavanja i njegovog utjecaja na rodnonebinarne ljude, te biti otvoren na prema mogućem napredovanju i evoluciji našeg jezika u pogledu prihvatanja nebinarnih ljudi, naprimjer, kroz nove rodno neutralne zamjenice i na druge načine.

Prva smjernica za rodno neutralni jezik, i u većini slučajeva najbitnije pravilo, jeste da se po mogućnosti pita kako se obraćati pojedinoj rodnonebinarnoj osobi. Nema univerzalno pravilo kako se

²Berger, M. (2019, December 15). A guide to how gender-neutral language is developing around the world. *Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/world/2019/12/15/guide-how-gender-neutral-language-is-developing-around-world/>

treba obraćati bilo kojoj rodno nebinarnoj osobi iz razloga što su sve rodnonebinarne osobe drugačije i imaju drugačija iskustva s jezikom i kako on utječe na njih. Međutim, pitati je samo prvi korak. Često se dešava da nakon što neko pita kako oslovljavati rodnonebinarnu osobu (ili bilo koju trans osobu) i nakon što ta osoba odgovori, to se ne poštuje u potpunosti nego se ide s onim što je lakše za onoga ko pita. Bitno je u potpunosti saslušati i razumjeti šta ta rodnonebinarna osoba traži, te to i poštovati.

Druga smjernica je vježba. Razbijanje predrasuda i automatskog oslovljavanja osoba na osnovu njihovog fizičkog izgleda i osobina nije nešto što lako polazi iz prve ruke. Zato je bitno vježbati oslovljavanje ljudi bez obzira na njihove fizički vidljive karakteristike, te konstantno osvještavanje na te pretpostavke i na njihovu neispravnost. U tom procesu je bitno također imati na umu da nijedna nebinarna osoba ne izgleda isto. Nema fizičke karakteristike ili bilo kakvog izgleda koji je univerzalan za sve rodnonebinarne osobe, niti sve rodnonebinarne osobe odstupaju od cisheteronormativnih standarda u pogledu izgleda.

U slučaju da ste u nemogućnosti pitati osobu kako joj se oslovljavati, preporuke/opcije su da koristite ime te osobe umjesto zamjenica, da koristite „oni“ zamjenice i prateće nastavke, da ju oslovljavate sa „ta osoba“ i pratećim zamjenicama i nastavcima, te sa „Vi“ zamjenicom i pratećim nastavcima. Sve ove opcije su rodnoneutralne, iako imaju svoje mane, te se ne trebamo na njih previše oslanjati kad se dovodi u pitanje rodna neutralnost našeg jezika i potreba za adekvatnim promjenama. Ovo je samo generalna preporuka, te je prirodno da se neće svaka rodnonebinarna osoba slagati sa svima od njih, te naglašavam bitnost prve smjernice (u slučajevima kad je to moguće). Također je bitno podcrtati da zamjenica „ono“ nije adekvatna za rodnonebinarne ljude jer ju mnogi doživljavaju degradirajućom (osim u slučaju da određena nebinarna osoba kaže da ju koristi, jedino i isključivo u tom slučaju je prihvatljivo (odnosno poželjno) koristiti „ono“ zamjenicu samo za tu osobu). Važno je obratiti pažnju na trenutke obraćanja prema/o grupama ljudi i uključiti rodno neutralne termine i riječi poput „ljudi“ i drugih. Imajte na umu da nikad ne možete sa sigurnošću znati da među tom grupom se ne nalazi rodnonebinarna osoba te je vrlo izolirajuće biti nepriznat u takvim situacijama.

Zadnja smjernica, koja je već u upotrebi, te zaslužuje još veću prihvaćenost, jeste korištenje inkluzivne crte, kao u primjeru: uradio_la ili uradio/la. Ovo je korak u ispravnom smjeru za uključivanje žena u razgovor i prepravka androcentričnog patrijarhalnog sistema izražavanja. Međutim, što se tiče rodnonebinarnih ljudi, ono često stvara dublji osjećaj nevidljivosti i neprihvaćenosti, time što naglašava sveprisutni binarni pogled na rod, odnosno podjelu na muškarce i žene, što nebinarni ljudi nisu. Međutim, povratak na muški rod kao rodno neutralnu opciju nije moguć jer je to samo korak unazad prema androcentričnosti i patrijarhatu. Slična situacija je, naprimjer, u španskom gdje riječ „ellos“ označava grupu muškaraca i koristila se za miješane skupine, te su napravili novu riječ, „elles“, za miješane skupine. Androcentričnost je učestala u mnogim jezicima te joj se treba opirati. Međutim, inkluzivna crta nije idealno rješenje, te je bitno držati na umu njen utjecaj na rodnonebinarne ljude.

Alex B. je nebinarna genderfluid osoba. Trenutni_a je član_ica Organizacionog odbora bh. Povorke Ponosa. Potrebu za promjenom BHS jezika je primjetila_o ubrzo nakon otkrića svoje nebinarnosti, iako je utjecaj jezika ostjetio_la na svojoj koži još od djetinjstva. Od spoznaje vlastitog identiteta sve više se bavi aktivizmom i zalaže za promjene ka inkluzivnijem društvu. Studira engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu UNSA.

**Admir Alex
Adilović**

KO SAM JA? NEVIDLJIVOST U JEZIKU ZNAČI NEPOSTOJANJE

Diskriminacija nije uvijek jasno vidljiva, podvuče se u jako male niti života i postaje realnost na koju eventualno pristajemo jer ne znamo za bolje, ili naprosto mislimo da bolje ne postoji. S druge strane, zakonski okviri u našoj državi jasno govore o tome šta je to diskriminacija, koje su osnove i kako se zakonski i šta treba tretirati. No, ako išta znam o ovoj državi, to je da sveto slovo na papiru u praksi ne znači apsolutno ništa. Da pojasnim, član 2. Zakona o zabrani diskriminacije u BiH nedvojbeno naglašava: „*Diskriminacijom će se, u smislu ovog zakona, smatrati svako različito postupanje uključujući svako isključivanje*“, te eksplicitno ubraja rodni identitet kao osnovu za diskriminaciju. Uprkos ovome, svi rodni identiteti koji nisu u skladu sa onim društveno prihvaćenim bivaju svakodnevno isključeni = diskriminirani.

Vraćam se na one male niti, jer njih često zaboravljamo. Ta tako mala i svima nevidljiva nit u diskriminaciji koju živi svaka rodno nebinarna osoba jeste jezička isključenost. Ja moram da se prilagodim društvu i jeziku umjesto da to bude obratno. Cijeli spektar rodnih identiteta biva isključen u samom jeziku. Da se razumijemo, da ne postoji jezik, ja ovo danas ne bih pisao i vi ne biste čitali. To govori da je jezik jedno od najvećih i najbitnijih oružja u aktivizmu, revoluciji ali i samom životu. Pomoću njega komuniciramo s drugima, bivamo socijalna bića, izražavamo svoje potrebe i gradimo svoj život. Kada govorim o jeziku, svaki put se prisjetim Dr. Maye Angelou koja kaže „*Uvjerena sam da su riječi stvari, moramo biti oprezni koje riječi koristimo. Nekada ćemo moći izmjeriti moć riječi jer one jesu stvari. One bivaju na zidovima, na tepisima, u novinama, na odjeći i na kraju u nama.*“ Na ovaj način ona jasno opisuje svoj pogled na riječi, a samim time i jezik. Od riječi se ne možemo sakriti, one su svuda oko nas i njima se služimo svakodnevno.

Upravo ovaj, ovako bitan dio života svake osobe isključuje rodno nebinarne identitete iz postojanja, te time zapravo vrši nasilje. Vrlo često sam primora* da koristim zamjenice koje meni ne pripadaju, da mijenjam jezik suprotno pravilima i gramatici, a samo kako bih moga* da pišem o sebi. Bit ću iskren, meni to uvijek oduzima mnogo energije, svaki put se pitam kada će sve to da prestane i kada ću da odahnem. A onda, svoj umor fino reflektujem na druge pa onda da ih zaštitim dopustim im da mi se obrate u jednom od dva jezička roda. A onda me ljuti to što sam uradi* i tako ukруг.

BHS jezici su zapravo ekstremno kruti kada je u pitanju rodni identitet. Naš jezik predmetima daje rod, ali čak ni tada ne dopušta prevelika odstupanja pa i predmeti imaju svoj rod ali i razlog zašto su

baš tog roda. Kada se uđe u zavrzlamu samog jezika, koji je i ovako poprilično gramatički komplikovan, shvatamo da je nastao pod utjecajem patrijarhata i društva koje nema senzibilnosti. Jezička reforma se događa svakodnevno, tako da ne možemo baš kriviti one koji su „izmislili“ jezik za njegove manjkavosti danas, već treba da krivimo cijelo društvo kroz historiju i današnjicu. Dugo se pitam da li do same reforme nije došlo zbog sveopćeg nedostatka želje za borbom, kroz koji naše društvo trenutno prolazi, ili se radi o manjku empatije i senzibilizacije. Što više istražujem i živim svoj identitet autentično i vidljivo, biva mi jasnije da se radi o nedostatku razumijevanja, empatije i senzibilnosti. Kada se autujem kao gay osoba, onda je to svima jasno, ali kada se autujem kao rodno nebinarna osoba ja moram proći cijelu proceduru educiranja i objašnjavanja šta moj identitet znači i kako to da ja nisam ni muško, a ni žensko, te pobogu šta sam to ja? Volio bih da je ovo kraj, da je to objašnjenje kraj, ali nije. Onda se moram autovati drugi, pa treći, pa četvrti i sve tako do zna ko koji put, sve dok me osoba prekoputa ne shvati ozbiljno. A onda kada shvati, odlučuje da ignoriše taj dio mene i izbjegava tu temu pod svaku cijenu. Naše društvo je naučeno da spol znači rod i da zapravo ne postoji razlika između toga, iako se ovoj ideji stoljećima unazad protive mnogi feministički i LGBTIQ pokreti, ona je još uvijek živa. Kada pišem o ovoj temi moje misle lete kao lude, jer shvatam kakvu diskriminaciju živim svoj cijeli život.

Da li ste se ikada zapitali „Pa ko sam ja?“, ali ne retorički već onako iskreno, jer ne znate gdje pripadate? Pubertet i mlade godine proveo sam u istrazi sebe, pokušavajući pronaći odgovor na pitanje Ko ili Šta sam zapravo ja. Nisam se osjećao kao muškarac, iako se to podrazumijevalo zbog spolnih karakteristika s kojima sam se rodio, ali se nisam osjećao ni kao žena. Tražio sam kako se osjećam sve dok sam na sebi nosio masku muškarca. Nosio sam je jer nisam znao kako predstaviti sebe, kako nekome reći šta sam ja kada ni ja ne znam šta sam. Kako na sebe staviti neku etiketu kada ona ne pripada meni. U školi, na časovima biologije, učili smo da postoje dva roda, na času bosanskog učili smo da postoje tri (muški, ženski i srednji), uz jasnu napomenu da taj srednji rod mogu biti samo predmeti. Onda sam se pitao da li sam ja taj srednji rod, no nisam želio da me neko zove „ono“, bilo mi je uvredljivo i nejasno. Da budem jasan i sada mi je uvredljivo, jer je jezička definicija ove riječi jasna i ova zamjenica ne može i ne treba da pripada rodno nebinarnim osobama.

Nakon godina i godina istraživanja konačno sam, sasvim slučajno, na edukaciji o rodnoj ravnopravnosti u udruženju Amica Educa u Tuzli saznao da postoje i drugi rodni identiteti, oni izvan društvenih okvira. Nakon toga sam i sam počeo da istražujem šta to znači i shvatio da ne postoje osobe u mom okruženju koje pripadaju tom rodu, te da ne postoji nikakva vidljivost ovog identiteta. Ono što me činilo sretnim jeste činjenica da sam nakon cjeloživotnog traganja konačno pronašao naziv za ono što ja jesam. Iako mrzim etikete i smatram da ne treba da ih imamo u nekom utopijskom društvu, ali naša realnost danas je takva da one moraju postojati i da samo preko njih možemo da zaista poznajemo sebe same. Vidljivost je ključna u svakoj aktivističkoj borbi, pa tako i ovoj, jer bez etikete i vidljivosti još neko dijete će prolaziti ono što sam ja, pitat će se ko ili šta je. Svojim autovanjem odlučio sam pokazati da i u ovoj državi postoje osobe koje se ne uklapaju u rodne kutije i koje svoj rodni identitet žive slobodno i autentično.

Kažu da život nije uvijek duga, a ja odgovorim da život ne treba ni da je uvijek tuga. Diskriminacija se ne tiče samo zakonskih okvira, ali ja ga postavljam na prvo mjesto u aktivizmu jer ipak imamo precizno definisan zakon. No, mnogo važniji segment života bez diskriminacije jeste život bez srama i straha. Kada živite identitet koji čak ni jezik ne prepoznaje, onda živite u konstantnom sramu od onoga što

jeste. Ovaj strah utiče na naše cjelokupno mentalno i fizičko zdravlje. Ovaj uticaj na kraju nas dovodi do mjesta samoće, odbačenosti, izolacije i na kraju asocijalnosti i depresije. Posljedice nisu male i nisu nešto što kao društvo smijemo zanemariti. Mnoge rodno nebinarne osobe, a kao što sam to i ja radi*, biraju živjeti pod maskom cis rodne osobe i zakopati svoj rodni identitet duboko u tamu gdje ga niko nikada neće moći pronaći i dokle svjetlost ne može doprijeti, čak ni onda kada se na nebu pojavi duga. Teško je razdvojiti društvo i jezik, jer upravo jezik i njegova senzibiliziranost govori o tome kakvo je društvo i da li postoji istinska senzibilnost. Naš jezik o nama kao društvu govorimo da nismo senzibilni_e i da ne želimo da se prilagodimo drugima. Tradicija, patrijarhalne vrijednosti i stereotipi samo dodatno utiču na postojanje netrpeljivosti i nerazumijevanja drugačijih identiteta.

Reforma jezika nije lagana, ali jeste neophodna. Zamislite kakvu promjenu u društvu može da donese ova reforma. Samo kada bi se jezično prepoznali rodni identiteti, na društvenom nivou bi se prepoznala razlika između roda i spola, diskriminacija bi prestala a samim time i potreba za sramom. Sram, strah i nesigurnost zatvaraju rodno nebinarne osobe u ormar, isti onaj ormar u kojem se nalazi odjeća s riječima, pa se ni tamo ne možemo osjećati dovoljno sigurno ili izolirano. Ipak, bez obzira da li to mjesto daje sigurnost ili ne, ormari treba da su rezervisani isključivo za odjevne predmete i ni za šta drugo! Identiteti su tu za nas, da krase sve ono što mi jesmo, baš onako kako duga krasi nebo nakon što se nevrjeme skloni i oblaci odu. Život nikada ne smije biti ormar ili četiri zida, život mora biti sloboda. Ja ne želim život u objašnjavanju, ne želim život prepun diskriminacije, ne želim da zbog manjkavosti jezika ja moram da diskriminišem sam sebe i jedan od svojih identiteta. Želim živjeti slobodno i letjeti kroz život.

Za početak, počnimo svi*e jedni*e druge pitati kako žele da im se obraćamo. Smatram da je krajnje vrijeme da počnemo s poštivanjem zakona, te u skladu s time izvršimo potrebne reforme i zaustavimo svakodnevnu diskriminaciju!

Prijedlozi:

- Koristiti * umjesto _/ jer _ znači „i“, dok / znači „ili“, ukoliko se koristi za rodno nebinarnu osobu onda ju se ponovo ignoriše, jer se obuhvataju samo dva patrijarhalno postavljena roda, ne postoji obuhvatnost. Primjer: Alex je hti* uzeti bananu u trgovini; Admir i ja smo bil* na tom skupu; Drag* Sanja, nadam se da tvoj dan ide super, i sl.
- Koristiti prvo ime umjesto zamjenice. Sve dok se ne iskristaliziraju adekvatne zamjenice, najbolje je umjesto „on ili ona“ koristiti prvo ime kada se obraćamo rodno nebinarnim osobama.
- S druge strane, uvijek možemo preuzeti zamjenice iz drugih jezika pa koristiti Zi/Zir – Zi je bio'la na skijanju.
- Pisati i izgovarati oba roda bez i/ili znakova: Doktor*ica je bio*la na bolovanju – prilikom izgovora koristi se blaga skoro pa nečujna pauza u izgovaranju te se time pravi distinkcija od jednog ili drugog jezičnog roda, te stvara prostor za sve ono što jeste između ili izvan ovih okvira.
- Korištenje postojećeg rodno senzibilnog jezika. Iako se vraćamo na korištenje jednog od dva ili oba jezična roda, odluka osobe je bitna. Kada me pitate kako da mi se obratite i ja kažem da je to u muškom ili ženskom jezičkom rodu, osjećam se ispoštovano ali i odgovorno prema odluci koju ja u tom trenutku donosim. Ja sam taj koji je imao pravo da bira, te posjedujem svijest o tome da je neko prepoznao moju potrebu i moj identitet.

Prvi dio: Nevidljivost u jeziku

Svi moji prijedlozi su međusobno isprepleteni jer ne možemo jedan dio jezika promijeniti, a drugi ne. Kada radimo reformu, ona mora biti kompletna, a sve kako bi se osiguralo poštivanje osnovne ljudskosti i integriteta jedne ličnosti!

Admir Alex Adilović je rodno nebinarna osoba koja koristi oba jezička roda. Dvadesetsedmogodišnji aktivista iz Tuzle. LGBTI aktivizmom se bavi od 2017, ulaskom u Tuzlanski otvoreni centar. Trenutno pohađa program Geštalt psihoterapije i radi kao psihoterapeutkinja pod supervizijom. Svoj aktivizam pokazuje i kroz pisanje, te se njegovi članci mogu pronaći na LGBTI.ba, TOC.ba, a pjesme i priče u različitim zbirkama. Trenutno radi na romanu pod nazivom „Alex“, a koji će prikazivati sve ono s čime jedna rodno nebinarna osoba mora živjeti i postojati u našem društvu. Kroz život se vodi jednostavnom rečenicom "Ništa ljudsko meni strano nije", a iz koje crpi energiju potrebnu za borbu protiv diskriminacije, nejednakosti i nasilja.

Mušinović E.

MOJE ISKUSTVO S JEZIKOM KAO BEZRODNE OSOBE U BOSNI I HERCEGOVINI

Čak i da objasnim šta je to bezrodna osoba, moram korisiti sočiva roda. To preslikava moje čitavo životno iskustvo kao bezrodne osobe. Ljudi često definiraju bezrodnost kao nepripadanje ni muškom ni ženskom rodu. To mi odmah oduzima svu nadu i volju za borbom za vidljivost generalno, a da ne spominjem jezik. Jezik reflektira društvo, a društvo mora prvo shvatiti da ne postoje samo dva roda, a onda i da ja ne moram da pripadam niti jednom. Prije svega bi društvo trebalo shvatiti da rod nije ni bitan. Znati nečiji rod nije ni za šta neophodno. Ne bi trebalo da nečiji rod piše na osobnoj karti, na putovnici, na indeksu, na bilo čemu. Osim toga, ako je već potrebno, zašto se onda svede na M i Ž? Često pokušam preskočiti taj dio ankete ili bilo kakvog dokumenta, ali me naravno uvijek vrata na to. Svaki put se osjećam poraženo zbog toga. Iz nekog protesta stavim oznaku suprotnu od one koju dobih na samom rođenju. Stavim to čisto da ubijedim sebe da moj život nije roman Kafke i da ipak imam neku kontrolu nad svojim životom koliko god ona mala bila u tim trenucima.

Naravno, ja uvijek mogu ne ispuniti anketu, ne učlaniti se u organizaciju, ne prijaviti se na projekt, ne upisati se na fakultet, ne napraviti putovnicu, ne napraviti osobnu, ne roditi se i tako riješiti ovaj problem. Ovaj problem je zastupljen u svim sferama mog društva, jer je rod ovdje smatran toliko bitnim. Zbog svog androgenog izgleda, ljudi me često pitaju "Izvini, a jesi li ti muško ili žensko?", objašnjavajući to sa "da znam kako da te oslovljavam, hah.". To su momenti kada mrzim jezik. Često koristih aorist da izbjegnem korištenje riječi i u jednom rodu. Ni to nije viđeno kao rješenje jer se ljudi smiju korištenju aorista. U neku ruku ih i razumijem. Zašto bi neko koristio nešto zastarjelo kao što je aorist (ili rod u jeziku)? Smatram da su imenice u muškom rodu neutralne (npr. student, doktor). Zbog stanja u društvu, uvedeni su ženski oblici tih imenica. Umjesto da dopuste ženama da budu doktori, uveli su samo ženske oblike imenica zanimanja koja su već bila neutralna u jeziku, ali ne i u praksi. Zato koristim te verzije imenica muškog roda da govorim o sebi, ali se uvijek neko nađe da me ispravi sa "Ne, ti nisi student. Ti si studentICA." Pa blago vama kad ste dobili svoj oblik riječi u jeziku, gospođo. A i za to "gospođo, gospođica, gospodin" bih da napravim poseban krug u paklu. "Da li ste gospodin ili gospođica?", "Izvini, jesi li ti muško ili žensko?"... Nisam.

Rod u jeziku je nepotreban, ali je teško pa i nemoguće promijeniti jezik bez da se prethodno promijeni mentalitet društva koje koristi taj jezik, jer društvo diktira jezik. Međutim, evo nekoliko prijedloga u smjeru osvjetljavanja bezrodnih osoba u bosanskom jeziku koji bi bili izvodivi:

Ukidanje oznaka M/Ž na apsolutno svemu – Izazivam ljude koji misle suprotno da opravdaju postojanost tih oznaka na dokumentima. Činjenica je da nebinarni ljudi postoje bez obzira na to da li društvo to prihvata ili ne. Osobe nebinarnog roda mogu se označiti sa M ili Ž, ali time se nisu magično pretvorili u M ili Ž. Osim toga, u drugim zemljama ili nema binarnih oznaka ili postoje i oznake za nebinarni rod. Naravno, nebinarni ljudi iz drugih zemalja zbog tog imaju problema sa bivanjem označenima u našoj zemlji. Ne možemo očekivati znatan napredak na državnom nivou ako ne ukinemo te oznake, jer su nam potrebne druge zemlje za napredak.

Korištenje srednjeg roda (ono) – Iako se mnoge nebinarne osobe ne slažu s ovim, realno gledajući, izvodivo je i efikasno. Društvo bi lakše pristalo na to iz očiglednog razloga, ali mi dobijamo ono što tražimo. Riječ "queer" je također bila korištena kao uvreda, dok je nismo samo preuzeli i preokrenuli značenje.

Korištenje množine bilo kojeg roda (oni/one/ona) – Pošto većina bezrodnih osoba već koriste zamjenicu they na engleskom, oni to samo prevedu kada pričaju o bezrodnim osobama na bosanskom. Ljudima ovaj način izražavanja već dolazi prirodno, i zbog tog je nešto od čega bi mogli početi. Također već postoji u bosanskom jeziku i ne bi morali ništa novo uvoditi.

Nove zamjenice (ksen, hen, onu) + aorist – samo jedna nova riječ se može implementirati u jezik. Prema tome bi nova zamjenica bila izvodiva, ali ne bismo smjeli nove oblike za ostale riječi dodavati jer to bi bilo previše za društvo da prihvati i koristi. Moguće je da će se jezik sam razviti u smjeru koji je prihvatljiviji za nebinarne osobe postepeno kroz duži vremenski period. Umjesto novog glagolskog vremena tj. nastavaka, možemo ohrabriti govornike da koriste aorist s kojim se lahko izbjegava rod u jeziku. Ovom kombinacijom bismo mogli stvoriti prihvatljive uslove u jeziku za bezrodne osobe.

Moramo uzeti u obzir da je mnogo lakše postojeći jezik prenamijeniti nego izmisliti novi.

Mušinović E. *Upravo sa 22 godine završavam svoje studiranje na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Zenici – Odsjek za engleski jezik i književnost – i počinjem se ozbiljnije baviti fotografijom i grafičkim dizajnom. Aseksualna sam osoba koja je ujedno i bezrodna. Osim u fotografiji, uživam u modi i slikanju akrilnim bojama.*

drugi dio

Lingvističke mogućnosti

- Prof. dr. Amela Šehović
- Dr. sc. Zenaida Karavdić
- Prof. dr. Emir Muhić
- Ivan Šunjić, MA

**Prof. dr.
Amela
Šehović**

OD RODNO (NE)OSJETLJIVOG KA RODNO NEUTRALNOM (NEBINARNOM) JEZIKU U LINGVISTIČKOJ BOSNISTICI³

*Jezička diskriminacija priprema teren za druge forme diskriminacije.
(Lakoff 1990: 182)*

Uvod

Jezička istraživanja koja u svom fokusu imaju rodnu perspektivu pokrenuta su proučavanjima spolno razlikovanog jezika. U okviru ovog teorijskog prosede, razvijena su dva dominantna modela: model konfliktnih muško-ženskih stilova (Mills, Cameron, Millet) i model različitih stilova (Tannen) (v. Katnić-Bakaršić 2004: 71). Ipak, istraživanja spolno razlikovanog jezika danas su manje prisutna budući da su ih zamijenila proučavanja rodno osjetljivog i rodno neutralnog (nebinarnog) jezika.

Zasluga za uvođenje rodne perspektive u jezička (i druga) istraživanja pripada R. Lakoff, koja je prije pedeset godina objavila članak "Language and women's place" (1973). Budući da su "jezik i rod fundamentalno sadržani u društvenoj praksi" (Eckert, McConnell-Ginet 2005: 5), oni su i nakon toliko godina aktualna tema naučnih istraživanja, ali i zakonske regulative. U nizu dokumenata u kojima se aktualizira pitanje rodno nediskriminatorne upotrebe jezika, odnosno *rodno osjetljivog jezika*, što je "termin kojim se pokazuje težnja da jezik pomogne u ostvarivanju ljudskih prava kad su u pitanju ženske ili muške osobe" (Savić i dr. 2009: 7), ističemo sljedeće: Deklaraciju o ljudskim pravima (1948), Preporuku Ministarskog odbora Vijeća Evrope⁴ (1990), Zakon o ravnopravnosti spolova BiH (2003, 2009, 2010), Izmjenu i dopunu Jedinostvenih pravila za izradu pravnih propisa u institucijama Bosne i Hercegovine (2014) i Uputstvo o korištenju rodno osjetljivog jezika u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine (2014).

Prema Deklaraciji o ljudskim pravima, jezik bi trebao signalizirati nastojanje društva da otkloni oblike diskriminacije (prema rasi, naciji, etničkoj, spolnoj, starosnoj, rodnoj, jezičkoj, seksualnoj i drugoj pripadnosti) (v. Savić i dr. 2009: 5) iako svakodnevno svjedočimo upravo suprotnim praksama. Preporuka Ministarskog odbora Vijeća Evrope od zemalja članica traži da podstiču neseksistički jezik, koji je rodno nemarkiran, i to u pravnim tekstovima, javnoj upravi i u nastavi, što je najprije provedeno u Njemačkoj – 1991. godine.

³Dijelovi ovog rada usmeno su predstavljeni na kolokviju Pedeset godina feminističke lingvistike: odjeci u kulturi i društvu, koji je 15. septembra 2023. godine održan na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, u organizaciji Odsjeka za kroatistiku i Odsjeka za lingvistiku.

⁴Tzv. Preporuka R

Zakon o ravnopravnosti spolova BiH, član 9, stav e, kaže da "diskriminacija u jeziku postoji kada se koristi isključivo jedan gramatički rod kao generički pojam" (sogfbih.ba).⁵ Radi prevazilaženja takve diskriminatorne prakse, na temelju člana IV. 4. e) Ustava Bosne i Hercegovine, 2014. godine izvršena je izmjena i dopuna Jedinistvenih pravila za izradu pravnih propisa u institucijama Bosne i Hercegovine, kojom se precizira da se u Jedinistvenim pravilima za izradu pravnih propisa u institucijama Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 11/05), član 44. mijenja i glasi: "Član 44. (Upotreba muškog ili ženskog roda)(1) U propisu, gdje je to moguće, koristi se rodno neutralni oblik 'osoba' ili 'lice'. (2) Kada se definiraju, riječi se daju u muškom i ženskom rodu s kosom crtom, a onda se, radi preglednosti i čitljivosti, upotrebljavaju samo u muškom ili ženskom rodu", a također se dodaje član koji glasi: "Član 44a. (1) Izrazi koji su radi preglednosti dati u jednom gramatičkom rodu u Pravilima i propisu donesenom na osnovu Pravila bez diskriminacije se odnose i na muškarce i na žene. (2) Nosioци normativnih poslova dužni su u uvodnim odredbama propisa navesti definiciju iz stava (1) ovog člana" (arsbih.gov.ba). Nakon toga izvršene su izmjene i dopuna Poslovnika Zastupničkog doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine s obrazloženjem te izmjene i dopuna Poslovnika Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine s obrazloženjem, čemu je slijedilo donošenje Uputstva o korištenju rodno osjetljivog jezika u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine. Istaknuto je da se "ovim internim dokumentom propisuje (se) obaveza korištenja rodno osjetljivog jezika prilikom izrade akta u kojem se odlučuje o pojedinačnim pravima, te prilikom navođenja funkcije, titule, zvanja ili zanimanja, kao i pri izradi i objavljivanju saopćenja za medije. Također se propisuje i način izmjene statičkog dijela zvanične veb-stranice" (arsbih.gov.ba). Uputstvo sadrži dva aneksa: Aneks I. Pojedinačna uputstva s primjerima (25–33) i Aneks II. Tabela funkcija, titula, zvanja i zanimanja u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine i Sekretarijatu Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine (34–47), kojima se precizira primjena rodno osjetljivog jezika u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku.

Lingvistička bosnistika i rodno (ne)osjetljiv jezik

Lingvistička bosnistika temu rodno osjetljivog jezika nije razmatrala sve do početka 21. vijeka. Naime, kao i u drugim akademskim sredinama prilikom uvođenja rodne tematike (u najširem smislu riječi), tradicionalno usmjereni bosnisti i bosnistice smatrali su suvišnim i jalovim svako nastojanje da se u područje jezičkih istraživanja inkorporira bilo šta s predznakom feministički⁶, koji je automatski pridavan svakom sadržaju s rodnom tematikom. Iz tog razloga, sve do 2003. godine, kada je objavljen rad "Upotreba mocionih sufiksa (u *nomina agentis et professionis*) u savremenom razgovornom bosanskom jeziku" A. Šehović, nema radova i knjiga na ovu temu. Time se ovaj rad može smatrati pionirskim u navedenoj oblasti iako je njegova tema – mocijska tvorba – više morfološka. No, kako se svakoj temi može pristupiti iz različitih uglova, tako je u ovom radu kombiniran morfološki i sociolingvistički pristup, što se očituje u analizi tvorbenog načina označavanja razlike u spolu, tj. *imeničke mocije* (Ćorić 1982: 6–7), ali i uočavanju (socio)lingvističkih razloga nepoštivanja rodno osjetljivog jezika. Autorica u radu obrazlaže potrebu za uvođenjem mocijskih sufiksa u nazive

⁵Ovdje je zanimljivo napomenuti kako je Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik Filozofskog fakulteta u Sarajevu pokrenuo inicijativu o uvođenju rodno osjetljivog jezika u termine za zanimanja koji se navode u službenim dokumentima (diplomama, konkursima i sl.). Međutim, inicijativa nije imala uspjeha upravo iz razloga što su pravnicima smatrali/e da je generička forma sasvim primjerena u tim kontekstima, u čemu su se pozivali/e na načela rimskog prava, koje u području građanskog prava određuje da navođenje muškog roda u nekoj odredbi podrazumijeva oba roda.

⁶Pojam feminizam i izvedenice od njega ima negativnu vrijednost u patrijarhalnoj sredini kakva je bosanskohercegovačka, o čemu pišu J. Čaušević i S. Zlotrg (2012: 284).

zanimanja i nazive vršilaca i vršiteljica radnje, postavlja pitanje opravdanosti dotadašnje rigidne normativne prakse prema upotrebi mocijskih sufiksa u ovim imenicama te iskazuje namjeru da ukaže na dotadašnje stanje i praksu u ovoj oblasti, a zatim i na promjene koje su se desile u relativno kratkom periodu – povećanu brojnost *nomina agentis et professionis* u formi ženskoga roda i povećanu učestalost njihove upotrebe. Prema mišljenju A. Šehović, “to je dovoljan razlog za ponovno promišljanje o njihovom statusu u normi standardnoga bosanskog jezika” (73).

Rad se nominalno bavi samo stanjem u bosanskom jeziku, ali istraživački korpus čine pravopisni priručnici bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika jer se želi istražiti odnos svih triju normi prema ovom pitanju. S druge strane, na temelju anketiranja studenata i studentica Filozofskoga fakulteta dobija se uvid u jezičku praksu mladih, koji se općenito smatraju nosiocima novih kretanja u društvu i u jeziku. I pored toga što je anketno istraživanje vršeno na uzorku od (samo) 93 listića, autorica smatra da ono “može biti reprezentativan uzorak za pravac jezičkih promjena u savremenom razgovornom bosanskom jeziku” (74).

Autorica analizu provodi na 21 imenici koje pripadaju navedenoj kategoriji, ali bez detaljnijeg obrazloženja kriterija koji su primjenjivani prilikom izbora upravo tih imenica. Nakon provedene analize *nomina agentis et professionis* u pravopisima triju standarda A. Šehović zaključuje da “u pravopisima triju standarda nisu u velikoj mjeri zastupljene forme ženskoga roda. Od toga jedino odstupa hrvatski standard, u kojem je udio ovih formi ipak nešto primjetniji u odnosu na druga dva standarda” (77).

Za razliku od malog prisustva ovih imenica u normativnim priručnicima, autorica primjećuje da je “danas (je) u razgovornom jeziku, u odnosu na prijašnju praksu, znatno prisutnije razlikovanje a time i obilježavanje *nomina agentis et professionis* prema spolu” (Isto). To potvrđuje analiza anketnih listića, kojom je utvrđena dominantnost nekih sufiksa u bosanskom jeziku – npr. sufiksa *-ica*, koji se dodaje čak i na osnove s velarnim suglasnikom na kraju, poput lekseme *pedagog*. Naime, leksema *pedagogica* je potvrđena u 63,44% anketnih listića, što ukazuje na frekventnost njene upotrebe, koja nije utjecala na promjenu odnosa norme prema njenom statusu – iz normativnog ugla, ova je imenica i dalje stilski sniženo markirana. Iz svega navedenog proizlazi zaključak da “kategorija neprikladnog nije lingvistička nego društvena kategorija (poželjno / nepoželjno ponašanje), te ne može biti relevantna za lingvistička proučavanja” (86).

Nakon provedene analize mocijske tvorbe *nomina agentis et professionis* autorica zaključuje da su u tvorbi ovih imenica u savremenom bosanskom jeziku najzastupljeniji sufiksi *-ica, -ka, -teljica, -teljka* i nešto manje: *-kinja, -inja, -arka, -a, -esa* te utvrđuje da se “može (se) očekivati i mijenjanje odnosa norme prema upotrebi mocijskih sufiksa za tvorbu navedenih imenica” (90). Budući da je bosanski jezik flektivan, njegova priroda to omogućuje, na temelju čega se izvodi zaključak da su u pozadini protivljenja većem uvođenju mocijskih sufiksa uvijek vanlingvistički razlozi jer lingvistički razlozi ne priječe pojavu imenica s navedenim sufiksima (91).

Temu mocijskih sufiksa u nazivima zanimanja A. Šehović je obrađivala i u drugim svojim radovima (2009, 2014). U radu “Mocioni sufiksi u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (*u nomina agentis et profesionis*)” (2009: 273–292) istražuje se zastupljenost mocijskih sufiksa u *nomina agentis et professionis* u općejezičkim rječnicima bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika. Posebno se skreće

pažnja na činjenicu da generička upotreba roda dominira te se "svaka drugačija upotreba jezika i danas (se) smatra neobičnom i, samim tim, markiranom" (274). Autorica zaključuje da razlozi takve prakse nisu samo lingvistički, te da su za istraživanje u radu veoma poticajni "upravo oni primjeri gdje je movirani femininum markiran" (Isto). Kako se svakodnevna jezička praksa govornika bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika na ovom planu mijenja, namjera je ovoga istraživanja bila utvrditi da li leksikografski opisi ovih imenica prate tu promijenjenu praksu. Analiza je, zbog ograničenog prostora, svedena na primjere imenica s početnim slovom *m*, i to samo onih imenica koje se pojavljuju u makar dva od tri analizirana rječnika (Anić 2006, Čedić i dr. 2007, Vujanić i dr. 2007).

Teorijski osnov za analizu je morfološke naravi, no, čak i u analizi tvorbenih tipova izvode se sociolingvistički zaključci, a zasebnu cjelinu čini dio o imenicama koje se u svim rječnicima navode samo u jednom rodu (287), gdje se prvo navode imenice muškog roda koje mocijske sufikse ne dobijaju "isključivo iz razloga što se njima označavaju osobe (muškarci) koje se bave još uvijek uvriježeno shvaćenim 'muškim' zanimanjima (npr. *marinac, mehaničar, miner, mornar* itd.)", a zatim imenice kao *meteorolog, mineralog, mitolog*, koje bi dodavanjem mocijskog sufiksa *-inja* "automatski postale markirane" (Isto). Posebna pažnja pridaje se imenicama koje se navode isključivo u ženskom rodu, iako je moguć i oblik muškog roda: *modistica/modistkinja*, a razloge za ovakvu praksu A. Šehović objašnjava na sljedeći način: "očito da leksikografi/kinje koji/e su pisali/e ove rječnike smatraju da je navedeno zanimanje primjereno samo ženama" (Isto).

Na kraju, autorica analizira odnos šire društvene zajednice prema uvođenju imenica s mocijskim sufiksima (288) i ustanovljuje da "pokušaji uvođenja u širu upotrebu imenica s mocionim sufiksima i danas nailaze na otpore određenih jezičkih krugova ali i jednog dijela javnosti, naročito u Srbiji i Bosni i Hercegovini" (Isto). A. Šehović ističe razlike u shvatanju uloge mocijskih sufiksa: "za jedne je to lingvističko a za druge sociološko (rodno) pitanje – a nesporna je činjenica da u ovoj oblasti ima elemenata i jednoga i drugoga" (Isto), pri čemu treba imati u vidu i činjenicu da se istraživanja roda, često i nesvjesno, vrše iz ideologizirane perspektive, zbog čega je veoma teško biti objektivan.

Na kraju, A. Šehović zaključuje da je "istraživanje (je) pokazalo veću zastupljenost mocionih sufiksa za tvorbu *nomina agentis et professionis* nego što bi se to očekivalo sudeći prema rigidnim stavovima pojedinih jezičkih stručnjaka u vezi sa ovim pitanjem" (289), te da je povećana upotreba ovih sufiksa najprisutnija u hrvatskom jeziku, dok se situacija počinje mijenjati i u srpskom i bosanskom jeziku. Autorica iznosi svoj stav da "takvu praksu treba promovirati i iz razloga što se mocioni sufiksi, u funkciji obilježavanja osoba ženskoga spola koje su vršiteljice radnje, predstavnice profesije i nositeljice titule, u većoj mjeri ne upotrebljavaju isključivo zbog vanlingvističkih a ne lingvističkih razloga" (Isto), a "ukoliko lingvistički razlozi ne priječe pojavu navedenih imenica sa mocionim sufiksima, onda ništa ne bi trebalo stajati na putu njihove upotrebe" (Šehović 2003: 91).

Na tragu spoznaja iznesenih u prethodna dva rada je i sljedeći rad A. Šehović "Tvorbena obilježja *nomina agentis et professionis* u savremenom bosanskom jeziku" (2014: 478–493). Istraživački korpus u radu čine jednojezični rječnici standardnog bosanskog jezika, a tvorbena analiza i u ovom je radu dopunjena sociolingvističkom. No, autorica utvrđuje da je "našu temu i nemoguće obrađivati na drugi način imajući u vidu činjenicu da je jezička upotreba određena društvenim kontekstom" (479).

Prvo se obrađuje sufiksalna tvorba moviranih *nomina professionis* (480–488), nakon čega slijedi

“Sociolingvistički aspekt leksikografskog navođenja i definiranja *nomina professionis*” (488–489). Napominje se da rječnici općenito “odražavaju diskursne identitete koji se uspostavljaju u nekom kulturnom i/ili jezičkom kontekstu” (489), te da imaju važnu društvenu funkciju, zbog čega način definiranja, ali i navođenja leksema u nekom rječniku može utjecati na širenje stereotipa i predrasuda prema pojedinim društvenim grupama. U skladu s tim, kao i u prethodnom radu, utvrđuje se koje se imenice iz grupe *nomina professionis* pojavljuju samo u jednom rodu – nezavisno od toga da li je riječ o muškom ili ženskom rodu – te koji su razlozi za takvu praksu. Među imenicama koje se navode samo u muškom rodu, većina označava fizički zahtjevnija zanimanja (*klesar, stolar, zidar i sl.*), koja su tradicionalno obavljali muškarci. Međutim, nebilježenje ženskih parnjaka svakako može biti protumačeno i kao odraz patrijarhalne kulture, koja je sklona ograničavanju uloge žena u svim područjima, pa tako i u ovom (489). Taj zaključak potvrđuje i činjenica da su među zanimanjima zabilježenim samo u ženskom rodu “zanimanja za koja se u patrijarhalnoj kulturi smatra da su tipična za žene i/ili da dolikuju ženama: *modistkinja, modistica* (RBJ 2007, 386), *njegovateljica* (RBJ 2007, 504), *sobarica* (RBJ 2007, 1051), te *sekretarica/sekretarka* (RBJ 2007, 1023), odnosno *sekretarica* (RBJ 2010, 1184), kada se odnosi na službenicu u uredu” (Isto). A. Šehović u vezi s naprijed navedenim imenicama utvrđuje: “Budući da je svim ovim imenicama polazišna tvorbena riječ mogla biti samo imenica muškog roda (*modist, njegovatelj, sobar, sekretar*), praksa njihova nenavođenja zasigurno je začudna kada je analiziramo s lingvističke tačke gledišta” (490).

Osim ovih cjelina, sociolingvistički je intoniran i dio “Razlike u definiranju osoba koje obavljaju određena zanimanja u zavisnosti od njihova spola” (490–491), koji nastavlja analizu *diskutabilnih lingvističkih praksi* (490), kakva je i leksikografska nedosljednost u definiranju *nomina professionis* zavisno od spola osoba koje se bave određenom profesijom, te definicije “koje su dokaz stereotipnog poimanja stvarnosti onih koji ih pišu/sastavljaju, a uz to su i daleko od bilo kakve naučne objektivnosti” (Isto). Analizom su obuhvaćene imenice *čistač i čistačica*, od kojih je prva definirana kao ‘1. refer. onaj koji čisti, koji obavlja neku radnju čišćenja 2. onaj čije je zanimanje čišćenje, onaj koji po dužnosti čisti’ (Jahić 2010a: 313), dok se *čistačica* definira kao ‘žena koja čisti, čije je zanimanje čišćenje poslovnih prostorija i javnih objekata; spremačica’ (Jahić 2010a: 314).⁷ Slične su definicije ovog zanimanja i u Čedić i dr. (2007: 74). A. Šehović uočava da se “ovoliko zalaženje u detalje prilikom opisa zanimanja čistačice ne može prepoznati u definicijama drugih zanimanja” (Isto), čak naprotiv.

U zaključku, autorica ističe da je “pitanje imeničke mocije, naročito na planu upotrebe mocijskih sufiksa, često povezano kako sa jezičkim tako i sa vanjezičkim faktorima” (492).

Započetom temom razlika u definiranju osoba koje obavljaju određena zanimanja u zavisnosti od njihova spola bavi se još jedan rad A. Šehović – “Iz ugla sociolingvistike: *nomina professionis* u rječnicima bosanskog jezika s početka 21. vijeka” (2020: 312–320). Korpus opet čine jednojezički općedeskriptivni rječnici bosanskog jezika s početka 21. vijeka (Čedić i dr. 2007 – IRBJ i Halilović, Palić, Šehović 2010 – FRBJ), a u radu se istražuju leksikografski postupci kojima se postižu spomenute razlike, i to: pejorizacija značenja imenice ženskog roda, sužavanje značenja imenice ženskog roda te sužavanje značenja imenice ženskog roda i/ili dodavanje značenja pripadanja muškarcu.

U prvoj grupi primjera, gdje je izvršena pejorizacija značenja imenice ženskog roda (nisu zabilježeni primjeri pejorizacije značenja imenica muškog roda), navode se dvije imenice: *podvornik i*

⁷Čistač je ‘zanimanje, onaj koji čisti’ (IRBJ: 74), dok je čistačica ‘žena koja čisti’ (Isto).

podvornica. Značenje imenice *podvornik* je: 'onaj koji podvoruje, posprema dvor; domar; školski uslužitelj' (IRBJ: 670), a imenice *podvornica*: 'žena koja služi, dvorinja; poslužiteljica; spremačica; školska čistačica; zemljište ispred dvora, dvorište' (Isto).⁸ Ukazuje se na nekoliko razlika u opisu značenja imenica *podvornik* i *podvornica*: generalizirano 'onaj koji' spram imenice žena; glagole podvorivati i pospremati naspram služiti i dvoriti; broj i tip sinonima – sinonimi za *podvornika* su *domar* i *školski uslužitelj* a za *podvornicu* *dvorkinja*, *poslužiteljica*, *spremačica* i *školska čistačica*⁹ te na činjenicu da su sinonimi za imenicu ženskog roda gotovo gradirani – "niz počinje manje spornim sinonimima a završava sintagmom *školska čistačica*, koja nipošto ne može biti smatrana neutralnom u poređenju sa sinonimima za imenicu muškog roda" (315).

U drugoj grupi primjera, gdje je izvršeno sužavanje značenja imenice ženskog roda, to se postiže na dva načina: a) značenje imenice muškog roda je općenitije, pa je imenica *čistač* definirana kao 'zanimanje, onaj koji čisti' (IRBJ: 74), dok je *čistačica* 'žena koja čisti'¹⁰ (Isto); b) značenje imenice muškog roda više je usmjereno na ekspertizu osobe muškog spola, pa je *frizer* 'znalac koji njeguje kosu i oblikuje frizure' (IRBJ: 154), a *frizerka* 'frizerica, ženska osoba koja njeguje kosu i oblikuje frizure'¹¹ (Isto); a obrađuju se i parovi *sekretar*: *sekretarica/ka*; te *trener* i *trenerka*. Navedena ekspertiza muških osoba naglašava se na različite načine – od korištenja odgovarajućih imenica (*znalac*) ili sinonima (*ministar*) do isticanja prestižnih aspekata određene profesije (voditi administrativne poslove ustanove; biti visoki službenik u vladi; uvježbavati sportiste za natjecanja). Pored toga, u opisu značenja imenice *frizerka* opet se ističe ženski spol (ženska osoba koja...), što nije učinjeno u definiciji imenice muškog roda.

U trećoj grupi primjera, gdje je izvršeno sužavanje značenja imenice ženskog roda uz dodavanje značenja pripadanja muškarcu, navode se imenice *pekar* i *pekarka*: Tako je *pekar*: 'zanatsko zanimanje, muškarac koji priprema, peče hljeb i druga peciva; prodavač u pekari' (IRBJ: 606), a *pekarka*: 'ona koja radi u pekari; pekareva žena'¹² (Isto). Kao u slučaju imenice *čistač*, općenitost u opisu opet se postiže isticanjem toga da je riječ o zanimanju, koje se i precizira pridjevom *zanatsko*, a detaljno se navode i svi poslovi koje *pekar* obavlja: priprema, peče hljeb i druga peciva. S druge strane, stručnost *pekarke* je manje jasna, ona je ta koja radi u pekari, bez ikakvih drugih odredaba, pa se podsvjesno može konstruirati i značenje *prodavačice* hljeba i peciva, što zahtijeva manju umješnost nego proizvodnja hljeba i peciva. Drugo je značenje prisvojno – *pekarka* je *pekareva* žena.

Na kraju, daju se preporuke za opis značenja *nomina professionis* u rječnicima bosanskog jezika i ističe da je važno ukazivati na primjere poput ovih te ih interpretirati u pravom svjetlu kako bi se na taj način praksa izmijenila u smislu jednakog opisa zanimanja bez obzira na spol osoba koje ih obavljaju.

Priručnik *Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima* (2011) J. Čaušević i S. Zlotrg podijeljen je na pet dijelova, od kojih se četiri bave temama analiziranim u ovom radu. Prvi dio "Diskriminacija u jeziku" (5–8) proklamativni je uvod za obrađivanu

⁸FRBJ (929) pod odrednicom *podvornica* navodi: '1. up. *podvornik* 2. zast. *njiva ispod dvora, kule, kuće*', što ukazuje na raslojavanje značenja ove imenice na oznaku za bića (pod 1) i za mjesto (pod 2).

⁹Dakle, *domaru* je moguć par *dvorkinja* a *školskom uslužitelju* *školska čistačica*!

¹⁰U FRBJ (140) *čistač* (*čistačica*) je '1. osoba koja čisti (ob. kao zanimanje) 2. teh. mašina, uređaj ili sprava za čišćenje; čistolica'.

¹¹U FRBJ (298) *frizer* (*frizerka*) je '1. onaj koji uređuje tuđu kosu, koji je šiša, farba, fenira i sl. 2. zast. *brijač, brico*'. Ovdje bi se eventualna zamjerka mogla odnositi na upotrebu muškog roda u definiciji: *onaj koji...*, što je još uvijek uvriježena leksikografska praksa u jezicima koji su nastali raspadom srpskohrvatskog.

¹²U FRBJ (888) značenje imenice *pekar* (*pekarka, pekarica*) definirano je na sljedeći način: '*zanatlija koji pravi, prodaje i peče hljeb i dr. pecivo*'.

temu diskriminacije, koja se, prema mišljenju autorica, u jeziku može otkloniti odbacivanjem generičke upotrebe roda budući da "struktura bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika... posjeduje sisteme za ravnopravnu vidljivost spolova" (6). Drugi dio nosi naziv "Prijedlozi za korištenje rodno osjetljivog/gender senzitivnog jezika u javnom diskursu" (9–32), što jasno naznačava temu ovog poglavlja. Prijedlozi su zasnovani na gramatičkom pravilu kongruencije, postojanju mocijjskih sufiksa i Zakonu o ravnopravnosti spolova BiH iz 2003. godine (10), a primjeri su navođeni iz udžbenika, zbog čega se u ovom dijelu kratko govori i o rodnim stereotipima kao sastavnim dijelovima tekstova u mnogim udžbenicima (24–26). Autorice ističu da "analiza obiluje primjerima koji potiču stvaranje stereotipnih slika o drugima, a jedan od najvažnijih zaključaka jeste taj da udžbenici ne potiču kritičko mišljenje" (24). Treći dio se bavi preporukama za korištenje politički korektnog jezika¹³ u odnosu na osobe sa invaliditetom, zbog čega nije relevantan za temu rada, za razliku od četvrtog dijela, čiji je naziv "Prijedlozi za korištenje politički korektnog jezika u odnosu na LGBTIQ populaciju" (39–42). Kao i u prethodnim poglavljima, prvo se definiraju osnovni pojmovi, te ukazuje na uvredljive pojmove za označavanje ovih osoba: *peder*, *lezbača*, *ženski petko* itd. (41), a i ovdje vrijedi zaključak (kao u prethodnom poglavlju) da novinari/ke o ovim temama pišu na senzacionalistički način (42). Peti dio nosi naziv "Uvažavanje samoimenovanja" (43–46), a već se ovim nazivom ukazuje na stav autorica da "određene grupe ljudi treba zvati onako kako one same sebe nazivaju" (43) i izbjegavati pogrđne nazive poput Cigan, Švabo i sl. Ukazuje se na udžbeničku (zlo)upotrebu jezika, gdje se jezik koristi kao "moćno sredstvo stvaranja razlika između *nas i njih*" (45), a ponekad se ne samo pogrđno imenovanje koristi kao moćno sredstvo marginalizacije, nego i prešućivanje (45). U svakom slučaju, autorice zaključuju da se "javni prostor i djelovanje posmatra kao prostor namijenjen muškarcima, a privatni ženama" (48). Šesti dio priručnika čini Rječnik (49–98), u kojem se navode najfrekventniji mocijjski sufiksi, a zatim ističe da su njegovo polazište preporuke S. Savić (2009), od kojih se naročito insistira na poštivanju vlastite jezičke intuicije (50). Ovdje se daju posebne napomene za određene izraze: *sekretar* – *sekretarica*, *sekretarka*; *medicinska sestra* – *medicinski tehničar*; *gospodin* – *gospođa*; *borac* – *borkinja*; *domaćin* – *domaćica*; *feminist(a)* – *feministkinja* (51–52); definiraju se pojmovi korišteni u priručniku i onda daje tabelarni popis zanimanja u muškom i ženskom rodu za bosanski, hrvatski i srpski jezik (55–98). Priručnik je praktične namjene, zbog čega je ponekad pretjerano pojednostavljen, ali mu to ne umanjuje značaj, naročito u kontekstu teme kojom se bavi i činjenice da je nastao 2011. godine, kada su ovakve teme u bosanskohercegovačkoj javnosti još bile rijetke.

U radu "Izvinite, gospođa ili gospođica?"¹⁴ – Feministička lingvistička istraživanja u Bosni i Hercegovini" (2012: 272–286) J. Čaušević i S. Zlotrg kreću od postavke da "jezička politika u Bosni i Hercegovini, pod velom priča o nepromjenljivosti norme i jezičke ekonomije, proizvodi, podržava i perpetuira diskriminaciju žena" (272), što je u suprotnosti s postojećim zakonskim rješenjima i činjenicom da "bosanski/hrvatski/srpski jezik, s druge strane, posjeduje sisteme za ravnopravnu vidljivost spolova, tj. ima nastavke za ženski rod i zahtijeva slaganje riječi u rečenici" (Isto). One ukazuju na činjenicu da je rodno osjetljiv jezik gramatički opravdan, a pored toga je i važno društveno i ideološko pitanje koje doprinosi većoj vidljivosti žena. U tom smislu, ističu da je upotreba rodno osjetljivog jezika put ka postizanju rodne ravnopravnosti. Naime, "raspodjela moći se jasno ogleda u

¹³Politički korektan jezik "širi je termin od rodno osjetljivog jezika, jer on u sebi uključuje i načine imenovanja osoba sa invaliditetom, starijih osoba, pripadnika etničkih manjina itd." (Keith i Burridge 2007: 105).

¹⁴Iako su u nazivu rada spomenuti termini za oslovljavanje gospođa i gospođica, u samom radu se o njima daje samo kratka, kritički intonirana napomena (277). O sociolingvističkim implikacijama upotrebe ovih titula pisala je A. Šehović u knjizi *Jezik u bosanskohercegovačkim dramama* (2012: 60, fn. 22).

jeziku, a odbacivanje sveopće upotrebe generičkog muškog roda u jeziku... prvi je korak ka ravnopravnom sudjelovanju u raspodjeli moći" (272-273).

Autorice skreću pažnju na nesrazmjer između upotrebe jezika u privatnoj i javnoj sferi (274), što ih je motiviralo da pokrenu projekt *Gender senzitivni jezik u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima*, s namjerom da ispituju stavove lektorica i lektora koji/e rade u oblasti obrazovanja, u medijima i institucijama prema rodno osjetljivom jeziku te im ponude obuku u vidu četiri interaktivne radionice i četiri predavanja renomiranih lingvistica i na taj način, uz njihovu pomoć, počnu "mijenjati jezičku praksu u Bosni i Hercegovini kojom su žene sakrivene iza muških titula" (275). Stavovi lektora/lektorica su analizirani na temelju anketnih listića prije, u toku i nakon projekta, a u fokusu analize je rečenica Informaciju mi je prosljedila sekretar odsjeka. Autorice ističu: "Prvo, porazna je činjenica da 30% ispitanih, koji/e su svi/e jezički stručnjaci/stručnjakinje, smatra da je rečenica gramatički i smisaono korektna. Drugo, 33% ispitanih jesu prepoznali/e diskriminaciju ali nisu znali/e 'pravilan oblik.'" (276) Također, ustanovile su i da se 33% lektorica predstavlja u muškom rodu, što potvrđuje da je "rodno osvještavanje proces na kojem se treba kontinuirano raditi" (Isto). Kao rezultat ovoga projekta nastao je ranije spomenuti priručnik *Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima* (2011), u kojem se zahtijeva ravnopravnost u jeziku: "Ako je kolega profesor doktor, onda je kolegica profesorica doktorica."

Nakon praktičnog dijela rada, slijedi teorijski – osvrt na kritičku feminističku lingvistiku u Bosni i Hercegovini i njene glavne predstavnice (M. Katnić-Bakaršić, N. Moranjak-Bamburać). Autorice, slijedeći relevantnu literaturu, zaključuju da "osnovni jezički problem rodne osjetljivosti u jeziku jeste derivacija oblika za ženski rod iz oblika za muški rod, te distribucija mocionih sufiksa" (278) te napominju da su svom priručniku dodale rječnički dodatak u vidu liste riječi za zanimanja i titule u muškom i ženskom obliku, čija je osnova rad Amele Šehović "Upotreba mocionih sufiksa (u nomina agentis et professionis) u savremenom razgovornom bosanskom jeziku". Naime, autorice ukazuju na to da je istraživanje A. Šehović među studentima i studenticama "pokazalo (je) da je razgovorni jezik pokazatelj promjena koje su u toku (engl. change in progress) te da su mladi ti koji nose te promjene", što se mora odraziti i na jezičko planiranje (278).

Autorice pokušavaju identificirati i tzv. objektivne razloge protiv upotrebe rodno osjetljivog jezika, a među kojima je najčešći argument jezička ekonomija i univerzalnost muškog roda, čega se pridržavaju lingvisti strukturalisti, koji jezik posmatraju kao sistem i kao tradiciju. U negativnom kontekstu ističu I. Klajna i M. Ivić, dok S. Savić "postavlja problem kao borbu između strukturalista i poststrukturalista koja se može razriješiti ako pođemo od osnovne postavke: od gramatičkog pravila kongruencije po kojem se subjekat i predikat moraju slagati u rodu i broju" (279).

No, jezička situacija u Bosni i Hercegovini je takva da su njene glavne teme nepismenost, problemi sa normiranjem bosanskog jezika, nedorečenosti u normi bosanskog jezika i odnos tri norme u BiH, što podrazumijeva da jezička politika u Bosni i Hercegovini rodnu osjetljivost uopće ne problematizira, čime slijedi patrijarhalne tradicionalističke ideološke matrice (280-281).

Na temelju svega rečenog, J. Čaušević i S. Zlotrg postavljaju opravdano pitanje: "Zbog čega se opiremo zvanjima i titulama u ženskom rodu?" (281) i daju odgovor: "Svi odgovori se mogu podvesti pod ideju da su se u nama, svjesno i nesvjesno, isprepletala kulturološka, tradicionalna, patrijarhalna, falocentrična pravila, učitavanja i asociiranja u jeziku." (Isto) Autorice navode različite prakse u

zvaničnom imenovanju profesija u Hrvatskoj i bosanskohercegovačkim entitetima – dok se u Hrvatskoj¹⁵ od 2010. godine koriste paralelne forme u muškom i ženskom rodu za sva zanimanja, u Federaciji BiH očigledna je diskriminacija i omalovažavanje žena, budući da su u *Klasifikaciji zanimanja u Federaciji Bosne u Hercegovine* iz 2009. godine sva zanimanja data u muškom rodu, osim babice, čistačice, gatare, hostese, kućne pomoćnice, medicinske i stomatološke sestre, peglačice, peračice, seljanke, sobarice i stjuardese (282).

Autorice zaključuju da je "jezik (je) djelatna i stvaralačka proces pronalazanja novih kombinacija postojećih oblika i odnosa, koje pružaju materijal za nova upisivanja značenja imenica, pridjeva, glagola, odnosno čitavog jezičkog, a tako i svakog drugog, sistema" (283) te iskazuju (utopističku) nadu da će osposobljavanje lektorica i lekora za uvođenje rodne ravnopravnosti i političke korektnosti u ključne oblasti društva – obrazovanje, medije i pravni diskurs – biti poticaj za promjene odozdo jezičke (a time i društvene) stvarnosti u Bosni i Hercegovini (283–284).

Rad S. Zlotrg "Rodno osjetljiva upotreba jezika" (2019: 261–272) pregledan je prikaz tematike apostrofirane u naslovu. Iznose se osnovni teorijski pojmovi (262–264), daje pregled dosadašnjih istraživanja u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji, uz kratku napomenu o situaciji u engleskom, francuskom i njemačkom jeziku (261, 264–267), ovlažno se iznosi status rodno osjetljivog jezika u obrazovanju i medijima (268) i, tek na kraju rada, daju se praktične upute za rodno osjetljivu upotrebu jezika (268–269). Na temelju kazanog, autorica izvodi zaključak da se "u bosanskohercegovačkom javnom diskursu još (se) treba raditi na promociji rodno osjetljive upotrebe jezika, kako u pravnim dokumentima, tako i u sferi obrazovanja i u medijima" (269).

Ovim člankom zaokružen je prikaz publikacija i članaka na temu rodno osjetljivog jezika, ali ujedno i otvoren prostor za sljedeće poglavlje, u kojem analiziramo pitanje rodno neutralnog (nebinarnog) jezika u lingvističkoj bosnistici.

Lingvistička bosnistika i rodno neutralan (nebinarni) jezik

U već spomenutom radu "Izvinite, gospođa ili gospođica? – Feministička lingvistička istraživanja u Bosni i Hercegovini" (2012) J. Čaušević i S. Zlotrg prve su uvele temu rodno neutralnog (nebinarnog) jezika u bosnistiku, postajući na taj način pionirke njegova istraživanja. Iako je ta tema uvedena periferno – kroz analizu adekvatnosti pravopisnog znaka kose crte („/“) u tekstovima u kojima se provodi rodna ravnopravnost – ona zbog toga nije manje značajna. Imajući u vidu stilsku kompliciranost i težu čitljivost ovakvih tekstova, autorice nude rješenje: "uklanjanje ovog znaka, kao označitelja spolne i rodne podjele, značilo bi shvatanje spolnog i rodnog sistema kao širokog, nebinarnog spektra samoodređivanja spolnog i rodnog identiteta svake/og pojedinke/ca, tj. pojedinkeca". Time one otvaraju puteve nekim novim jezičkim praksama: "tek bi rodno transgresivni oblici riječi, dakle, oni koji nadilaze muško/žensku rodnu i spolnu binarnost, u lingvistici i društvu uspostavili novo, ravnopravnije, rodno-jezičko stanje" (283) i daju prijedlog za pisanje transgresivnih oblika riječi s upotrebom donje crte: učenik_ca, čitateljica_lac, sve_i, pojedinke_ac itd. J. Čaušević i S. Zlotrg smatraju da "donja crta, između muških i ženskih završetaka riječi, predstavlja tzv. *gender gap* u lingvistici i obuhvata sve one osobe koje su između, jezikom nametnutih, spolnih/rodnih binarnosti.

¹⁵Hrvatski državni zavod za statistiku propisao je 2010. godine Nacionalnu klasifikaciju zanimanja, u kojoj su, na osnovu Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova, sva zanimanja data i u muškom i u ženskom obliku" (Čaušević i Zlotrg 2012: 281).

Donja crta predstavlja simbol kojim se prikazuju svi rodovi i rodni identiteti, izvan većinskog binarnog sistema" (Isto). Autorice navode da su ovaj prijedlog preuzele od filozofa i tadašnjeg saradnika Univerziteta Freien u Berlinu Steffena Kitty Herrmanna, iz njegovog teksta "Performing the Gap: Queere Gestalten und geschlechtliche Aneignung" (2003), a napominju da se donja crta naročito koristi u queer, feminističkom i akademskom diskursu, kao i u nazivima određenih udruženja. Pored toga, navode još jedno moguće rješenje – korištenje zvjezdice: Bürger*innen, u našem jeziku bi to bilo: učenik*ca, čitateljica*lac, sve*i, pojedinka*ac, koje djeluje kao manje prihvatljivo.

Nakon ovog rada J. Čaušević i S. Zlotrg nije bilo novih radova na temu rodno neutralnog (nebinarnog) jezika, ali je H. Bulić na svom blogu (halidbulic.ba) napisao osvrt "Nebinarni identiteti i gramatički rod", u kojem je dao svoje viđenje ove problematike. Tako autor osvrtu utvrđuje da u *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) S. Halilovića, I. Palića i A. Šehovića nije ponuđeno nikakvo rješenje za ovo pitanje jer: "Društveni 'filteri' ili društveni pritisak nisu nametnuli treće rješenje". Međutim, autor uočava da "nije nemoguće zamisliti dan kada ćemo morati potražiti ili prihvatiti „treća rješenja". Kao ilustraciju navodi pitanje koje mu je kao lingvističkom konsultantu postavio jedan od urednika bosanskog ogranka internetske enciklopedije Wikipedije kako se referirati na pjevačicu Demi Lovato, koja je osoba nebinarnog identiteta. H. Bulić zaključuje da kao izvorni govornik bosanskog jezika ne može prihvatiti rješenja koja je navedeni urednik primijenio (on/-a, rođen/-a), ali kao lingvistički konsultant nudi sljedeća moguća rješenja: korištenje zamjenice *ona*; korištenje zamjenice *ono*; vješto izbjegavanje gramatičkog pokazatelja roda. Jasno je da je prvo rješenje u skladu s tradicionalnim poimanjem stvarnosti te nije prihvatljivo za osobe nebinarnog identiteta; drugo rješenje se može doživjeti uvredljivim jer ima pogrdne konotacije (uz dodatnu oznaku mlado i nedoraslo, koja je u slučaju ovih osoba također uvredljiva, pogotovo ako ne odgovara njihovoj dobi); a za treće rješenje i sam H. Bulić utvrđuje da "nije trajno održivo".

U tom smislu, možemo zaključiti da je pitanje rodno neutralnog (nebinarnog) jezika na margini tema kojima se bavi lingvistička bosnistika. Ukoliko bi se i prihvatila ponuđena rješenja sa donjom crtom u pisanju imenica i pridjeva i pridjevskih zamjenica, ostaje pitanje upotrebe ličnih zamjenica kada se one odnose na osobe koje se ne identificiraju binarno. Teško je zamislivo uvođenje neke nove zamjenice u gramatički sistem bosanskog jezika, kao npr. *onu* ili *onx* (više o ovome v. u: Mihaljević i dr. 2022: 181). To svakako ne znači da treba odustati od traženja rješenja, naročito kada se zna da su brojni jezici bili uspješni u njihovom nalaženju (engleski, francuski, češki itd.), ali dok neka nova rješenja za bosanski jezik ne budu nađena, možda je najpraktičnije naizmjenično koristiti muške i ženske forme za ove osobe ili, jednostavno, prihvatiti njihov vlastiti način samoreferiranja.

Umjesto zaključka: Šta dalje?

Od pionirskih radova koji se bave pitanjima rodno osjetljivog jezika do danas primjetan je izvjestan napredak. Ipak, sama činjenica da produkcija radova u ovoj oblasti postaje nešto bogatija ne podrazumijeva automatski da je ona zadovoljavajuća. I dalje su to u većini samo uputstva i priručnici za upotrebu "politički korektnih" izraza koji se najviše tiču upravo ovog područja (npr. titule za oslovljavanje, nazivi zanimanja i sl.) te poneki članak u časopisima i zbornicima. No, s odmakom od dvadeset godina kada je napisan prvi rad iz rodni studija u lingvističkoj bosnistici, možemo zaključiti da su napori lingvistica i lingvista koje/i se bave rodnom perspektivom urodili određenim plodom. To se manifestira u brojnim pomacima na ovom polju u jezičkoj upotrebi i društvu općenito, što ne znači da nema prostora i za uvođenje novih jezičkih praksi (rodno neutralan/nebinarni jezik).

Literatura

- Čaušević, J., Zlotrg, S. (2012) "Izvinite, gospođa ili gospođica? – Feministička lingvistička istraživanja u Bosni i Hercegovini". U: Zaharijević, A. (prir.) *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll –Ured u BiH, Fondacija CURE, 4. dopunjeno izdanje. Str. 272–286.
- Čaušević, J., Zlotrg, S. (2011) *Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima*. Sarajevo: Udruženje za jezik i kulturu Lingvisti i Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu.
- Ćorić, B. (1982) *Mocioni sufiksi u srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Eckert, P., McConnell-Ginet, S. (2005) *Language and Gender*. 4-th ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Katnić-Bakaršić, M. (2004) "Jezik i (de)konstrukcija roda". U: Moranjak-Bamburać, N. (ur.) *Izazovi feminizma*. Sarajevo: Forum Bosnae. God. 26. Br. 4. Str. 67–116.
- Keith, A., Burridge, K. (2007) *Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, R. (1973) "Language and woman's place". *Language in society*. 2/1. Pp. 45–80.
- Lakof, R. (1999) *Talking Power: The Politics of Language in Our Lives*. New York: Basic Books.
- Mihaljević, A., Mihaljević, I., Mihaljević, M. (2022) "Speaking About People of Non-Binary Sex/Gender in Croatian". *Coll. Antropol. God. 46. Br. 3. Str. 175–185*.
- Savić, S., Čanak, M., Mitro, V., Štasni, G. (prir.) (2009) *Rod i jezik*. Novi Sad: Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije.
- Šehović, Amela (2020) "Iz ugla sociolingvistike: nomina professionis u rječnicima bosanskog jezika s početka 21. vijeka". U: Lukašanec, A. (ur.) *Славянская дэрывататэграфія/Slavic Derivatography*. Мінск: Камісія па славянскім словаўтварэнні пры Міжнародным камітэце славістаў, Афармленне ВТАА "Права і эканоміка". Str. 312–320.
- Šehović, Amela (2014) "Tvorbena obilježja nomina agentis et professionis u savremenom bosanskom jeziku". U: Mengel, S. (ur.) *Slavische Wortbildung im Vergleich: theoretische und pragmatische Aspekte*. Berlin: Lit, *Slavica varia Halensia*, Bd. 12. Str. 478–493.
- Šehović, A. (2012) *Jezik u bosanskohercegovačkim dramama*. Sarajevo: Institut za jezik.
- Šehović, A. (2009) "Mocioni sufiksi u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (u nomina agentis et professionis)". U: Tošović, B., Wonish, A. (ur.) *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*. Sarajevo, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, Institut za jezik. Str. 273–292.
- Šehović, A. (2003) "Upotreba mocionih sufiksa (u nomina agentis et professionis) u savremenom razgovornom bosanskom jeziku". *Pismo. God. I. Br. 1. Str. 73–92*.
- Zlotrg, S. (2019) "Rodno osjetljiva upotreba jezika". U: Gavrić, S., Ždralović, A. (prir.) *Rodna ravnopravnost: Teorija, pravo politike. Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet. Str. 261–272.

Elektronski izvori

- Upotreba rodno osjetljivog jezika u parlamentarnoj skupštini BiH
[stranica posjećena 2. 9. 2023]
- Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH
[stranica posjećena 1. 9. 2023]
- Nebinarni identiteti i gramatički rod
[stranica posjećena 2. 9. 2023]

Prof. dr. Amela Šehović (1973, Sarajevo) je na studijskoj grupi Južnoslavenski jezici i književnosti naroda BiH, na Filozofskom fakultetu UNSA, diplomirala 1997. godine, kada je upisala postdiplomski studij iz lingvistike. Magistrirala je 2002, a doktorirala 2007. godine iz lingvističkih nauka. Prof. dr. Amela Šehović na prvom i drugom ciklusu, na Filozofskom fakultetu UNSA, drži predavanja, praktičnu nastavu i vježbe iz Uvoda u standardni jezik, Fonetike i fonologije, Tvorbe riječi i Leksikologije i leksikografije. Izvodi nastavu na dva doktorska studija – iz lingvistike (Leksikologija bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika, Rodna perspektiva u jezičkim istraživanjima) i iz lingvističke bosnistike (Leksikologija i frazeologija). Bavi se leksikologijom, leksikografijom, tvorbom riječi, frazeologijom, stilistikom i sociolingvistikom. Pored Rječnika bosanskoga jezika (sa Senahidom Halilovićem i Ismailom Palićem), Sarajevo: Filozofski fakultet, 2010, objavila je pet knjiga, preko pedeset naučnih i stručnih radova, prikaza i osvrtu u referentnim domaćim i inostranim časopisima i zbornicima, te bila recenzentica 13 knjiga iz lingvistike.

**Dr. sc.
Zenaida
Karavdić**

SEMANTIKA IMENICA SREDNJEG RODA U BOSANSKOM JEZIKU

Uvod

Riječi su kod svakog pojedinca organizirane u mentalni leksikon, u određene grupe, koje pomažu da se prilikom upotrebe jezika, tj. u govoru, brzo "prisjetimo" baš one riječi koja nam u tom momentu treba. Iako postoji više teorija o organizaciji leksema u mentalnom leksikonu (Dragičević 2007: 47–50), izgleda da vrsta, odnosno klasa riječi igra ulogu u tome i da su oznake za klase riječi tijesno povezane s apstraktnim značenjem leksema (Aitchinson 1987: 106). Ovo je ujedno i odgovor na pitanje zbog čega se riječi uopće klasificiraju u jeziku – da bismo lakše manipulirali njima, tj. koristili ih u svakodnevnoj komunikaciji.

Jedna od klasifikacija leksema jeste i podjela imenica na "rodove". Termin "rod" potječe iz tradicionalne gramatike (Corbett 1991: 146), koja se počela razvijati u grčkom i latinskom jeziku, od kojih oba imaju klase imenica koje se semantički vežu za muški i ženski spol. Međutim, kako su napredovala istraživanja drugih jezika, ustanovljeno je da je "najžilavija" klasifikacija imenica podjela na žive i nežive – i kada izgube rod, odnosno klase imenica, ova klasifikacija opstaje (Matasović 2001: 109–110),¹⁶ a postoje i jezici s mnogim drugim klasifikacijama, zasnovanim i na veličini i obliku npr. (Aikhenwald 2006: 463). Zbog toga mnogi lingvisti danas radije koriste termin "klasa" umjesto "rod", iako je i termin "rod" još uvijek u širokoj upotrebi, prvenstveno zbog toga što su imeničke klase evropskih jezika, koji su najviše proučavani, zasnovane na spolu.

Pri definiciji roda, odnosno klase, istraživači se većinom slažu oko dva kriterija:

1. postojanje slaganja, kao sintaksičkog procesa (kongruencija) i
2. podjela imenica na klase koje uvjetuju oblik slaganja (Matasović 2001: 104).

Postoje dva načina na koji jezici mogu formalno organizirati imenice u klase – morfološki i sintaksički. Morfološki način je pomoću morfema koji svrstavaju imenicu u određenu klasu i nalazimo ga u jezicima s bogatom morfologijom (kao u našem jeziku, Pišković 2011: 26), dok je sintaksički

¹⁶ I u bosanskom jeziku opozicija živo / neživo postoji, pored posebnih upitnih zamjenica (ko za živo i šta za neživo) kao i u mnogim drugim jezicima (up. Matasović 2001: 110), kod imenica muškog roda, odnosno u a-deklinaciji, u kojoj je akuzativ jednak nominativu ako je u pitanju nešto neživo, a genitivu ako znači nešto živo.

pomoću manje ili više gramatikaliziranih riječi koje služe kao klasifikatori i rezerviran je za jezike koji nemaju bogatu morfologiju (Matasović 2001: 104). U razvoju jezika, klasifikatori mogu postati morfemi, kao što i leksemi mogu biti gramatikalizirani pa postati klasifikatori (Corbett 1994: 1352). Otprilike polovina jezika na svijetu ima imenice podijeljene u klase i u njima su one uglavnom stabilne – rijetko dolazi do gubitka klasa, kao što se npr. dogodilo u engleskom jeziku, u kojem je muški, ženski i srednji rod opstao još samo u ličnim zamjenicama, ali isto tako ne dolazi ni do razvoja imeničkih klasa u jezicima koji ih nikad nisu imali (Matasović 2001: 108–109).

Bilo pomoću morfema ili pomoću klasifikatora, na imeničke klase, odnosno rodove, riječi su uvijek podijeljene prema nekom semantičkom kriteriju, koji može biti manje ili više očigledan (Matasović 2001: 107; Pišković 2011: 25–26), i ilustruje kako govornici tog jezika lingvistički oblikuju stvarnost, što zavisi od kognitivnih mehanizama i socio-kulturnog okruženja – npr. jezik djirbal ima posebnu klasu za bezmesno jelo, a ptice su svrstane u ženski rod zbog vjerovanja da se duša žene nakon njene smrti pretvara u pticu (Aikhenwald 2006: 463, 464, 470). Taj semantički kriterij može vremenom postati manje transparentan, pa se očituje kao morfološki i/li fonetski, kao što je slučaj s bosanskim jezikom, kada se pripadnost određenoj imeničkoj klasi određuje formalnim markerima, u našem slučaju sufiksima (načelno -*ø* za muški, -*a* za ženski i -*o/-e* za srednji rod), koji pokazuju pripadnost imenice određenoj deklinacijskoj kategoriji i uglavnom i rodu.

S obzirom na tendenciju da se formalni markeri prilikom proučavanja roda, odnosno klasa, u jezicima danas često zanemaruju (Pišković 2011: 19, 32), veća se pažnja posvećuje semantici, pa su kroz semantiku posmatrani i jezici s tradicionalno muškim, ženskim i srednjim rodom, kao što je njemački. Tako je jedno istraživanje pokazalo da je u njemačkom jeziku srednji rod rezerviran za opće, nadređene pojmove u hijerarhiji leksema, dakle one koji su heterogeni i nemaju mentalni prototip, dok su u muškom i ženskom rodu pojedinačne, osnovne lekseme. Kad su u pitanju npr. životinje, to se objašnjava pragmatički, potrebom ljudi da razlikuju muški i ženski spol kod domaće stoke, ili pak divljači, dok nema potrebe za takvim razlikovanjem kad se govori uopćeno, ali se to prenosi i na biljke, hranu, drvnu građu, prijevozna sredstva, dijelove tijela itd. To je utjecalo na to da se apstraktne, nadređene imenice tvore sufiksima koji nose srednji rod. (Zubin i Köpcke 1986) Drugi su autori imali i drugačije zaključke, i to baš o njemačkom jeziku, pa je ustanovljeno da su apstraktne i zbirne imenice obilježnog ženskog roda, a konkretne neobilježnog muškog, s tim da se srednji rod približava ženskom (Weber 2000, Unterbeck 2000, Leiss 2000, prema Pišković 2011: 30–31). U našem jeziku, ustanovljeno je dosad da je u tvorbi imenica za neživo najčešći srednji rod, ženski je rod najčešći za apstraktne i zbirne (dakle nebrojive) imenice, a muški za konkretne (tj. brojive), ali ne bez izuzetaka (Pišković 2011: 98).

Srednji rod se u jezicima koji ga imaju koristi u raznim značenjima – npr. u jeziku telugu, on je rezerviran za sve imenice osim onih koji označavaju muškarce i žene, kao i u engleskom, u jeziku parji u srednjem su rodu sva nadnaravna bića (Corbett 1991: 10), dok u kulturi ket srednji rod označava nežive stvari, male predmete ili njihove dijelove (Corbett 1991: 20). U ruskom jeziku srednji se rod također koristi za neživo, za indeklinabilne nežive imenice (Corbett 1991: 37–42), ali kako je procenat imenica srednjeg roda znatno manji u odnosu na imenice muškog i ženskog roda, te s obzirom na to da posuđenice dobijaju obično muški ili ženski rod, srednji bi rod u ruskom jeziku mogao iščeznuti, kao što se desilo u slovenskom dijalektu u Sele Fara (Corbett 1991: 78, 317), a slična je situacija i kod nas (Pišković 2011: 177). U poljskom jeziku lična zamjenica u srednjem rodu koristi se kad se odnosi

podjednako na imenicu u muškom i imenicu u ženskom rodu, dok je u ruskom i bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom predikat u srednjem rodu kada je subjekat nepoznat, ili je irelevantno kojeg je roda (Corbett 1991: 205–206). Neki autori na osnovu ovakvih pojava zaključuju da se srednji rod može posmatrati i kao grupa gramatičkih funkcija, nevezano za način na koji je leksikon organiziran (Dreu i Buell 2012: 41).

U mnogim indoevropskim jezicima, srednji rod se koristi za mlada živa bića, kod kojih spol još uvijek nema razlikovnu ulogu, a u jednom poljskom dijalektu proteže se čak i na neudate žene (Corbett 1991: 227–228, 257). Smatra se da je porijeklo ove pojave u indoevropskom jeziku, za koji se smatra da je imao samo opći (aktivne imenice, koje označavaju bića sa sposobnošću reprodukcije) i srednji rod (neaktivne, bez mogućnosti reprodukcije) (Toyota i Vlasa Florea 2009: 171), odnosno opći se odnosio na živa bića (uključujući i biljke) te individualizirane imenice, dok je srednji bio rezerviran za zbirne i imenice koje označavaju npr. tečnosti ili gradivne. Ženski se rod razvio vjerovatno iz srednjeg, jer im je zajedničko apstraktno i nebrojivo značenje (Kraaikamp 2012: 220–222). Stabilnost srednjeg roda u njemačkom jeziku tumači se vezanošću za ovo praindоеvropsko stanje (Steinmetz 2006: 1418).

Za srednji rod u bosanskom jeziku navodi se samo da je vezan za "imenice koje označavaju nedorasla, mlada bića ili nemaju uočljivo razvijena obilježja spola" te da se kod nekih imenica (*gundalo, pričalo, zanovijetalo*) može odnositi na bića muškog i ženskog spola (Jahić, Halilović i Palić 2000: 188, 190). To je zbog toga što se tradicionalno smatra da je rod gramatička kategorija u našem jeziku, tako da rodovi općenito, pa tako ni srednji rod, nisu podrobnije semantički istraživani. Međutim, situacija u njemačkom jeziku, kao i otkrića o rodu u praindоеvropskom jeziku, između ostalih promišljanja o rodu, navodi na pomisao da bi srednji rod i u bosanskom jeziku mogao imati i druga značenja osim ovih koja su navedena. Konkretno, moguće je da srednji rod i u našem jeziku čuva praindоеvropska značenja, kao u njemačkom, tj. da se odnosi na apstraktne i nebrojive imenice, te možda pokriva još neka značenja.

Za hrvatski je jezik napravljeno istraživanje manjega obima, koje je u obzir uzelo sufikse, i zaključeno je da su za tvorbu apstraktnih imenica najproduktivniji sufiksi srednjeg roda, što bi moglo značiti povezanost s indoevropskim srednjim rodnom, ali i da posuđenice najrjeđe dobijaju srednji rod, što govori o slaboj poziciji srednjeg roda u sistemu (Pišković 2011: 98, 177). U bosanskom jeziku naravno očekujemo iste rezultate, ali da bismo dobili potpunu sliku, bilo bi dobro uzeti u obzir veći broj riječi.

Analiza

Da bismo dobili pravu sliku značenja srednjeg roda u bosanskom jeziku, uzeli smo iz rječnika (Čedić i dr. 2007) sve imenice srednjega roda i potom ih klasificirali. Da je prethodno istraživanje (Pišković 2011: 98) preko sufiksa bilo iznimno svrsishodno, pokazala je činjenica da je velika većina imenica srednjeg roda izvedena sufiksima, koji sami po sebi nose obilježje srednjeg roda. Međutim, ostao je i određen broj neizvedenih, koje će biti relevantnije za analizu. Svakako, nijedan rječnik ne može popisati sve riječi jednoga jezika, ali može dati opću sliku u koju bi se uklopile i druge, ne(p)opisane riječi, pa stoga ovdje nećemo vršiti statističke analize, nego zaključivati prema broju primjera, od najbrojnijih kategorija prema najmanje brojnim.

-nje/-će

Materijal iz rječnika potvrdio je da su u srednjem rodu svakako najčešće odglagolske imenice na *-nje/-će* (u zavisnosti od vrste i vida glagola, Babić 2002: 156–157), što istovremeno znači i da su ovo najproduktivniji sufiksi za tvorbu glagolskih imenica u najopćenitijem značenju "aktivnost datoga glagola". Najčešće su one bez transponiranja značenja:

branjenje, deranje, frktanje, gladovanje, hodanje, iskašljavanje, kalemljenje, lomljenje, metenje, navaljivanje, opominjanje, plakanje, rastapanje, stiskanje, štipanje, trljanje, upražnjavanje, vrebanje, zafrkavanje

i uglavnom su izvedene iz glagola nesvršenog vida. Oni koji su izvedeni iz glagola svršenog vida najčešće imaju neku transpoziciju značenja – od jednostavnog "rezultat djelovanja":

isključenje, iščeznuće, naoblačenje, ohrabrenje, olakšanje, oslobođenje, poginuće, pogubljenje, povinovanje, razočarenje, suočenje, ujedinjenje, umanjenje, zakašnjenje, žrtvovanje,

preko, uglavnom formalnih, činova koji mogu imati još jednu varijantu istoznačnicu u ženskom rodu:

abdiciranje (= abdikacija), deložiranje (= deložacija), imenovanje, izvršenje, krunisanje (= krunidba), nominiranje (= nominacija), očitavanje, preobraćenje, priključenje, sabotiranje (= sabotaža), udomljenje, zaposlenje; dospijeće, krvoproliće, pokriće, pregnuće, uskrснуće,

zatim značenja određene djelatnosti, koje često imaju i varijantu na *-stvo*, također srednjeg roda:

brodarenje (brodarstvo), komponovanje, pčelarenje (pčelarstvo), planinarenje (planinarstvo), programiranje (programerstvo), splavarenje (splavarstvo), štampanje (štamparstvo), učiteljavanje (učiteljstvo),

do opredmećivanja, tj. označavanja konkretnih stvari – prelazna varijanta bile bi administracijske djelatnosti koje mogu rezultirati konkretnim dokumentom:

obavještenje, obrazloženje, odobrenje, opravdanje, pomilovanje, poništenje, pouzeće, rješenje, uvjerenje,

ali ima i onih koje mogu značiti konkretan objekat:

grijanje, izdanje, križanje, naoružanje, pakiranje, pečenje,¹⁷ piće, pletenje, posluženje, postrojenje, preduzeće, punjenje,

pa čak i živo biće:

biće, stvorenje.

U posljednjim je svakako vidljiva transpozicija značenja, tj. odmak od prvobitnog značenja glagola u smislu konkretizacije, te da je moguća i kod imenica od glagola nesvršenog vida, što se desilo i s mnogim drugim ovakvim odglagolskim imenicama:

htijenje, iskušanje, mišljenje, nadahnuće, naučavanje, obećanje, osjećanje, otkriće, pamćenje, pitanje, ponašanje, poštovanje, predanje, prikazanje, pripovijedanje, providenje, putovanje,¹⁸

¹⁷ Ovdje je došlo i do akcenatske razlike u dva značenja: pečēnje i pečenje (v. i Babić 2002: 159).

¹⁸ I ovdje je došlo do promjene akcenta u dva različita značenja: putòvānje i putovānje (v. i Babić 2002: 159).

rođenje, samopouzdanje, shvatanje, udruženje, uganuće, umijeće, viđenje, vjerovanje, značenje, znanje, zvanje.

Neke od ovakvih imenica dobile su i značenje termina u raznim oblastima nauke, sporta, ugostiteljstva:

boćanje, dijeljenje, jotovanje, noćenje, obrazovanje, palpiranje, prispijeće, seciranje, uzemljenje, veslanje, zasićenje.

Sama činjenica da je sufiks srednjeg roda najčešći i najneutralniji za tvorbu odglagolskih (apstraktnih) imenica govori u prilog ranije iznesenoj pretpostavci da je srednji rod rezerviran za apstraktne imenice. U dijelu primjera može se vidjeti kako, bez obzira na to što su i istoznačnice također apstraktne, postoji u jeziku potreba da se ovakve imenice koje se češće i formalnije koriste ipak upotrijebe u nekom rodu – i taj je rod, očekivano, uglavnom ženski, što je također u skladu s pretpostavljenim razvojem ženskog roda od srednjeg. Činjenicu da je transpozicija češća kod glagola svršenog vida možemo objasniti odnosom između kategorija vida i brojivosti – naime, između ove dvije kategorije često se povlači paralela, pa brojive imenice odgovaraju svršenim glagolima, a nebrojive nesvršenim, samo što se imenice pojavljuju u domeni prostora, a glagoli u domenu vremena (Belaj i Tanacković Faletar 2014: 63). Stoga je očekivano da svršeni vid zahtijeva konkretizaciju, tj. približavanje ili potpunu realizaciju kategorije brojivosti (kao npr. *noćenje* u ugostiteljstvu, kad se govori o “ostvarenom broju noćenja”, gdje je *noćenje* postalo potpuno brojiva imenica).

-je

Ostalih je izvedenica znatno manje. Relativno su česte i značenjski raznovrsne one sa sufiksom *-je*. Najčešće su apstraktne:

bezakonje, čovjekoljublje, ćudoređe, domoljublje, jezikoslovlje, licemjerje, milosrđe, obilje, pravoslavlje, praznovjerje, protivrječje, sladostrašće, učešće,

ali ima i onih s konkretnijim značenjem:

naličje, narječje, nasilje, naslijeđe, oćajanje, primirje, slavlje, uzbuđenje, veselje, zdravlje,

pa do konkretnih predmeta:

postolje, prijestolje, uzdarje, zapešće.

Kao što se iz posljednjih primjera vidi, kad znače konkretan predmet, uvijek je u pitanju prefiksarno-sufiksalna tvorba. Značajan je broj ovakvih imenica koje označavaju dio reljefa:

pobrđe, podgrađe, pomorje, porječje, prigorje, zagorje, zaleđe

ili pak objekata:

potkrovlje, potpalublje, predsoblje, predvorje, pročelje,

mada ima i primjera bez prefiksa:

pruđe, visočje.

Kad su tvorene od pridjeva, značenje im je uvijek apstraktno – “osjećaj” ili “osobina”:

nepoštenje, nestrpljenje, očajanje, uzbuđenje, veselje, ali i zatišje.

Mogu imati i značenje određenog razdoblja:

desetljeće, praskozorje, razdoblje, srednjovjekovlje, svanuće, tromjesečje.

Ipak, najproduktivniji je ovaj sufiks za tvorbu zbirnih imenica:

bilje, drveće, granje, grinje, iverje, kamenje, kestenje, klasje, lišće, mezarje, mramorje, perje, posuđe, povrće, prstenje, rastinje, šipražje, trnje, žbunje,

čak i kad su u pitanju ljudi:

muškinje, osoblje, roblje, ženskinje.

Činjenica da je ovaj sufiks, srednjeg roda, najproduktivniji za zbirno značenje govori također u prilog činjenici da srednji rod danas u bosanskom jeziku čuva vezu s praindoevropskim srednjim rodом, u kojem je označavao nebrojive imenice. U malobrojnim konkretnim imenicama riječ je uglavnom o neživim objektima i dijelovima reljefa, što podupire tvrdnju o neživosti srednjeg roda u praindoevropskom – čak se i u imenicama koje označavaju ljude umanjuje kategorija individualnosti u *osoblje i roblje*. Interesantno je postojanje imenica *muškinje i ženskinje*, u kojima se čuva obilježje spola, ali se očito potiru sve druge individualne razlike, što može svjedočiti o ukorijenjenosti razlikovanja u odnosu na spol u bosanskom jeziku.

-stvo/-štvo

Veoma je plodan i sufiks *-stvo/-štvo*, kojim se tvore imenice srednjeg roda uglavnom od imenica muškoga roda, što se tumači neobilježenošću muškog roda u našem jeziku (Babić 2002: 301). Značenje im je uglavnom apstraktno:

autorstvo, čudotvorstvo, dezerterstvo, kršćanstvo, izbjeglištvo, nezadovoljstvo, odsustvo, pobratimstvo, posestrimstvo, pokroviteljstvo, prijateljstvo, ropstvo, siromaštvo, školstvo, ustrojstvo, vlasništvo, zakonodavstvo.

Dosta ih opisuje određeni oblik ponašanja, ophođenja:

bludništvo, brakolomstvo, barbarstvo, divljaštvo, doušništvo, gostoprimstvo, laktaštvo, mračnjaštvo, nasilništvo, neznaboštvo, odmetništvo, prostaštvo, protivništvo, puritanstvo, sluganstvo, sudioništvo, šarlatanstvo, udarništvo, zanesenjaštvo, zaštitništvo.

Slične njima su i imenice koje označavaju osobinu:

čojstvo, čudaštvo, djevičanstvo, gospodstvo, podlaštvo, rastrojstvo, savršenstvo, svojstvo.

Ipak, među konkretnijim imenicama apstraktnog značenja najčešće su one koje podrazumijevaju osobine određene grupe ljudi:

bošnjaštvo, disidentstvo, hegelijanstvo, ilirstvo, istočnjaštvo, jednoboštvo, masonstvo, naprednjaštvo, paganstvo, panslavenstvo, petokolonaštvo, pravaštvo, višemuštvo.

Vrlo često ovakve imenice, kao što je već spomenuto, imaju značenje određene djelatnosti:

brodarstvo, cvjećarstvo, čarobnjaštvo, ćilimarstvo, draguljarstvo, gljivarstvo, golubarstvo, građevinarstvo, hotelijerstvo, jedriličarstvo, kiparstvo, knjigovodstvo, mljekarstvo, modelarstvo, novinarstvo, ovčarstvo, pčelarstvo, peradarstvo, planinarstvo, podvodništvo, ptičarstvo, ratarstvo, ribogojstvo, sokolarstvo, stočarstvo, ugostiteljstvo, vinogradarstvo.

Mogu značiti i neko vremensko razdoblje, ali nema puno ovakvih imenica:

dječaštvo, djetinjstvo, djevojaštvo, materinstvo, momaštvo, punoljetstvo, zaručništvo.

U konkretnom značenju označavaju neko područje, najčešće pod određenom upravom:

carstvo, domaćinstvo, gazdinstvo, gospodarstvo, grofovstvo, inostranstvo, kraljevstvo, prostranstvo, vlastelinstvo, vojvodstvo,

ili im je jedno od značenja zgrada ili dio zgrade u kojoj se nalazi neki upravni ili administrativni organ:

ministarstvo, načelništvo, predsjedništvo, računovodstvo, tajništvo, tužilaštvo.

Na živa bića, i to ljude, može se odnositi samo kad podrazumijeva skup tih ljudi:

čitateljstvo, čovječanstvo, društvo, građanstvo, ljudstvo, povjerenstvo, radništvo, seljaštvo, svećenstvo.

Dakle, vidimo da je i ovaj produktivni sufiks srednjeg roda rezerviran za apstraktno i još nebrojivo značenje, što se također uklapa u očekivanje.

-lo

Konkretnije je značenje imenica sa sufiksom *-lo* i sličnim. One apstraktne tvore se uglavnom od pridjeva i označavaju osobinu:

bjesnilo, bljedilo, bunilo, crvenilo, ludilo, mrtvilo, ništavilo, plavetnilo, rumenilo, sljepilo, sivilo, šarenilo, zelenilo,¹⁹ žutilo.

Odglagolske apstraktne su rijetke:

čulo, mjerilo, načelo, opijelo, osjetilo, počelo, posijelo, prelo, rasulo, ruglo, sijelo.

Konkretno označavaju predmete, i to uglavnom u značenju sredstva:

brojilo, cjepalo, dizalo, kuhalo, lemilo, mlatilo, ogledalo, pojačalo, pomagalo, računalo, strašilo, sušilo, šiljalo, vozilo,

s tim da sredstvo može biti i u tečnom stanju:

bjelilo, crnilo, laštilo, ljepilo, otapalo, plavilo, štavilo,

mada ih ima koje su transponirane toliko da se i ne osjeća više veza s glagolom:

kvačilo, odijelo, sedlo, svrdlo, šilo, tocilo, veslo, vratilo.²⁰

¹⁹Zelenilo može imati i konkretno značenje biljaka u okolini.

²⁰Slične su i imenice na -ivo, slabo plodan sufiks: cjepivo, kladivo, kresivo, palivo, štivo, varivo, vezivo.

Mali broj njih ima značenje mjesta:

leglo, pojilo, preskakalo, sjedalo, vrelo

ili tijela ili dijela tijela:

ticalo, truplo, zobalo, ždrijelo.

Ipak, najproduktivniji je ovaj sufiks u značenju osobe koja se ponaša na određeni način, često stilski obilježeno:

brbljalo, cerekalo, čangrizalo, gunđalo, njuškalo, piskaralo, potucalo, pričalo, spadalo, sumnjalo, škrabalo, trabunjalo, trčkaralo, zabadalo, zakeralo.

Kod ove grupe imenica srednjeg roda može se primijetiti da se uglavnom tvore od nesvršenih glagola, što odgovara nebrojivosti koja je odlika srednjeg roda, pa je to možda razlog što se od ovih glagola konkretne imenice tvore u srednjem rodu, iako je krajnji rezultat uglavnom brojiva imenica. Kad su u pitanju ljudi, značajno je to što se ove imenice mogu odnositi podjednako i na mušku i na žensku osobu, što potvrđuje da se srednji rod za osobe koristi kad spol nije komunikacijski relevantan.

-če

Nerelevantnost spola prisutna je i u deminutivnom sufiksu -če, kojim se najčešće tvore imenice koje označavaju mlada živa bića:

bravče, čobanče, dilberče, djevojče, dojenče, gušče, kuče, mače, majmunče, mladunče, momče, pače, pastirče, pastorče, ptiče, siročče, unučče.

Njima se mogu pridružiti i druge imenice koje se završavaju na -če, ali nemaju osnovni oblik bez ovog sufiksa, jer znače također mlado:

nahoče, donošče, mrtvorodenče, nedonošče, novorođenče, posvojtče.

Naglasak na neutralizaciji spola je u riječima:

goveče, pašče.

Vrlo rijetko se u bosanskom jeziku ovaj sufiks koristi za predmete, u deminutivnom (očito transponiranom) značenju:

panjtče, parče, polovče (manje bure za rakiju), prozorče, prslučče.

Ovi primjeri potvrđuju da se srednji rod koristi za mlada živa bića, kod kojih razlika u spolu nije relevantna, ali otpornost kategorije spola u jeziku potvrđuju primjeri kao *djevojče* i *momče*. Primjeri koji se ne odnose na mlade potcrtavaju da se srednji rod koristi i za neutralizaciju spola.

-ce

Dosljednost u neutralizaciji spola kod srednjeg roda pokazuje i to da su rezultati deminutiva od ovih imenica uvijek također srednjeg roda, jer su sufiksi na *-ce* specijalizirani upravo za imenice srednjeg roda:

drvce, jajce, jezerce, krilce, ogledalce, okce, perce, pisamce, pitanjce, seoce, stabalce, stakalce, telence, vince, zrnce, ždrijelce; burence, jarence, pilence, psetance; brdašce, djetešce, gnjezdašce, jajašce, srdašce, sunašce, tjelašce/tjelešce.

Isto tako se zbirne imenice od imenica srednjeg roda uvijek tvore sufiksom *-ad*, ali rezultat su imenice formalno ženskog roda:

derišćad, derlad, đulad, guščad, posinćad, posvojćad, prepelćad, prslučad, stakalcad, telad, ždrebad.

Ovdje se očituje povezanost ženskog roda sa srednjim.

Neizvedenih je imenica srednjeg roda u odnosu na izvedene srazmjerno malo. Među njima je, očekivano, više onih koje označavaju neživo nego onih koje označavaju živo, i to više konkretnih:

bjelance, breme, brvno, bure, crijevo, čehno, deblo, dlijeto, dno, dugme, gnijezdo, jato, jedro, jelo, jezgro, kolo, koplje, korito, kormilo, krdo, mito, okno, oruđe, oružje, pismo, platno, pleme, puce, rudo, ruho, saće, selo, sljeme, sočivo, stablo, stado, svjetlo, tijelo, tijesto, tle/tlo, uže, vlakno, voće, vreteno, zdanje, zelje, zvono, žezlo, žumance,

uz određeni broj tuđica:

čekmedže, čelo, ćebe, ćemane, ćufte, đule, (e)rende, hise, kino, kube, paklo, šiljte, šiše, tane, tekne, temre, tuce, turbe,

i manje apstraktnih:

čudo, djelo, ime, porijeklo, pravo, vijeće, vrijeme, zlo,

također s tuđicama:

evanđelje, finale, geslo, sure.

Prema brojnosti, izdvajaju se značenjske kategorije dijelova tijela, ljudskog ili životinjskog:

bedro, čelo, dupe, grlo, koljeno, kopito, krilo, krzno, leđa, lice, nepce, oko, pazuho, pero, pleća, pluća, rame, srce, stegno, stopalo, tjeme, tkivo, uho, usta, vime,

zatim gradivne:

blato, brašno, ćage, drvo, đubre, gvožđe, meso, mlijeko, olovo, pluto, sijeno, sjeme, slatko, smeće, srebro, staklo, ulje, zlato, željezo, žito,

mladunčad:

čedo, čeljade, derle, dijete, dvize, janje, jare, june, kopile, krme, lane, mlado, ohme, pile, prase,

šilježe, štene, tele, vižle, ždrijebe,

mjesta i dijelovi reljefa:

brdo, grotlo, guvno, jezero, kopno, more, naselje, obzorje, ostrvo, polje, uz nebo i sunce

te različita razdoblja:

doba, jutro, ljeto, podne, popodne, predveče, prijepodne, proljeće, stoljeće, veče.

Kako vidimo, većina ovih imenica pripada osnovnim leksemama, tako da ne čudi što ih je najviše iz domena neživog, a i kad su u pitanju živa bića, odnosi se na mladunčad, za koju nije bitan spol. Očekivan je određeni broj gradivnih, koje karakterizira nebrojivost, koja se također veže za srednji rod, a interesantno je da je dosta dijelova tijela u srednjem rodu, što može upućivati na necjelovitost kao još jednu od karakteristika srednjeg roda.

Promotrimo li cjelokupan materijal s obzirom na hijerarhiju pojmova, od nadređenih možemo pronaći oruđe, oružje, voće, povrće, pa možemo zaključiti da se i na bosanski jezik odnosi pravilo iz njemačkog jezika, a to je da su nadređene imenice srednjega roda, a njima podređene muškog ili ženskog, s tim da bi to zahtijevalo obimnije istraživanje. Također, potrebno je usporediti značenje srednjeg roda sa značenjima muškog i ženskog roda kako bi se dobila kompletna slika o značenju sva tri roda u bosanskom jeziku.

Zaključak

Podaci iz literature, tipološke, dijahronijske i nešto kognitivne, upućivali su na to da je srednji rod prisutan još od prajezika, i da bi trebao označavati nebrojivost, apstrakciju i nemogućnost razmnožavanja. Analiza imenica srednjeg roda u bosanskom jeziku pokazala je da je osnovno značenje imenica srednjeg roda apstraktno. To potvrđuju ponajprije vrlo produktivni sufiksi za tvorbu apstraktnih odglagolskih imenica (*-nje/-će*) kao i *-stvo/-štvo* za apstraktne i nebrojive imenice, zatim brojnost i produktivnost sufiksa *-je* za zbirno značenje, dok je kod imenica koje označavaju konkretno prisutna neutralizacija spola – najočitija kod sufiksa *-lo* i *-če* – ali i u neizvedenim imenicama. Jak položaj srednjeg roda u bosanskom jeziku pokazuje specijalizirani sufiks za deminutiv isključivo imenica srednjeg roda *-ce*, koji također daje imenice srednjeg roda, kao i određeni, mada ne veliki, broj tuđica srednjega roda. Postojanje grupe imenica srednjeg roda koja označava dijelove tijela, ali i ostalih predmeta i objekata (*dno, čehno, bjelance, kvačilo, potkrovlje*) ukazuje na povezanost imenica srednjeg roda sa značenjem necjelovitosti, a činjenica da se zbirne imenice od imenica srednjeg roda tvore sufiksom *-ad* koji kao rezultat tvorbe ima imenice formalno ženskog roda povezuje srednji rod sa ženskim, za koji se pretpostavlja da se razvio iz srednjeg. Ipak, postojanje imenica srednjeg roda s obilježjem spola, kao *momče* i *djevojče*, govori i o dominaciji značenjske kategorije spola u gramatičkoj strukturi bosanskog jezika.

Literatura

- Aikhenwald, Alexandra Y. (2006) "Classifiers and noun classes: semantics" u: Brown, Keith (ur.) *Encyclopedia of languages and linguistics*. Oxford: Elsevier, 463–471.
- Aitchinson, Jean (1990) *Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon*. Oxford: Basil Blackwell.
- Babić, Stjepan (2002) *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: HAZU – Globus.
- Belaj, Branimir, Tanacković Faletar, Goran (2014) *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva: Imenska sintagma i sintaksa padeža*. Zagreb: Disput.
- Corbett, Greville, G. (1991) *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corbett, Greville, G. (1994) "Gender and Gender Systems" u: Asher, R. E. *The Encyclopedia of Language and Linguistics, Volume 1*. Elsevier Science & Technology, 1347–1353.
- Čedić, Ibrahim i dr. (2007) *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Institut za jezik.
- Dragičević, Rajna (2007) *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Dreu, Merijn de; Buell, Leston (2012) "Neuter gender in a sexless language: The case of Zulu" *Linguistics in the Netherlands* 29(1), 41–54.
- Kraaikamp, Margot (2012) "The Semantics of the Dutch Gender System" *Journal of Germanic Linguistics* 24(3), 193–232.
- Matasović, Ranko (2001) *Uvod u poredbenu lingvistiku*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Pišković, Tatjana (2011) *Gramatika roda*. Zagreb: Disput.
- Steinmetz, Donald (2006) "Gender shifts in Germanic and Slavic: semantic motivation for neuter?" *Lingua* 116(9), 1418–1440.
- Toyota, Junichi; Vlasa Florea, Flavia (2009) "Grammatical Gender: A Case of Neuter in Old English and Languages of Europe" *Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature* 7(2), 163–172.
- Zubin, David A.; Köpcke, Klaus-Michael (1986) "Gender and Folk Taxonomy: The Indexical Relation between Grammatical and Lexical Categorisation" u: Craig C. G. (ur.) *Noun classes and categorization*. Amsterdam: John Benjamins, 139–180.

Zenaida Karavdić (Sarajevo, 1979), doktorica humanističkih znanosti (Sveučilište u Rijeci), dodiplomske i postdiplomske studije završila na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Radila kao profesorica u gimnaziji, stručna saradnica u ANUBiH, trenutno zaposlena kao viša stručna saradnica u Institutu za jezik Univerziteta u Sarajevu. Autorica i koautorica pet knjiga i 25 radova u časopisima i zbornicima. Bavi se historijskom dijalektologijom i sintaksom.

**Prof. dr.
Emir Muhić**

NOMEN EST OMEN? (RE)INTERPRETACIJA RODNIH OZNAČITELJA KROZ LEĆE KOGNITIVNE LINGVISTIKE

Uvod

Fenomenologija rodno osviještenog jezika nedvosmisleno otvara slojevita poglavlja u shvatanju stvarnosti, kako stare, tako i nove. Imajući na umu da upotreba jezika, koju možemo pratiti uz pomoć alatki iz domena korpusne lingvistike, određuje prirodnost diskursa, važno je sagledati koji konceptualni i kulturološki okviri nastaju u sinhronijskom smislu i na koji način mijenjaju mehanizme percepcije. Navedeni kognitivno-kulturološki okviri udaraju temelj za nove pristupe kodiranju jezičkog prostora i uspostavljaju neophodne sisteme za dekodiranje vrijednosnih matrica, pomažu u razumijevanju i usvajanju novih jezičkih praksi i sveobuhvatnih stvarnosti. U radu je težište stavljeno na dominantne pojmove u diskursu akademskog prostora anglofonih zemalja u odnosu na lokalni kontekst.

Morfološke dimenzije su u djelokrugu razmatranja, no prednost imaju konceptualni metanarativi kao i oblikovanje i evolucija vrijednosnih okvira, ličnog i kolektivnog pamćenja. Prošlost i budućnost, u temporalnom i lingvističkom smislu, su u neprestanoj alternaciji, a tačka s današnje podudarnosti je podjednako neuhvatljiva kao i misaona i kulturološka progresija. Rad u središte stavlja tematsko polje koje zahvata pitanja razumijevanja rodni specifičnosti, jezičke evolucije i razine prirodnosti u empirijsko-upotrebnom smislu, kao i odabrani uzorci tematski relevantne tekstualne građe u popularnoj kulturi.

I tek tako...Zvezdane staze: (sub)liminala poruka pravičnosti u 'novom' ruhu popularne kulture – pogled(i) na mali ekran

The New York Times postavio je jednostavno pitanje u članku iz 2021. godine: Da li postoji sušna sezona za medijske kuće?(eng. Is There Such a Thing as a Slow News Week?) Odgovor zavisi od rakursa percepcije i tumačenja relevantnog, zanimljivog i samim tim tržišno poželjnog. Važan dio ovog paketa odnosi se na popularnu kulturu, a mali i veliki sistemi produkcije ulažu, po njima, značajan napor da kandiduju sadržaje koji će pobuditi interesovanje, a često i u produžnom univerzumu novog načina konzumiranja sadržaja, i to putem raznorodnih društvenih mreža. Valja napomenuti, iako je ovo granični aksiom, da u 21. vijeku recipijenti-kinje očekuju veći nivo angažovanja u vezi s glavnim proizvodom. Naime, periferno je postalo gotovo podjednako važno kao i centralno.

Uzmimo jednu seriju ograničenog trajanja za primjer kao što je *I tek tako...* Bez anticipacije koja se potpiruje prije premijere kako sezone, a tako i svake epizode u relativno tradicionalnim medijima, slijedi adendum u vidu proširenog i produženog prostora u kolektivnom ekosistemu medijskog svijeta s posebnim težištem na društvene mreže poput Instagrama, nekadašnjeg Twittera, a sada X-a, platforme YouTube i već umornog Facebooka.²¹ Nedvosmisleno se radi o promociji, ali i o želji recipijentata-tkinja da generišu dugotrajniju impresiju i da putem komentara u različitim formatima i sami ostave vlastiti autorski pečat. Takav doprinos obično dolazi u tekstualnom formatu i otkriva lingvističkom oku bar parcijalne dijelove identitetskog mozaika spisatelja-ki. Nije novost, ali nije naodmet dodadno osvijetliti mogućnost da korisnici društvenih mreža jasno iskažu rodni identitet ili stav prema istom kroz zamjenice, obično u zagradi do korisničkog imena. Odluka da se jasno ne označi pronominalna kategorizacija ili preferencijalna zamjenica je takođe gradivni element stava o ovom fenomenu. Za anglofone govornike nije nepoznanica ni *singular they*, odnosno *oni kao označitelj jedne osobe*. Ovo jeste lingvistička alatka na raspolaganju nebinarnim govornicima, ali je srazmjerno eho uljudnosti i nenasilja u komunikaciji, pa tako godi i binarnim članovima društva. Osim što spada u domen upotrebne kurtoazije i govorničkog poštovanja, *singular they* je, u skladu s principima Okamovog rezača, te je nadasve štedljiva, posebno u usmenoj razmjeni i predstavlja relevantan stub gramatike usmenog jezika. Ovaj, sada već, normirani instrumentarijum funkcionije sasvim jednostavno u jezičkim sistemima poput engleskog, no javlja se neizostavno ali, i ono naravno glasi: ali u našem jezičkom prostoru situacija nosi neke teže boje.

Nekoliko prvih i jedan nekadašnji, ali van orbite sasvim tačnog

Ono što izdvaja *I tek tako...* je parcijalano zadovoljenje, sinhrono gledano, upražnjenog mjesta za nebinarnu osobu u medijima glavnog toka.²² Na istom fonu djeluje i izdanak čuvene naučno-utopijske frašize *Zvezdane staze*, a za ovaj rad posebno je značajna 3. sezona *Zvezdane staze: Discovery*.

Adira Tal²³ i Che Diaz²⁴ tumače nebinarne osobe što je posebno začajno u kontekstu predstavljanja u sveopštoj mediasferi. Imajući na umu da se radi američkim serijama, engleski jezik se bez naročitih poteškoća prilagođava novim potrebama govornika-ca. Svojevrsni je kuriozitet da jezički sistem, koji na nivou morfologije ne može da se pohvali bogatom škrinjom alatki, govornicima-cama stavlja na raspolaganje lako prilagodljive morfosintaksičke instrumentarijume. Pitanje roda, u engleskom jeziku, manje-više ne predstavlja sporno pitanje. Naravno, i ovdje je nužna ograda jer jezički masiv poput engleskog zaista operiše na razini multiverzuma i stanovite divergencije u shvatanju i primjeni su neizostavne, no to i dalje dramatično ne mijenja status rodno uključivog jezika. Zapravo, važnije od toga je jezički sistem koji ne doprinosi potencijalnom vrijeđanju senzibiliteta i potreba govornika-ca. Ono što je zapravo stereotipno netačno, a poslovično se propagira kao uvedena ili nuspojava engleskog kao svjetskog jezičkog sistema i komunikacijske kohezije jeste rodna tematika u odnosu na slavenske²⁵ jezike, s posebnim osvrtom na jezički

²¹Navedene su samo neke od mnogobrojnih društvenih mreža bez želje da se nekoj da naročita prednost i autor prihvata da postoje u aktivnoj primjeni slojeviti sistemi ovog vida komunikacije i medijske propagacije.

²²Engleska lekskema mainstream na granici je neprevodivosti, no u upotrebi je zaobilazni deskriptor glavni tok ili struja, a ovdje je upotrijebljen uz podebljanu ogradu potencijalne rogovatnosti.

²³Lik tumači Blu del Barrio – prva transrodna osoba koja je imenovala svoj rodni identitet. Del Barrio je ujedno tumači i prvi jasno transrodni lik u serijalu *Zvezdane staze*, preciznije *Zvezdane staze: Discovery* od 3. sezone. Izvor: www.starterk.com.

²⁴Sara Ramirez je takođe nebinarna osoba u glumištu koja tumači lik Che Diaz u seriji *I tek tako...* Izvor: www.hbomax.com.

²⁵U upotrebi je i oblik slovenski.

ekosistem zajednica na prostoru nekadašnje²⁶ Jugoslavije.²⁷ Tu već uplovljavamo u vode dobro poznatih paradigmi „to se tako ne kaže kod nas“ i „to je zapadna novotarija“. Dobro su nam poznate i „to nikada nisam čuo-la“ i „ne zvuči (mi to) dobro ili prirodno“.

Kada smo kod posljednjeg, prirodnog, opet je nužno podvući da u engleskom jeziku ne postoji gramatički rod, samo prirodni, uz dodatne potkategorije kao što su opšti ili neutralni, muški, ženski i srednji, i možda najvažnija sistematizacija se odnosi na živo i neživo, i upravo tu pronalazimo djelimičan odgovor zašto se u engleskom jeziku ne manifestuje vijugav put do nebinarnih jezičkih praksi. Anglisti po pitanju rodnih klasifikacija nemaju jedinstveno mišljenje, ali se odstupanja u najvećoj mjeri odnose na čisto lingvističke mehanizme opisa i klasifikacije. U savremenom engleskom jeziku nije uobičajeno problematizovati fenomenologiju roda budući da su to pitanje jezička evolucija i upotreba u svakom slučaju postavile na sadašnje neproblematično mjesto, a heterogena matrica klasifikacije i mnogostruki uglovi interpretacije idu u prilog svojevrsne lingvističke nebinarnosti.²⁸

Jezički prostor nekadašnje Jugoslavije kreće se po drugačijim morfološkim uzusima, a po pitanju roda, stoji rame uz rame s nekim drugim²⁹ germanskim jezicima, poput njemačkog, ili romanskim kao što je španski. Naravno, ovdje je riječ o kategoriji gramatičkog roda koji je u našem kontekstu dodatno obojen slojem složenosti s obzirom na stanovište da je muški rod ujedno i rodno neutralan. Na ovom lokalitetu ulazimo u prostor limerencije i liminalnosti. Vodeće shvatanje limerencije podrazumijeva opsesiju drugom osobom do razine koja prva prelazi mogućnost kontrole. U tom kognitivno-emotivnom stanju, dolazi do fosilizovanih misli koje ne jenjavaju. Limerencija je u čestom poređenju s jednom drugom emotivnom relacijom – ljubav, no, u ovom slučaju patina toksičnih aspekata poništava benevolentnost koju ljubav mora da baštini. Liminalnost je multidisciplinarni pojam, koji antropološki gledano označava metamorfozu ili prelazak iz jednog stanja u drugo, često nepoznato i neodređeno. Etimološki osvrt na liminalnost nam dodatno govori da se zapravo radi i o granici, pragu ali i o stanju koje neminovno slijedi.

Jezički panoptikon

U domenu etike uvriježen je koncept disciplinskih mjera u vidu figurativnog i arhitektonski gledano doslovnog centralnog lokaliteta prizmatre.³⁰ Zamisao je da ova struktura bude cirkularnog oblika s ciljem potpune preglednosti *nadziranih*, da li zatvorenika ili drugih hipermetaforičkih kategorija. Ono što je naročito interesantno je auto-panoptikon koji po autorovom shvatanju predstavlja novu razinu samo-cenzure: pojavne i konceptualne. Održavanje poželjnog i dominantnog narativa je svakako lice, no naličje je još dublje i dalekosežnije jer zadire u privatnu misaonu matricu i dovodi do svojevrsnog sociološkog reprogramiranja. Na ovom tragu su i dva dobro poznata pojma iz multidisciplinarnih sistema učenja i tumačenja: heuristika i hermeneutika. Ne ulazeći u prvobitnost ovih konstrukata, u

²⁶ Pridjev bivša namjerno je izostavljen zbog ontološke nepreciznosti.

²⁷ Termini Zapadni Balkan i Jugoistočna Evropa često se koriste kao opisnice za ovdašnje prostore, u zavisnosti od registra upotrebe i konteksta neophodnosti.

²⁸ Ovo je trenutno zapažanje autora i podrazumijeva dodatna istraživanja u empirijskom okruženju.

²⁹ Posebno je istaknuta činjenica da drugi germanski jezici dijele sličnu problematiku sa sistemima jezičkog prostora nekadašnje Jugoslavije, ali jedan od tih germanskih jezika nije engleski.

³⁰ Tvorac ovog koncepta je Jeremy Bentham, engleski teoretičar i sociolog iz 18. vijeka. Francuski filozof Michel Foucault je 70ih godina 20. vijeka dodato proširio razumijevanje shvatanje kazne i nužne discipline.

ovom kontekstu priložene su višemodalnom instrumentarijumu dekonstrukcije. Ukoliko prihvatimo da je heuristika mehanizam učenja ili po grčkoj etimologiji pronalaženja, a hermeneutika interpretacijska metoda, možemo predložiti da je auto-panoptikon nastao u sinergiji ova dva pojma. Uticaj kognitivno-kulturološke zajednice neumitno dovodi do intrapersonalnih metamorfoza, no istinske ili autentične promjene nisu moguće ukoliko se u konceptualnom metanarativu umjesto čiste ideje useli auto-panoptikon. U sponi sa strahom i nasiljem, ovaj kognitivni parazit prijeti da se nastani u vrijednosnom sistemu u trajnijem aranžmanu. Naposljetku je važno uvesti i hipotezu posredovanih predrasuda u odnosu na jedan od mogućih svijetova i stvarnosti.³¹ Ovaj teorijski prijedlog govori u prilog da pojedinac-ka razumije događaje na intenzivnijoj skali opasnosti i prijetnje ukoliko se prema navedenim pojavama ne odnosi kritički i šifriranje informacijskog paketa prepušta neautentičnom medijskom izvorniku, a koji generisanje krize i prijetnje vidi kao primarni cilj.

Diskurs krize ne predstavlja novu fenomenološku strukturu u sazviježđu svakodnevnog generisanja komunikacijskih paketa niti je revolucionarno otkriće u kontekstu ustpostavljanja dijalogizma na relaciji stvaralac i čitalac. Ova dijada od praskozorja čovječanstva vodi neprekidnu bitku šifriranja i pokušaja da se ispravno značenjski kripteks otključa i spozna prvobitno *skrivena* poruka. Enciklopedijsko znanje i teorija kongenitalne spoznaje pojedinca su u koliziji s društvenim konstrukcionizmom i njegovim izdancima koji govore u prilog emirijske matrice i sistema generisanja znanja, značenja i sveopšte sposobnosti da razumijemo svijet u kojem obitavamo. Ljudski potencijal, bez obzira na izvornik, svakako je, da li intencionalno ili organski, obrazovao koordinate koje nam danas služe da stignemo na željeno semantičko odredište. Jezik, književnost i kultura čine nerazdvojni trijumvirat naše svakodnevice, kako binarne tako i nebinarne prirode.

Fenomen medija koji su postali neodvojiva sastavnica svakodnevnog života do te mjere da naša percepcija svijeta u kojem živimo neizostavno zavisi od ugla posmatranja i načina pakovanja informacija sprege uredništva i dominantnih centara moći date zajednice, u ovom slučaju cjelokupne planete, imajući na umu sveobuhvatnost globalizacije i asimilacije, objašnjiv je *hipotezom medijske kultivacije*. Ova hipoteza kontekstualizovana za 21. vijek može se proširiti i na računar, tj. internet kao značajan, ako ne i primarni kanal prenosa informacija iz vizure novinskih kuća koje od sredine dvedesetih godina 20. vijeka svoja izdanja distribuišu i putem interneta, čime se dostupnost znatno povećala, kao i djelokrug uticaja na ciljane konzumente.

Hipoteza medijske kultivacije spada u takozvane *stalagmitske teorije*. Time se naglašava gradaciona priroda indoktrinirajućeg uticaja na primaocce (eng. *recipients* ili *decoders*) odaslanog i medijski kanalisanog saržaja. Osnovna postavka se oslanja na frekventnost upotrebe i postepenost plasiranih sistema vrijednosti. Istraživanje ovog fenomena počelo je sredinom šezdesetih godina 20. vijeka i prvenstveno se odnosilo na uticaj televizije na gledaoce i izjednačavanje televizijskog uređaja, koji dobija oznaku *ključni član*, sa ostatkom porodice. Kako bi ovaj teorijski okvir mogao obuhvatiti posebnost 21. vijeka, potrebno je izvršiti ekstenziju djelokruga ove hipoteze na karakteristične medijske instrumentarije poput interneta kao žile kucavice protoka informacija u 21. vijeku. Poseban naglasak stavlja se na novinske kuće koje prolaze svojevrsnu metamorfozu iz štampanog u virtuelizovani oblik postojanja.

Hipoteza medijske kultivacije gravitira ka grupaciji *posljedičnih* teorijskih tradicija, orijentisanih

³¹Eng. *Mean World Syndrome*.

krajnjem ishodištu istraživane pojave. Naime, teoretičari medija smatraju da dugoročna izloženost televizijskom ili u kontekstu 21. vijeka internetskom sadržaju dovodi do mijenjanja perceptivnih kriterijuma i oblikovanja medijski obojenog shvatanja svijeta u kojem živimo. Rezultirajući efekti su isprva neznatni i neposredni, ali su kumulativni i samim tim dovoljno značajni da se ne mogu zanemariti. Diskurs nebinarnosti praćen je medijski kao s jedne strane izvor prijetnje, a s druge ta ista prijetnja koristi se kao svojevrsna *robna marka* (eng. brand) s ciljem akumulacije finansijskih sredstava i profitiranja na novonastaloj krizi. Društvene mreže kao i drugi informativno orijentisani internetski portali diseminiraju semantičko-diskursne konstrukte koji u određenom periodu frekventivno dominiraju medijskim prostorima. Mišljenje da je hipoteza medijske kultivacije mehanizam interpretacije kumulativnosti efekta indoktrinacije znači da takva hipoteza podrazumijeva analogiju s naturalističkim pojavama pa je samim tim takva analogija prijemčivija za shvatanje i integrisanje u sveobuhvatni analitički sklop. Da bi došlo do kumulativnosti efekta, prethodno se moraju selektovati sadržaji koji će se kanalisati nekim od trasiranih metoda.³²

Umjesto zaključka, ali izvan auto-autopanotikona

Pitanje nebinarnosti iz ugla lingvistike predstavlja izazovnu i važnu temu. U praktičnom smislu, postoje jasno uočljive prepreke u translatologiji imajući na umu nesumnjiv nedostatak normiranih i jasno ustrojenih stavki u jezičkom inventaru semantičkog eko-prostora nekadašnje Jugoslavije. Panoptikon i auto-panoptikon pseudoliberalnosti i hronična pantofobija svakako su prepreka da se ova oskudica efikasnije prevaziđe. Ukoliko prihvatamo svoje mjesto u slobodarskom svijetu, ne postoji opravdan razlog da se ovom pitanju ne pristupi naučno i objektivno, budući da jezik mora zadovoljiti, u prvom redu, potrebe govornika-ca. Kao i svako drugo otvoreno pitanje, ova tema može se riješiti međusobnim poštovanjem, empatijom i promišljanjem stručne i naučne zajednice iz više-teorijskog i korisnog multimodalnog ugla uz dragocijeni osvrt i promišljanje govornika-ca jezika nebinarnog identiteta.

³²Termin „trasirane metode“ odnosi se na ustaljena sredstva dopreme informacija kojima se mediji služe; novine, radio, televizija i internet. Ovaj termin ne podrazumijeva isključenje drugih, manje prodornih kanala komuniciranja s ciljanom publikom.

Literatura

- Charteris-Black, J. (2004) *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. Basingstoke/New York: Palgrave MacMillan.
- Chilton, P. (2004) *Analysing Political Discourse – Theory and Practice*. London: Routledge.
- Chilton, P. and C. Schaffner (eds) (2002) *Politics as Talk and Text: Analytic Approaches to Political Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Dirven, R., Polzenhagen, F. & H.-G. Wolf (2007) *Cognitive Linguistics, Ideology, and Critical Discourse Analysis*. In: Geeraerts, D. and H. Cuyckens, eds. (2007) *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. pp. 1222-1240.
- Ensink, T. and C. Sauer (2003) *Framing and Perspectivizing in Discourse*. Amsterdam: John Benjamins.
- Goatly, A. (2007) *Washing the Brain: Metaphor and Hidden Ideology*. Amsterdam: John Benjamins
- Halliday, M.A.K. and C. Matthiessen (1996) *Construing Experience through Meaning: A Language-based Approach to Cognition*. Berlin and New York: Walter de Gruyter.
- Hart, C. and D. Lukeš (eds.) (2007) *Cognitive Linguistics in Critical Discourse Analysis: Application and Theory*. Newcastle: Cambridge Scholars Press.
- Lakoff, G. (1996) *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think*. Chicago: University of Chicago Press.
- Muhić, E. (2018) „Metaphors, one author and the written word: suicidal fish swirling in the lochs of Albion and the Balkans“. In: Muhić, E. (ed.) *Fenomenologija značenja: jezičke, socio-kognitivne i kulturološke dimenzije domaćeg javnog prostora*. Banja Luka: Rotari klub, pp. 128–133.12.
- Muhić, E. (2013) „Conceptual Scenarios in Contemporary American Political Discourse: (Not) Going It Alone“. In: Akbarov, A. & Larsen-Freeman, D. (eds.) *Applying Intercultural Linguistic Competence to Foreign Language Teaching and Learning*. Sarajevo: IBU Publications, pp. 611–618.13.
- Musolff, A. and J. Zinken (eds) (2009) *Metaphor and Discourse*. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.
- Oakley, T. and A. Hougaard (eds) (2008) *Mental Spaces in Discourse and Interaction*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- O'Halloran, K.L. (ed.) (2004) *Multimodal Discourse Analysis: Systemic Functional Perspectives*. London: Continuum.
- Okulska, U. And P. Cap (eds) (2010) *Perspectives in Politics and Discourse*. Amsterdam/New York: John Benjamins.
- Radden, G., K.-M. Köpke, T. Berg and P. Siemund (eds) (2008) *Aspects of Meaning Construction*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Semino, E. (2008) *Metaphor in Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Panter, K.-U. and G. Radden (eds) (1999) *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam: John Benjamins.

Drugi dio: Lingvističke mogućnosti

- *Van Dijk, T.A. (2008) Discourse and Power. Basingstoke/New York: Palgrave MacMillan.*
- *Wodak, R. (2009) Politics as Usual: The Discursive Construction and Representation of Politics in Action. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.*
- *Wodak, R. and P. Chilton (eds) (2005) A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis Theory, Methodology and Interdisciplinarity. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.*
- *Young, Y. and C. Harrison (2004) Systemic Functional Linguistics and Critical Discourse Analysis: Studies in Social Change. London/New York: Continuum International Publishing Group.*

Emir Muhić je vanredni profesor na lingvističkoj grupi predmeta pri Katedri za anglistiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci. Boravio je u svojstvu stipendiste na Teksaškom univerzitetu u Ostinu (University of Texas at Austin), a dio stručnog usavršavanja sproveo je u Ujedinjenom Kraljevstvu. Naučna interesovanja Emira Muhića kreću se u domenu kognitivne lingvistike, fonetike, fonologije, semantike i kritičko-kognitivne analize diskursa. Bavi se konferencijskim prevodjenjem, a radi i kao ispitivač za međunarodne ispite iz engleskog jezika Univerziteta u Kembridžu.

Ivan Šunjić,
MA

UPORABA RODNO NEBINARNOG JEZIKA: (NE)MOGUĆNOSTI U PRAKSI

Uvod: paralelni univerzumi

Znate onaj mit da nas naši pametni telefoni stalno slušaju, pa i kad pomislimo na nešto, to nešto nam iskoči u vidu klipa ili reklame dok *skrolamo* po ekranu? Baš tih dana, nakon prihvaćene ponude da za ovu publikaciju napišem priručni tekst o jezično-stilskim rješenjima u kontekstu promišljanja nebinarnih rodni perspektiva u jeziku, *skrolajući* po *TikToku*, nekoliko puta mi je iskočio klip u kojem Jelisaveta Seka Sablić iznosi svoje mišljenje o korištenju imenica za zanimanja u ženskom rodu. Čuvena glumica – i vaše i naše mladosti – iznosi stav da nikada neće koristiti za nju „nakazne reči: pedagoškinja, dramaturškinja“ jer uvijek „govorilo se dramaturg, pedagog [...] zašto sad prevoditi to na ženski rod?“ Na voditeljčino pitanje zašto ne prevoditi, odgovara samo: „Pa zato što blesavo zvuči, zbog vremena, izvinite“. Ovaj s feminističkog gledišta razočaravajući odgovor žene umjetnice takvoga kalibra sadrži dva uobičajena argumenta u debatama oko rodno senzibiliziranja standardnoga jezika što se trenutno vode između lingvistkinja feminističkoga usmjerenja i lingvistički stručnih i dakako brojnijih nestručnih zaštitnika i zaštitnica tradicionalnih, to jest patrijarhalnih – uvjetno rečeno – vrijednosti. Prvi se tiče *estetske* dimenzije uporabe oblika za ženski rod s objašnjenjem da narušava eleganciju i ekonomičnost jezika i nagrđuje pisani ili govoreni tekst. Ovaj se argument može lako pobiti i odmah je jasno da se pod plaštem *estetike* zakriva *nazor* prema kojem uvođenje i ravnopravno (su)postavlja subordiniranog ženskog oblika stvara efekt nakaznog ili smiješnoga. Prema drugome rodno senzibiliziranje jezika narušava norme – srpskoga – standardnoga jezika. I ovo je pak lako pobiti, i to s normativističkog/standardološkog kao i povijesnojezičnog stajališta, o čemu, između ostalih, piše i govori Svetlana Tomić (v. u Gočanin 2022). Kako promišljati i implementirati rodno nebinarne jezične prakse kada se na našem jezičnom prostoru, barem u Srbiji, feminističke lingvističke borbe još uvijek vode na osnovnoj razini?

S druge strane, želim istaknuti jednu individualnu autorsku praksu. Bosanskohercegovačka teoretičarka i sveučilišna profesorica književnosti Andrea Lešić u svojoj posljednjoj znanstvenoj monografiji odlučuje se potencijalnom čitateljstvu obraćati samo u ženskom rodu. I to ne samo zato što je „velika vjerojatnoća da će većina onih koji će ovu knjigu čitati biti ženskog roda“, nego i zato što „savremena praksa u jezicima koji poznaju kategoriju gramatičkog roda je da se rodna neravnoteža djelimično pokuša ispraviti i ovakvom praksom: tamo gdje je tradicionalno muški rod pretpostavljao

neutralnu poziciju, ženski rod se stavlja u istu ulogu, u nadi da ćemo ga jednog dana doživljavati ravnopravnim u izrazu ljudskosti“ (Lešić 2022: 9). Čim sam pročitao ovu autoričinu fusnotu, razveselio sam se i pomislio da ovo ne bi trebao biti izoliran slučaj i da bih i sâm, barem ponekad, trebao upotrebljavati ženski rod kao univerzalnu kategoriju. Ova konkretna praksa u svakom slučaju izaziva nejednoznačne dojmove i reakcije. Je li moguće da je naš semantički obzor toliko nepropustan da čak i neki i neke iz feminističkih redova ne mogu bez ostatka doživjeti ženski rod kao oznaku i za neutralnu poziciju?

Dalje, već drugu školsku godinu imam sreću raditi u Koledžu ujedinjenog svijeta (UWC) u Mostaru gdje se nastava – osim nastave drugih jezika i književnosti – i poslovna komunikacija odvijaju na engleskom. I to je zaista jedan sustav u sustavu, jedan paralelni univerzum u odnosu na lokalne škole, gdje je poštivanje svih ne-identitetskih razlika uključeno i afirmirano u nastavnim i izvannastavnim procesima. Učenice i učenici u pisanom i usmenom predstavljanju uz svoje (preferirano) ime mogu istaknuti svoje zamjenice: he/his (za muški), she/her (za ženski) i they/them (zamjenicu za osobe nebinarnog ili neutralnog roda). Budući da predajem književnost na maternjem jeziku, zamišljam kako bi se rodno nebinarna osoba mogla predstaviti ukoliko želi izraziti svoje zamjenice? U našem jeziku, zamjenica za srednji rod trećega lica jednine – ono (s isto tako neadekvatnom množinom: oni/one/ona) – nikako ne može biti ekvivalent engleskoj množinskoj zamjenici they zbog dehumanizirajućega značenja.³³

I eto zgodnog uvodnoga pitanja za početak razmišljanja o (ne)mogućnostima uporabe rodno nebinarnih/neutralnih oblika u našem jeziku.

Dosadašnja pravopisna rješenja: ka rodnoj nebinarnosti/neutralnosti

No, prije svega, valjalo bi podsjetiti na dosadašnja pravopisne i stilske prijedloge i rješenja, u praksi više ili manje primjenjivane, kojima se prije svega nastojalo učiniti vidljivim i simbolički (jednako)važnim ženski rod, kao i uključiti čitav spektar ne-identiteta smještenih između binarnih rodni opreka.³⁴

Prvo – i trenutno službeno aktualno – rješenje je korištenje kose crte (/) iza kojih dolaze mocijski sufiksi *-ica*, *-inja* ili *-ka*. Na primjer: *čitatelj/ica* (ili *čitatelj/-ica*), *arheolog/inja* (*arheolog/-inja*), *pedagog/ica* (*pedagog/-ica*) / *pedagog/inja* (*pedagog/-inja*),³⁵ *astronom/ka* (*astronom/-ka*). Ovaj način, kojeg se i sâm držim u svojim tekstovima, zahtijeva isto pisanje svake sročne riječi prije ili poslije imenice, koliko god to djelovalo na čitljivost teksta: **Oni/e čitalji/ice koji/e nisu naviknuti/e na takve eksperimentalne književne prakse...** Jedno od elegantnijih rješenja je korištenje zagrade (*čitatelj(ice)*, *čitatelji(ca)ma*), ali ono nije primjenjivo u svim slučajevima i u svakoj s imenicom sročnoj riječi (npr. u prije navedenom primjeru). Međutim, jasno je da kosa crta znači binarizam – muški i ženski rod – bez naznake rodne transgresivnosti ili nebinarnosti/neutralnosti. U tom smislu važno je navesti alternativne pravopisne prijedloge i rješenja.

Prvi je prijedlog korištenja donje crtice koja predstavlja *gender gap* (Herrmann 2003: 22–26), to jest značenjski podrazumijeva sve rodne varijetete smještene između muško-ženske binarne opreke.

³³ U žargonu se ono koristi i u pejorativnom značenju: "Ta će ono? Ono da meni to kaže? i sl.

³⁴ Ovaj tekst je praktične/priručne naravi pa se u njemu neće navoditi opširne teorijske argumentacije i referiranja. Međutim, za sve koje zanimaju teorijske feminističko-lingvističke reference, valja navesti neke izvore: Katnić-Bakaršić (2004), Čaušević i Zlotrg (2012), Pišković (2014).

³⁵ Neki pravopisi prednost daju sufiksu *-ica*.

Dakle, samo zamijenimo kosu crtu donjom: **Oni_e čitalji_ce koji_e nisu naviknuti_e na takve eksperimentalne književne prakse...** Ovo je rješenje već ustaljeno u individualnim autorskim praksama, organizacijama u čijem su fokusu ljudska prava ili pojedinim feministički i *queer* osviještenim i(li) orijentiranim medijskim platformama.³⁶ Iz istoga izvora predlaže se korištenje zvjezdice (*): učenik*ca, čitateljica*telj ili čitateljica*lac. I donja crta i zvjezdica sugeriraju inkluzivnost transrodnih osoba, čemu se pridružuje i također u tom smislu učinkovita uporaba velikog početnog (l) slova ili točkastog slova (:) prije spojenoga sufiksa za ženski oblik: „Taj je film, **naslutil:ie** ste, *Tár* Todda Fielda. Film koji smo **čekal:ie** [...]“³⁷ Ipak, s rodno nebinarnog/neutralnog stajališta, potonja rješenja su u određenom smislu adekvatna, ali nisu idealna jer ipak zadržavaju taj uporišni rodni binarizam.

U cilju prevazilaženja tog binarizma, u svojoj eksperimentalnoj lingvističkoj praksi, Lann Hornscheid (prema Horvat 2015) moli za rodno neutralno obraćanje u elektroničkoj pošti na sljedeći način: *Poštovanx profx. Lann Hornscheidt* (njem. *Sehr geehrtx Profx. Lann Hornscheidt*) (prema Horvat 2015).

Uz svijest o jezično-stilskoj nezgrapnosti i s time povezanom problematičnosti posezanja za ovim rješenjem, ono se nadaje kao zasad jedino rodno nebinarno/neutralno rješenje primjenjivo u našem jeziku.

Obraćanje, korištenje općih i obezličenih oblika – neke (ne)mogućnosti

Opet se vraćam na imaginarnu nastavnu situaciju u kojoj bih u svojoj učionici imao rodno nebinarnu osobu. I evo problema već u prvoj rečenici: moram reći *osobu* jer *učenika/icu*, *učenike/ice* (što možete zamisliti napisano prema svim prethodno navedenim rješenjima) mogu izreći/napisati samo u binarnom obliku. Ovdje dolazimo do prve (ne)mogućnosti: **rodno nebinarnog/neutralnog oslovljavanja i obraćanja**.

Glede oslovljavanja i obraćanja, s posebnim naglaskom na razne službene i administrativne kontekste, preporučuje se praksa odbacivanja titule *gospodin i gospođa* (s *gospođicom*, koja je prije označavala bračni status i koja je danas apsolutno izvan uporabe), naravno, mogu se potpuno odbaciti, a u oslovljavanju i obraćanju koristi se puno ime i prezime osobe (v. u *Europski parlament 2018: 8*).³⁸ Nadalje, za oslovljavanje i obraćanje u rodno nebinarnom/neutralnom smislu možemo koristiti **zbirne imenice**. U svojim tekstovima često posežem za njima, na primjer **čitateljstvo** umjesto **čitaljji(ce)**, a mnogo je drugih primjera, posebno prigodnih za novinarski, administrativni diskurs i sl.: *slušateljstvo*, *rukovodstvo*, *tajništvo*, *osoblje*, *građanstvo*, *stanovništvo*... Nažalost, za brojne funkcije i zanimanja nemamo mogućnost uporabe zbirne imenice, u mom osobnom zamišljenom slučaju u praksi takav je primjer *učenice/učenika*. Inače, zbirne imenice su odlične i kada se tekst ne želi zasićivati kosim crtama ili nekim drugim znakovima pri dodavanju sufiksa za ženski rod.

³⁶Koristi se, primjerice, u publikacijama Sarajevskog otvorenog centra (SOC), na portalu *lgbti.ba*, primijetio sam i uporabu na portalu *AbrašRadio mostarskog Omladinskog kulturnog centra Abrašević*.

³⁷Primjer je uzet iz teksta *Mime Simić (2023) objavljen na portalu Krilo, posvećenom popularnoj kulturi, feminizmu i rodnim studijama (isticanje je moje)*. U tekstovima objavljenima na ovom portalu istaknuta praksa je uobičajena.

³⁸U navedenoj referenci riječ je o vodiču *Rodno neutralan jezik u Europskom parlamentu (2018)*, ovdje korišten u hrvatskom izdanju. *Ovaj vodič će ovdje dobro poslužiti za „izvlačenje“ većine neutralnih oblika u našem jeziku (2018: 10)*. Međutim, na neke se njegove upute treba – feministički – kritički osvrnuti jer se čini da se oslanja na generičnost muškoga roda, ali osvrn na to prelazi okvire ovoga teksta.

Uz zbirne imenice tu je i mogućnost korištenja **zbirnih brojeva** (*dvoje, troje, četvero/četvoro...*). U rodno nebinarnom/neutralnom smislu to je praktično samo kada uz njih ne ide imenica u genetivu: *Na izlet je otišlo **petero/petoro učenika*** – jer se opet muški rod uzima kao generički ili bi se opet morali dodavati sufiksi za ženski rod pri čemu se rodna nebinarnost/neutralnost može, a i ne mora podrazumijevati. Opet, kad se mogu iskoristiti *neutralno*, zbirni su brojevi jako korisni: *Na izlet ih je otišlo **petero/petoro***.

Rodno nebinarno/neutralno iskazivanje omogućuju i **pridjevi**, u značenju pripadanja određenoj grupaciji ili vrsti, predstavnosti, članstva i sl., kada su uporabljeni umjesto genitiva množine imenica. Umjesto *inicijativa studenata* (uz dodatke sufiksa za ženski rod), možemo reći *studentska inicijativa*, kao i *učiteljski zbor, građanska udruga, umjetnička asocijacija...*

Za kojim **glagolskim oblicima** možemo posegnuti pri rodno nebinarnom/neutralnom pisanom ili usmenom izražavanju? Referirani vodič (2018: 10) upućuje na dvije mogućnosti. Ako se obraćamo osobi, a pritom želimo izbjeći iskazivanje roda ili rodni binarizam, možemo se poslužiti **imperativom** ili **prezentskim oblicima**. Umjesto: *Učenici/ice se obvezuju da pošalju maturalne radove do naznačenoga datuma*, možemo reći: **Pošaljite** *tekstove do naznačenoga datuma* ili **Molimo** *da maturalne radove pošaljete do naznačenoga datuma*. Tu su i **obezličeni i pasivni oblici**. Nastavljajući se na prethodni primjer, umjesto *Učenici/ice šalju maturalne datume do naznačenoga datuma*, reklo bi se: *Maturalni radovi šalju se do naznačenoga datuma*. Osim što su našem jeziku neomiljeni, pasivni oblici su nezgodni za uporabu kada je važno istaknuti tko vrši radnju.

Premda se, s razlogom, u vodičima ove vrste ne navode, uputno je tek sugerirati na – doduše minimalne – mogućnosti **imperfekta** (najčešće tvorenog od nesvršenih glagola) i **aorista** (najčešće tvorenog od svršenih glagola). Iskušajmo učinak jednog aoristnog oblika na primjeru rečenice koju ćemo varirati prema većini gore komentiranih slučajeva s binarnim i nebinarnim/neutralnim rodnom naznakama:

1. **Vidjeli smo** u prvom dijelu izlaganja kako je teško izbjeći rodnu binarnost u jeziku.
2. **Vidjeli i vidjele** smo u prvom dijelu izlaganja kako je teško izbjeći rodnu binarnost u jeziku.
3. **Vidjeli/e (vidjeli/-e / vidjeli_e / vidjeli*e / vidjel :e)** smo u prvom dijelu izlaganja kako je teško izbjeći rodnu binarnost u jeziku.
4. **Vidjeli x** smo u prvom dijelu izlaganja kako je teško izbjeći rodnu binarnost u jeziku.
5. **Vidi se** u prvom dijelu izlaganja kako je teško izbjeći rodnu binarnost u jeziku.
6. **Vidjesmo** u prvom dijelu izlaganja kako je teško izbjeći rodnu binarnost u jeziku.

Primjer br. 1 ne moramo ni komentirati. Jasno je da nije adekvatan: ovo prvo lice množine podrazumijeva muški rod kao generički i skriva/briše žene iz (javnoga) diskursa. Primjeri br. 2 i 3 predstavljaju rodno inkluzivan jezik, uključuje žene, rješenja s donjom crtom, zvjezdicom te velikim (ili točkastim) slovom nastoje sugerirati sve (trans)rodne razlike, ali ipak zadržavaju rodni binarizam, što znači da ne mogu pokriti jezične potrebe rodno nebinarnih osoba. U primjeru br. 4 načinom pisanja postiže se rodna nebinarnost/neutralnost, ali za sada ovo rješenje nije primjenjivo i izazvalo bi mnogo konfuzije u pisanju. Bezlična konstrukcija u primjeru br. 5 u ovom je slučaju spretno rješenje za izbjegavanje rodne binarnosti, kao i primjer br. 6 gdje se glagol pojavljuje u aoristu. Što se imperfekta i aorista tiče, za iskazivanje rodne nebinarnosti/neutralnosti ne mogu uvijek biti od koristi: stilski su

obilježeni, njihova je uporaba ograničena i pogodna u samo određenim situacijama, dok bi svakodnevni ili službeni govor (registar i diskurs) arhaizirali, pa i stvarali mnogo komunikacijskih smetnji i šumova.

Zaključak

Dok razmišljam kako zaključiti tekst, iskače mi *Facebook* uspomena – *meme* podijeljen prije skoro pa jedno desetljeće, čiji tekst u našem prijevodu glasi ovako: „Na norveškom osobu s kojom si u romantičnoj vezi ne oslovljavaš kao 'dečka' ili 'djevojku'. Samo kažeš 'kjæreste' što je rodno neutralno i doslovno znači 'the dearest'.³⁹ A u švedskom se svome dečku/djevojci obraćaš s 'älskling' što se prevodi kao 'my beloved one'.⁴⁰ A na finskom kažemo 'mulkvisti' što znači 'netko koga ne mrzim toliko kao druge'“. Hvala *Faceu* na podsjećanju i kvalitetnom humoru pri ovom zaključku. No, šalu na stranu, izgleda da u našem jeziku nikada nećemo moći pronaći idealno rodno nebinarno/neutralno rješenje jer naš jezik spada u jezike s gramatičkim rodovima. Za razliku od jezika s prirodnim rodovima, u jezicima s gramatičkim rodovima, pored ostalih i slavenskima, imenice imaju gramatički rod, pa se rod riječi kojom se imenuje osoba – obično – poklapa s njezinim rodom. I to stvara mnogo leksičkih problema te je „gotovo nemoguće tvoriti općeprihvaćene rodno neutralne oblike za postojeće riječi u tim jezicima“ (Europski parlament 2018: 5).

Središnjim problemom svakako ostaje nemogućnost iznalaženja adekvatnog zamjениčkog oblika. Po uzoru na uporabu engleske zamjenice u pluralu za rodno nebinarnu osobu, u našem se jeziku kao osobna zamjenica za rodno nebinarnu osobu koristi množinsko oni. Tako u autorskoj biografiji u knjizi u izdanju Buybooka stoji: „Marieke Lucas Rijneveld (1991, Nieuwendijk, Nizozemska) koristi rodno neutralnu zamjenicu oni. Odrasli su u kalvinističko-protestantskoj porodici u Sjevernom Brabantu prije nego što su se preselili u Utrecht. Za prvu zbirku poezije *Teleće runo (Kalfsvlies)*, osvojili su Nagradu C. Buddingh' za najbolje debitantsko poetsko djelo 2015, a novine *De Volkskrant* su ih proglasili književnim talentom godine. Za svjetski bestseler *Nelagoda večeri*, osvojili su Međunarodnog Bookera 2020. Pored toga što se bave pisanjem, Rijneveld rade na mliječnoj farmi.“ Naš jezik, dakako, ima tri roda osobne zamjenice, pored *oni* tu su i *one* i *ona*, pa *oni* ne može biti rješenje, pogotovo zbog generičnosti muškoga roda. Mada je predmet rasprava, čuveno englesko *they* ima još jednu mogućnost što naše postojeće zamjenice nemaju: označavanje rodne fluidnosti. Primjerice, ako se i kada rodno nebinarna osoba osjeća više maskulino ili feminino može posegnuti za kombinacijama: *he/they* ili *she/they*. Zaključno, što se zamjenica tiče, izgleda da ćemo ih u našem jeziku ipak morati izmišljati ili posuđivati/adaptirati slična rješenja iz drugih velikih jezika.

Ipak, valja nama preko rijeke, i to uvijek kroz jezik. Nadam se da će ovaj tekst ispuniti svoju priručnu funkciju i da će biti od pomoći onima koji žele rodno senzibilizirati svoj jezik u pisanoj i usmenoj komunikaciji i u različitim situacijama uporabe jezika, prije svega obrazovnoj i poslovnoj, pa i onoj najširoj – svakodnevnoj. Glede rodno nebinarnih/neutralnih perspektiva u našem jeziku, u svakom su slučaju potrebne jače lingvističke inovatorske intencije i ambicije. Ali od nečega ipak treba krenuti. Za početak je dovoljno osvijestiti mogućnosti i nemogućnosti rodno nebinarnog/neutralnog pismenog i usmenog izražavanja.

³⁹ Ostavih na engleskom, ali bismo li ovo mogli prevesti kao „najdraže“ (kao kad se tepa: „najdraže moje“, „milo moje“; a u rodno-neutralnoj igri mogu biti i apstraktne imenice: „dušo (moja)“)?

⁴⁰ Ovo neću ni prevoditi na naš jezik jer odmah zahtijeva binarnu oznaku za muški i ženski oblik.

Literatura

- Čaušević, Jasmina i Sandra Zlotrg, „Izvinite, gospođa ili gospođica? – feministička jezička istraživanja u Bosni i Hercegovini, u: *Neko je rekao feminizam. Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, ur. Adriana Zaharijević, Sarajevo, 2012, str. 272–286.
- Gočanin, Sonja, „Zašto se desnica suprotstavlja rodno senzitivnom jeziku?“, slobodnaevropa.org [Pristupljeno: 28. 9. 2023.]
- Herrmann, Steffen Kitty, „Performing the Gap: Queere Gestalten und geschlechtliche Aneignung“, *Arranca!*, Nr. 28, Aneignung I, Berlin, 2003.
- Horvat, Lea, *O rodu i jeziku*, muf.com.hr [Pristupljeno: 28. 9. 2023.]
- Katnić-Bakaršić, Marina, „Jezik i (de)konstrukcija roda“, u: N. Moranjak-Bamburać, M. Katnić-Bakaršić, J. Bakšić-Muftić i J. Babić-Avdispahić, *Izazovi feminizma*, *Časopis Forum Bosnae* 04/26, str. 69–116.
- Lešić, Andrea (2022) *Popularni žanrovi i alternativni svetovi: Atwood, Le Guin, Byatt*. Sarajevo: University Press d.o.o.
- Pišković, Tatjana, *Feministički otpor rodnoj asimetriji u jeziku i jezikoslovlju*, stilistika.org [Pristupljeno: 28. 9. 2023.]
- Šimić, Mima, *Sto Oskara za Tára*, krilo.info [Pristupljeno: 28. 9. 2023.]
- *Rodno neutralan jezik*, europarl.europa.eu [Pristupljeno: 28. 9. 2023.]

Ivan Šunjić rođen je 1990. godine u Mostaru. Magistar je hrvatskog jezika i književnosti. Objavljuje književnoteorijske, književnokritičke tekstove i eseje. Uže područje interesa su mu stilistika, semiotika, feministička teorija i kritika, suvremena regionalna književnost, osobito poezija i esejistika. Student je poslijediplomskog doktorskog studija književnosti na Sveučilištu u Zadru. Predaje književnost na UWC koledžu u Mostaru.

treći dio

Primjeri iz prakse

- Amar Bašić
- Džana Zahirović, MA
- Mr. sc. Jasmina Čaušević

Amar Bašić

PERSPEKTIVE RODNO NEUTRALNOG JEZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Uvod

Potreba za detaljnijim istraživanjem perspektiva rodno neutralnog jezika u Bosni i Hercegovini, odnosno veće inkluzije i prepoznatljivosti rodno fluidnih i rodno nebinarnih osoba u jeziku, javila se s razvojem svijesti o rodnoj nebinarnosti zahvaljujući sve većem broju osoba iz javnog života koje se ne prepoznaju i ne izjašnjavaju u binarnom rodnom kodu. Prije svega, raste domaća svijest o tome da se rodno nebinarne osobe u Bosni i Hercegovini trebaju moći izraziti i prepoznati u svom maternjem jeziku. Nadalje, rodno nebinarne osobe iz javnog života i popularne kulture su sve prisutnije i u javnoj svijesti – u medijima, filmovima, TV serijama... To znači da su konkretne preporuke u smislu rodno neutralnih jezičkih konstrukcija neophodne i osobama koje se profesionalno bave novinarstvom ili prevodjenjem.

Kako bi se spriječilo spontano usvajanje potencijalno negativnih i uvredljivih jezičkih oblika, te kako bi se pomoglo rodno nebinarnim i rodno fluidnim osobama u lakšem izražavanju na bosanskom jeziku, neophodno je imati platformu koja će s jedne strane omogućiti rodno nebinarnim osobama da podijele svoja razmišljanja o jeziku, a s druge uključiti stručne osobe iz oblasti lingvistike kako bi se ispitale strukturalne i semantičke mogućnosti za prilagodbu jezika. Ovaj rad je nastao kao proizvod te namjere. Kao polazište koristi razgovore sa rodno fluidnim i rodno nebinarnim osobama iz Bosne i Hercegovine koje su učestvovalе u fokus grupi u organizaciji Sarajevskog otvorenog centra u aprilu 2023. te panel diskusiji „Doživljaj jezika iz perspektive rodno nebinarnih osoba“ u okviru konferencije „Ka rodno nebinarnim jezičkim praksama“ održane 22. septembra 2023. u Sarajevu.

Imajući u vidu da se ovakve diskusije trenutno vode i u drugim jezicima koji s nama dijele sličnu gramatičku rodnu infrastrukturu, te ostvareni napredak u smislu rodno neutralnih oblika u engleskom jeziku, analizirani su prije svega izvori koji se tiču zapadnobalkanskog i engleskog govornog područja. Upravo slijedeći trendove i dileme koje srećemo u drugim jezicima, pokušat ću u ovom radu razmotriti da li i koje gradivne elemente naš jezik potencijalno nudi za inkluziju rodno nebinarnih osoba i promicanje neutralnog jezika.

U narednim poglavljima želim se prije svega osvrnuti na različite sociolingvističke aspekte korištenja muškog gramatičkog roda kao generičkog s jedne i rodno osjetljivog jezika s druge strane – kao trenutno

najzastupljenijih pristupa u jeziku kada je u pitanju rodna (ne)inkluzivnost. Namjera mi je proučiti perspektive i nedostatke ovih pristupa, te prostor za kretanje ka istinski rodno neutralnom jeziku – onom u kojem se rodne odrednice izbjegavaju u potpunosti. Nadalje, prateći slična propitivanja u drugim jezicima sa sličnom strukturom gramatičkih rodova, želim ispitati i eventualno započeti diskusiju o kapacitetima našeg jezika za: a) uvođenje novih rodno neutralnih zamjenica, b) singularnu primjenu zamjenice *oni* po istim principima kao za englesko *they*, te c) polisemizaciju zamjenica i nastavaka u srednjem rodu kako bi ih se prilagodilo novom, rodno nebinarnom značenju. Namjera mi je na što konkretnijim primjerima razmotriti da li i u kojoj mjeri ovi modeli nude prostor za dalju raspravu i razradu. Na kraju ću se osvrnuti na okolnosti i društvene poticaje koji mogu služiti kao katalizatori za pokretanje i ostvarenje promjena u jeziku, imajući u vidu da razvoj komunikacijskih kanala i sve brži protok informacija uvjetuju i brže širenje javne svijesti, a time i veću potrebu za novim jezičkim obrascima kako bi se društvene pojave mogle imenovati i adekvatno reflektirati u jeziku.

Muški gramatički rod kao generički/univerzalni oblik

Imajući u vidu da su u fokusu ovog rada rodno neutralne perspektive u jeziku, što podrazumijeva i pregled mogućnosti koje naš jezik nudi u tom pogledu, osjećam profesionalnu obavezu da adresiram i model koji veliki broj jezičkih autoriteta u svijetu još uvijek zagovara kao prihvatljiv premda se njegova primjena u praksi osporava već decenijama – nešto čemu i sam želim dati skromni doprinos. Ovdje polazim od uvjerenja da (iako, poštujući pravila standardizacije, primarno govorim o perspektivama u bosanskom jeziku) živimo u južnoslavenskom jezičkom ekosistemu (termin preuzet od prof. dr. Emira Muhića). Zato ću za ilustraciju koristiti stav Odbora za standardizaciju srpskog jezika pri Srpskoj akademiji nauka i umjetnosti u Beogradu, koji je, čini se, ostao najzagriženiji u zagovaranju generičkog muškog gramatičkog roda u poređenju sa strukom u npr. Zagrebu i Sarajevu.

Tako u svojoj reakciji od 2. juna 2021. na usvajanje Zakona o rodnoj ravnopravnosti u Skupštini Republike Srbije, Odbor insistira da je "[m]uški gramatički rod neutralna kategorija, što znači da se njome, prema jezičkom zakonu, semantički obuhvata i kategorija muškog i ženskog pola (npr. Ona je odličan lekar; Raspisan je konkurs za jednog nastavnika; Majka i otac su šetali i sl.)" Argumentirajući da sve riječi moraju zadovoljiti principe svrsishodnosti i općeprihvaćenosti, Odbor dalje tvrdi da parnjaci *pjevač/pjevačica* i *frizer/frizerka* zadovoljavaju te principe jer su u općoj upotrebi, dok *vodič/vodičica* i *hirurg/hirurginja* ne zadovoljavaju te se imaju smatrati nasilnim neologizmima.⁴¹

Nasilje se često provlači kroz slične argumentacije, kao i tvrdnja da je feminizacija jezika, odnosno nešto što danas češće nazivamo rodno osjetljiv jezik, proizvod *rodne ideologije* koja nam se nameće sa Zapada i predstavlja atak na naše tradicionalne vrijednosti.

Najlakši način da se odbaci i delegitimira tvrdnja o muškom gramatičkom rodu kao generičkom bio bi sljedeći: Da je muški gramatički rod zaista univerzalan, bio bi univerzalan. Ne bi bilo potrebe za rodnim parnjacima, mocijski sufiksi bi vjerovatno izumrli (što se i desilo u, npr. staroengleskom), te ne bi bilo prilike da kroz istoriju pratimo višegeneracijske težnje unutar našeg jezičkog ekosistema za jezikom koji adekvatno adresira i uključuje sve osobe.

Dovoljno je vratiti se u prošlost i prelistati dostupne istorijske izvore, poput stranica beogradskog

⁴¹<https://www.ossj.rs/odluke-i-saopštenja/odluke-povodom-usvajanja-zakona-o-rodnoj-ravnopravnosti/>

časopisa "Žena danas" iz 1936. ili pripremnih dokumenata za Drugi kongres Antifašističkog fronta žena Jugoslavije 1948.⁴² pa vidjeti jasno postojanje svijesti o potrebi feminizacije jezika daleko prije pojave savremenog ideološkog zapadnog utjecaja.

Korištenje rodno osjetljivog jezika kodificirano je kroz zakone usvojene u parlamentarnoj demokratskoj proceduri u svim državama našeg jezičkog ekosistema. Zakon o ravnopravnosti spolova BiH iz 2003. godine (dopunjen 2009.) te priručnik *Upotreba rodno osjetljivog jezika u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine* iz 2014. jasno prepoznaju da korištenje isključivo jednog gramatičkog roda kao generičkog predstavlja oblik diskriminacije. Puko postojanje pravne norme ne znači da je problem riješen u praksi. Međutim, navodim ove zakonodavne korake kako bih ilustrirao kontinuitet institucionalnog i demokratskog opredjeljenja našeg društva da ide u pravcu uklanjanja svih oblika rodne diskriminacije. To nije samo mrtvo slovo na papiru nego potvrda jedne demokratske težnje, skupa sa međunarodnom pravnom normom kojoj je Bosna i Hercegovina pristupila - što kao samostalna država, ali i kao dio SFRJ.

Iz svega navedenog može se zaključiti da su inicijative za promicanje rodno osjetljivog jezika, a sada bih to proširio i na perspektive rodno neutralnog jezika, koraci ka već prepoznatom višegeneracijskom zajedničkom društvenom cilju u Bosni i Hercegovini.

Rodno osjetljiv, rodno inkluzivan i rodno neutralan jezik

Rodno osjetljiv jezik predstavlja jezički stil koji predviđa ravnopravnu zastupljenost muškog i ženskog semantičkog roda. Ravnopravnost treba biti reflektirana kroz korištenje adekvatnih mocijskih sufiksa, zamjenica i titula u onim situacijama kada znamo spol, odnosno rod osobe koja govori ili o kojoj se govori.⁴³ Primarno aktivistički, a donekle akademski krugovi, otišli su nešto dalje u promicanju rodno *inkluzivnog* jezika kroz istovremeno navođenje mocijskih sufiksa za muški i ženski gramatički rod, mada to još uvijek nije univerzalno prihvaćen pristup u medijima, obrazovanju, i slično. Rodno inkluzivan jezik se manifestira kroz prijedloge korištenja kose crte za razdvajanje mocijskih sufiksa, ili uopće nekorištenja interpunkcijskih znakova (*pojedinač/ka*, *pojedinačka* ili *pojedinačac*). Prijedlozi za dalje korake u smislu inkluzivnosti podrazumijevaju umetanje donje crte između mocijskih sufiksa, koja za razliku od kose crte treba da ilustrira postojanje spektra (za više detalja, vidi rad prof. dr. Amele Šehović u ovom zborniku).

Kako bih ilustrirao ovaj pristup u praksi, uzeo sam integralnu verziju vijesti od 21. septembra 2023. sa web stranice Sarajevskog otvorenog centra o novom ciklusu Feminističke škole Žarana Papić, sa označenim dijelovima koji se odnose na rodno osjetljiv, odnosno inkluzivan jezik:⁴⁴

Postupak prijave: Na Školu se mogu prijaviti sve punoljetne osobe koje žive u Bosni i Hercegovini i koje su zainteresovane za sticanje novih znanja i razvijanje kritičkog promišljanja koje će im pomoći da potiču društvene promjene, kroz zagovaračke aktivnosti, aktivističke akcije ili različite vrste naučnih i umjetničkih radova. Podjednako su dobrodošli_e studenti_ce

⁴²Web stranica "Arhiv antifašističke borbe žena Bosne i Hercegovine i Jugoslavije" sadrži nekoliko stotina arhivskih dokumenata koje je prikupilo i učinilo dostupnim Udruženje za kulturu i umjetnost "CRVENA" iz Sarajeva: www.afzarhiv.org. U ovom radu se, nakon kratke i nasumične pretrage, referiram na časopis "Žena danas", izdanja za oktobar 1936. (<https://bit.ly/afz01>) i decembar 1936. (<https://bit.ly/afz02>), kao i dopis Glavnog odbora AFŽ-a Bosne i Hercegovine od 21. novembra 1947. godine (<https://bit.ly/3M2ci99>).

⁴³Za više informacija, te preporuke i stilske upute o rodno osjetljivom jeziku, vidi: Čaušević i Zlotrg 2011.

⁴⁴https://soc.ba/konkurs-za-upis-sedme-generacije-polaznika_ca-feministicke-skole-zarana-papic-u-2023-godini/

humanističkih, društvenih, tehničkih, prirodnih nauka ili umjetničkih fakulteta, kao i one osobe koje ne studiraju. Dobrodošle su i osobe koje razvijaju poslovne karijere u svojoj struci, rade u privatnom ili javnom sektoru, u organizacijama civilnog društva, ili ne rade nigdje.

*Prijava za Školu se vrši preko e-maila, u kojem se prilaže CV i pismo motivacije (esejskog tipa, do 200 riječi). Od **kandidata/kandidatkinja** se očekuje visok stepen motiviranosti za Školu.*

*Izvođenje nastave: Nastava će se izvoditi od septembra do novembra (11 sedmica), u pravilu subotom po 4 sata, od 10h do 14h, na BHS jeziku. Očekuje se da **polaznici_e** prisustvuju na minimalno 75% časova. U okviru svakog modula **polaznici_e** će imati radne zadatke – čitanje tekstova i priprema za predavanja.*

Na ovom primjeru možemo vidjeti dva spomenuta pristupa: prvi je navođenje punih rodnih parnjaka (*kandidat/kandidatkinja*), a drugi je istovremeno navođenje mocijskih sufiksa sa donjom crtom koja treba da naglasi postojanje spektra između ta dva roda. Iako ovdje zaista možemo govoriti o zadovoljenom pristupu rodne ravnopravnosti, ovaj primjer izaziva određene rezerve u smislu perspektiva rodne neutralnosti. Pristup navođenja dva mocijska sufiksa sa kosom crtom (*kandidat/kinja*) ne možemo smatrati neutralnim (čak i ne do kraja inkluzivnim) jer je već po svojoj strukturi *binaran* – predviđa zastupljenost isključivo dva precizno definirana roda, odnosno spola, te predviđa da se sve osobe izvan tog binarnog koda jednostavno moraju prepoznati u jednom ili drugom obliku.

Razdvajanje mocijskih sufiksa donjom crtom kao ilustracijom *rodnog spektra* jeste pozitivan korak u pravcu inkluzivnosti, ali se oslanja na percepciju spektra kao skale sa dva decidirana finitna roda na krajnjim polovima (muški i ženski) i rodno neutralnim osobama negdje između, u nedefiniranom prostoru na inače jasno omeđenom spektru. U tom smislu se nameću iste zamjerke kao i na Kinseyevu skalu ljudske seksualnosti kojoj se danas prigovara da ne ostavlja dovoljno prostora za fluidnost ili aseksualnost (Kendall 2023).

Savremena rodna teorija, a pogotovo razmatranja rodne fluidnosti, idu dalje u dekonstrukciji roda od popunjavanja praznine između decidirano muškog i decidirano ženskog. Štaviše, upravo imajući u vidu teorijsku i praktičnu dekonstrukciju uvriježenih rodnih uloga, bilo bi danas vrlo teško i definirati *krajnji* muški i *krajnji* ženski rod kao precizne rubove spektra.

Uzimajući u obzir navedeno, te slijedeći razgovore sa rodno nebinarnim i rodno fluidnim osobama, nisam uvjeren u inkluzivnost donje crte u rodno osjetljivom jeziku, a pogotovo u jasnoću dosta nijansirane kontekstualne razlike između kose crte i donje crte u široj javnosti. Umjesto toga, argumentirat ću da je forsiranje rodne *neutralnosti* kroz stilsku prilagodbu s krajnjim ciljem potpunog izbjegavanja rodnih odrednica komotnija opcija u odnosu na rodnu *inkluzivnost* koja predviđa istovremenu zastupljenost naizgled finitnih rodnih kategorija na finitnom spektru.⁴⁵

Rodno neutralan jezik bi stoga bio onaj jezički stil u kojem nije implicitno ili eksplicitno jasan semantički rod osobe ili osoba koje govore ili o kojima se govori. Primijenjeno na prethodni primjer, svi

⁴⁵ Dalji prigovori ovakvom pristupu odnose se na ekonomičnost te poteškoće i nejasnoće u govornom jeziku. Ekonomičnost se ogleda u spontanom forsiranju opcija sa najmanje truda pri formiranju iskaza (Barić 2013, 61), a navođenje više mocijskih sufiksa ili rodnih parnjaka istovremeno otvara niz dilema kod čitanja ili govornog jezika – da li izgovoriti sve navedene oblike ili samo neke, po kom kriteriju, itd.

rodni parnjaci i mocijski sufiksi se mogu zamijeniti u potpunosti rodno neutralnim varijantama (označio sam samo oblike koji su izmijenjeni, ne i oblike koji su već bili rodno neutralno formulirani u integralnoj verziji):

*Postupak prijave: Na Školu se mogu prijaviti sve punoljetne osobe koje žive u Bosni i Hercegovini i koje su zainteresovane za sticanje novih znanja i razvijanje kritičkog promišljanja koje će im pomoći da potiču društvene promjene, kroz zagovaračke aktivnosti, aktivističke akcije ili različite vrste naučnih i umjetničkih radova. Podjednako su dobrodošle **osobe koje studiraju humanističke, društvene, tehničke, prirodne nauka ili umjetničke fakultete, kao i one osobe koje ne studiraju. Dobrodošle su i osobe koje razvijaju poslovne karijere u svojoj struci, rade u privatnom ili javnom sektoru, u organizacijama civilnog društva, ili ne rade nigdje.***

*Prijava za Školu se vrši preko e-maila, u kojem se prilaže CV i pismo motivacije (esejskog tipa, do 200 riječi). Od **prijavljenih osoba** se očekuje visok stepen motiviranosti za Školu.*

*Izvođenje nastave: Nastava će se izvoditi od septembra do novembra (11 sedmica), u pravilu subotom po 4 sata, od 10h do 14h, na BHS jeziku. **Očekuje se prisustvo na minimalno 75% časova. Svaki modul će podrazumijevati radne zadatke – čitanje tekstova i priprema za predavanja.***

Ovakav tekst ne prejudicira rod osoba od kojih se očekuje prijavljivanje na školu, a izvorno značenje je preneseno u potpunosti sa, usudio bih se reći, vrlo malim intervencijama. U nekim situacijama forsiranje potpuno neutralnih konstrukcija može ugroziti pravilo ekonomičnosti (npr. frazem *osoba koja učestvuje* podrazumijeva više truda od *učesnik* ili *učesnica*), no lično smatram da cijena nije prevelika za ostvarenje neutralnosti. U konkretnom gornjem primjeru princip ekonomičnosti nije uopće narušen.

Navikavanje kod promicanja rodno neutralnog jezika u ovom obliku uglavnom nije faktor. Kroz sve tekstove koje sam u okviru ovog istraživanja razmatrao, jezik je tekao dovoljno jasno i bez konstrukcija koje bi se mogle smatrati neprirodnim ili neobičnim. Pristup stilske prilagodbe u pravcu rodno neutralnog jezika – sa izbjegavanjem rodni odrednica i forsiranjem neutralnih konstrukcija – nameće se kao optimalnija varijanta u odnosu na rodno osjetljiv, odnosno rodno inkluzivan jezik, te ga zasigurno vrijedi aktivnije promovirati u praksi.

Rodno neutralne zamjenice

Stilske prilagodbe, međutim, ne nude rješenja kada su u pitanju zamjenice te rodno neutralne imenice u prvom i drugom licu jednine. Tu dolazimo do nešto komplikovanije situacije, budući da nam jezik u aktuelnoj upotrebi ne nudi dovoljno opcija za jednostavnu i spontanu prilagodbu. Rodno neutralne zamjenice bile bi one zamjenice koje se koriste kako bi se izbjegla implicitna ili eksplicitna oznaka roda osobe koja govori ili osobe o kojoj se govori. Lične zamjenice u bosanskom jeziku, odnosno našem jezičkom ekosistemu, imaju oblike za sva tri gramatička roda, pri čemu muški i ženski gramatički rod korespondiraju muškom i ženskom semantičkom rodu – tj. pretpostavljenom ili utvrđenom biološkom spolu u odnosu na reproduktivnu ulogu osobe. *Rodno neutralne zamjenice* u ovom smislu valja razlikovati od zamjenica za srednji rod koje slijede semantičke obrasce za srednji rod uopće, što će biti razmatrano detaljno u narednom poglavlju. U ovom trenutku je relevantno napomenuti samo da se srednji rod uglavnom javlja u tvorbi zbirnih i apstraktnih pojmova, te deminutiva.

Uzimajući u obzir da se rodna fluidnost, odnosno rodna neutralnost oslanjaju na razdvajanje biološkog i društvenog konstrukta spola i roda, pri čemu biološki spol (odnosno reproduktivna uloga osobe) postaje sve manje bitan u izražavanju i komunikaciji, u mnogim jezicima srećemo inicijative za usvajanjem potpuno novog sistema zamjenica koji bi adekvatno odgovorio na nove paradigme.

Prijedlozi se kreću od prilagodbe postojećih binarnih zamjenica, preko umetanja ili dodavanja znakova x, @, *, do uvođenja novih neutralnih zamjenica koje se više ili manje naslanjaju na postojeće (za pregled konkretnih inicijativa u različitim jezicima vidi: Berger 2019). Samo u engleskom jeziku je od 18. stoljeća do danas zabilježeno nekih 200 prijedloga za nove rodno inkluzivne zamjenice (Baron 2020, 7).

Argument u korist usvajanja rodno neutralne zamjenice je viši stepen poštovanja u komunikaciji, gdje se eliminira potencijalna frustracija koju izaziva pogrešno identificiranje, odnosno pretpostavljanje rodnog identiteta osobe kojoj se obraćamo. Rodno neutralna zamjenica bi eliminirala potrebu za pretpostavkom u situacijama kada rodni identitet nije poznat, kada rodna odrednica nije relevantna, ili kada osoba koja govori ili o kojoj se govori ne želi da bude oslovljena u rodnom kodu. Kao takve, rodno neutralne zamjenice mogu egzistirati paralelno s postojećim rodnim zamjenicama (Moser i Devereux 2016). Valja, međutim, naglasiti da se ovi argumenti odnose primarno na engleski jezik koji ne poznaje istu strukturu gramatičkih rodova.

Dosadašnje istraživanje ne upućuje na konsenzus u našem jezičkom ekosistemu kada su u pitanju eventualne nove rodno neutralne zamjenice. Mogu se susresti prijedlozi poput *onie*, *onu*, ili *onx* (Mihaljević 2022, 181), koji su na tragu trendova u drugim jezicima, no bez ozbiljnije analize na koji način bi one mogle funkcionirati i u našem jeziku. Prije svega, ovakvi se prijedlozi najčešće sreću u bazičnoj formi bez proučavanja svih gramatičkih oblika.

U nedostatku gramatičke razrade, nema mi druge nego primijeniti ih u takvom *sirovom* obliku na nekoliko nasumičnih rečenica:

1. *Poznajem Amarx, onx je rodno nebinarna osoba.*
2. *Zvao sam on* jučer, obećao sam on* poslati skriptu do kraja sedmice.*
3. *Vidjeh Amarx jutros. Poprskalo onx je auto dok je išax trotoarom, bix je savx blatnjavx.*

Radi uporedivosti, a li bolje kontekstualizacije problema i potencijalnih rješenja, za dalje oglede u okviru ovog rada uzet ću nasumično odabranu informaciju sa portala Klix.ba iz aprila 2023.⁴⁶, prilagođenu tako da govori o izmišljenoj rodno nebinarnoj osobi na čelu izmišljenog ministarstva u Kantonu Sarajevo. Iz članka sam izdvojio tri rečenice koje, po meni, daju najviše prostora za testiranje različitih oblika. Za ovaj ogleđ ću od gore navedenih prijedloga uzeti samo onaj sa umetanjem *neutralnog* x, budući da mi se drugi prijedlozi (poput *onie*, *onoa*, *onu*) čine još manje fleksibilnim:

Ministarx komunalne privrede Kantona Sarajevo Amar Bašić uputx je Vladi zahtjev u kojem traži smanjenje cijene gasa za najmanje 30%.

Onx smatra da je to realna cijena gasa i da će se na taj način smanjiti preveliki troškovi koje imaju osobe koje koriste gas u Kantonu.

⁴⁶ <https://www.klix.ba/biznis/finansije/ministar-becarevic-uputio-zahtjev-federalnim-ministrima-za-smanjenje-cijene-gasa-za-30-posto/230403080>

U prilog ovoj ocjeni, kako je istakx ministarx, govori i bilans uspjeha Energoinvesta za 2022. godinu koji je objavljen na Sarajevskoj berzi SASE.

Odmah se nameće dilema na koji način bi se ovakav tekst mogao pročitati. Da li se čita *iks* ili izvedeni rodni oblici? Ako je ovo potonje, koji izvedeni oblici i po kojem kriteriju? Naziru se dodatne prepreke: kako približiti ovakve oblike široj javnosti imajući u vidu da: a) narušavaju princip ekonomičnosti (ako uzmemo da bi x prosječnoj osobi koja se služi jezikom otežala i čitanje i tvorbu umjesto da olakša), b) podrazumijevaju potpuno novi set pravila za novu rodno nebinarnu zamjenicu *pored* postojeće tri zamjenice za muški, ženski i srednji rod.

Posebno imajući u vidu da se zamjenice smatraju zatvorenom klasom/vrstom riječi, gdje je izrazito teško (ili čak nemoguće) dodavati nove jedinice za razliku od imenica ili glagola (Grove 2021, 11), jasno je da bi ovako znakovita intervencija u jeziku morala podrazumijevati preskriptivni pristup tvorbi i usvajanju, što opet podrazumijeva snažnu opredijeljenost jezičkih autoriteta i angažman obrazovnih institucija, medija, i sl. Čak i sa takvom vrstom opredijeljenosti autoriteta, koju je teško zamisliti u praksi, i dalje bi se mogao očekivati otpor šire javnosti.

Osim što je izvodivost upitna, i svrsishodnost takvog zamaha dolazi u pitanje ako uzmemo u obzir da su rodno nebinarne i rodno fluidne osobe u našoj fokus grupi odbacile ovakve intervencije, prije svega iz straha da bi nove i strane konstrukcije zapravo povećale izolaciju i stigmatizaciju umjesto da pogoduju široj društvenoj inkluziji. Uzimajući, dakle, u obzir nevoljkost aktivističke i jezičke teorije da sugerira smislena i strukturirana rješenja u smislu novih rodno neutralnih zamjenica (jer se susrećemo tek sa površnim spominjanjima bazičnih ideja bez ikakve gramatičke razrade), nefleksibilnost zamjenica kao klase/vrste riječi, opseg izvanjezičkih resursa koje bi takva radikalna intervencija u jeziku zahtijevala, te ponajviše odbojnost među rodno nebinarnim i rodno fluidnim osobama spram ovog pristupa (zbog produblivanja jaza umjesto premošćavanja jezičkih nedostataka), može se zaključiti da uvođenje novih zamjenica za rodno nebinarne osobe nije adekvatno rješenje za naš jezički sistem u ovom trenutku.

Slijedom ovog zaključka, nameće se da je optimalnije rješenje tražiti prilagodljive varijante u postojećoj i prepoznatljivoj jezičkoj infrastrukturi. Izuzetno, zvjezdica kao zamjena za mocijske sufikse može biti korisna alternativa u određenim situacijama poput pisanja dopisa ili e-mail poruka osobi čije zamjenice ne znamo i ne možemo utvrditi, ili više osoba za koje možemo pretpostaviti da koriste različite zamjenice, na primjer:

Poštovan,*

Javljam se na oglas br. 1234 objavljen na Vašoj web stranici za poziciju...

te u situaciji kada pouzdano znamo da je osoba kojoj se obraćamo rodno fluidna ili rodno nebinarna:

Drag Aleks,*

U prilogu je pozivnica za...

U tom slučaju, osoba koja prima poruku sama odlučuje na koji način će interpretirati zvjezdicu u skladu sa vlastitim preferencijama i identitetom.

Singularno *oni*

Jedno od mogućih rješenja za problem rodno nebinarnih zamjenica, a koje je spomenuto u fokus grupi sa rodno nebinarnim i rodno fluidnim osobama, je uvođenje singularnog značenja zamjenice *oni* po uzoru na sličnu primjenu zamjenice *they* u engleskom jeziku. Ključni argument u korist ovog prijedloga bio je taj da veliki broj nebinarnih osoba u Bosni i Hercegovini već sada koristi engleski kako bi zaobišle ograničenja u izražavanju na bosanskom jeziku. Isto razmišljanje primijenila je izdavačka kuća Buybook kada je 2020. objavila roman *Nelagoda večeri* autorâ Marieke Lucas Rijneveld. Rijneveld koristi rodno neutralnu zamjenicu *oni* što je naglašeno i adekvatno primijenjeno u biografiji objavljenoj na web stranici Buybooka:

Marieke Lucas Rijneveld (1991, Nieuwendijk, Nizozemska) koristi rodno neutralnu zamjenicu oni. Odrasli su u kalvinističko-protestantskoj porodici u Sjevernom Brabantu prije nego što su se preselili u Utrecht. Za prvu zbirku poezije Teleće runo (Kalfsvlies), osvojili su Nagradu C. Buddingh' za najbolje debitantsko poetsko djelo 2015, a novine De Volkskrant su ih proglasili književnim talentom godine. Za svjetski bestseler Nelagoda večeri, osvojili su Međunarodnog Bookera 2020. Pored toga što se bave pisanjem, Rijneveld rade na mliječnoj farmi.⁴⁷

Buybook je primijenio neutralnu zamjenicu na način da je slaganje izvršeno prema gramatičkim pravilima za zamjenicu *oni* u množini, s napomenom na samom početku da se radi o jednoj osobi koja tu koristi zamjenicu u singularnom obliku, čime je uspostavljen okvir za razumijevanje ostatka teksta. Kongruencija sa singularnom zamjenicom po istim gramatičkim pravilima za množinu je aktualna preporuka i u relevantnim izvorima za engleski jezik poput rječnika Merriam-Webster (vidi: *Is it 'they are' or 'they is'?*).

Singularna rodno generička zamjenica *they* u engleskom jeziku zabilježena je prvi put 1375. godine (Baron 2020, 149), ali već stoljećima traje diskusija oko njene gramatičke prihvatljivosti za označavanje ne samo osoba čiji je rod nepoznat, nego i osoba koje *ne žele* da im rod bude poznat, odnosno rodno fluidnih i rodno nebinarnih osoba. Dinamičnije promjene u primjeni i značenju ove zamjenice bilježe se od 1970-ih, ali su službeni izvori nastavili insistirati na korištenju zamjenice *he* kao generičke u standardnom engleskom jeziku (*The student should open his book on page.../ The student should open their book on page...*). Spram tog nesuglasja između prakse i jezičkog standarda, sredinom 1990-ih je par univerzitetskih profesorica prepoznao potrebu da kroz seriju eksperimenata empirijski ospore tada još uvijek službenu tvrdnju da je singularno *they* neprirodno, negramatično i strano osobama koje se svakodnevno služe jezikom (Foertsch i Gernsbacher 1997).

Međutim, tek je sa rastućom javnom svijesti o rodnoj fluidnosti i osobama koje se ne prepoznaju unutar binarnog rodnog koda došlo do istinske valorizacije singularne zamjenice *they* kao rodno neutralne, pa je rječnik Merriam-Webster tu zamjenicu proglasio za riječ godine 2019. na osnovu učestalosti pretraživanja.⁴⁸ Među osobama koje su se te godine javno deklarirale kao rodno nebinarne su i pjevačka zvijezda Sam Smith te manekenska zvijezda Oslo Grace.

Osim biografske zabilješke sa web stranice Buybooka, nisam naišao na druge primjere primjene singularne zamjenice *oni* u našem jeziku. (Obično je to konstatacija na kojoj se zaustavi većina izvora o

⁴⁷ <https://buybook.ba/author/marieke-lucas-rijneveld-639>

⁴⁸ <https://edition.cnn.com/2019/12/10/americas/merriam-webster-they-word-year-scli-intl/index.html>

perspektivama rodno nebinarnog jezika u našem jezičkom ekosistemu.) Međutim, pretpostavimo da bi se ista polisemizacija zamjenice oni teoretski mogla replicirati i u našem jeziku i sociolingvističkom kontekstu.⁴⁹ Zato sam odlučio ponoviti ogled iz prethodnog poglavlja, ovaj put sa primjenom singularnog *oni*, te slijedeći pravilo kongruencije za oblik ove zamjenice u množini:

Ministri komunalne privrede Kantona Sarajevo Amar Bašić **uputili su** Vladi zahtjev u kojem **traže** smanjenje cijene gasa za najmanje 30%.

Oni smatraju da je to realna cijena gasa i da će se na taj način smanjiti preveliki troškovi koje imaju osobe koje koriste gas u Kantonu.

U prilog ovoj ocjeni, kako **su istakli ministri**, govori i bilans uspjeha Energoinvesta za 2022. godinu koji je objavljen na Sarajevskoj berzi SASE.

Nejasnoće u značenju se javljaju već od druge rečenice - na koga se zamjenica odnosi imajući u vidu da u vladi odlučuje više osoba koje predstavljaju više ministarstava. Jasno je, naravno, da se ove dileme donekle mogu izbjeći i preformuliranjem kako bi bilo jasnije ko govori (*Bašić smatraju da...*, *kako tvrde Bašić...*), ali sam zadržao ove oblike kako bi bili uporedivi sa drugim pristupima. Rješenje se potencijalno nazire u engleskom jeziku, gdje singularizacija zamjenice *they* ne predstavlja presedan. Zamjenica *you* je nekoć služila za tvorbu množine, spram zamjenica *thee* i *thou* u jednini. Zamjenica *you* je evoluirala iz isključivo pluralnog u dvostruko singularno i pluralno značenje, što je dovelo do jezičkih nedoumica (*you are* je danas standardni oblik u drugom licu i jednine i množine). Pojavili su se mahom žargonski dodaci kao markeri za diferenciranje množine: npr. *y'all* i *you guys* u SAD-u, *you lot* u Velikoj Britaniji (Baron 2020, 164).

Slijedeći istu logiku (a sličan pristup možemo vidjeti i u Buybookovoj zabilješci), problem sa višeznačjem možemo premostiti napomenom u prvom spominjanju da se radi o singularnom značenju zamjenice *oni*, čime uspostavljamo značenjski okvir i osobi koja čita objašnjavamo na koji način treba razumjeti ostatak teksta:

Ministri komunalne privrede Kantona Sarajevo Amar Bašić (**koriste rodno neutralnu zamjenicu oni**) **uputili su** Vladi zahtjev u kojem **traže** smanjenje cijene gasa za najmanje 30%.

Oni smatraju da je to realna cijena gasa i da će se na taj način smanjiti preveliki troškovi koje imaju osobe koje koriste gas u Kantonu.

U prilog ovoj ocjeni, kako **su istakli ministri**, govori i bilans uspjeha Energoinvesta za 2022. godinu koji je objavljen na Sarajevskoj berzi SASE.

Dodatna napomena pomaže u razmijevanju. Sa aspekta inkluzije, međutim, ovo rješenje nije optimalno budući da ponovo imamo situaciju u kojoj rodno nebinarnu osobu izdvajamo kao posebnu, dok istovremeno nije neophodno precizirati kod osoba koje se izjašnjavaju u muškom i ženskom rodu. Nadati se, međutim, u slučaju šireg prihvatanja ovog modela, da će potreba za diferenciranjem jenjavati kako singularno *oni* bude prepoznatljivije te kako se javnost bude navikavala da susreće rodno nebinarne osobe u javnom diskursu.

⁴⁹Iako sam svjestan da se ovaj proces u engleskom jeziku protezao kroz više stoljeća, ukoliko bi bio repliciran u kontekstu Bosne i Hercegovine i našeg jezičkog ekosistema, morali bi se uzeti u obzir i vanjezički faktori: rastuća svijest o rodnoj nebinarnosti, prisustvo rodno fluidnih i rodno nebinarnih osoba u javnom diskursu, te znatno brža jezička tvorba zahvaljujući savremenim komunikacijskim kanalima.

Singularno mi i vi

I dok nam singularno *oni* može riješiti neke dileme kada govorimo o drugim osobama, u prvom i drugom licu je situacija nešto komplikovanija. Engleski jezik prepoznaje barem dvije instance kada se zamjenica *mi* javlja u singularnom značenju, a koje možemo pronaći i u našem jeziku:

- a) tzv. *njegovateljsko mi* (*nursery we*) - kada je značenje singularno ali je namjera istaknuti brižan odnos između osobe koja govori i osobe kojoj se obraća, npr. *Kako smo danas?*
- b) tzv. *pluralis majestatis* (*kraljevska množina ili kraljevsko mi*) - kada osoba koja govori koristi zamjenicu *mi* u singularnom značenju u želji da iskomunicira vlastiti institucionalni značaj ili superioran status spram osobe kojoj se obraća (Helmbrecht 2002, 34).

Ponovit ću ogled odranije. Ovaj put ću istu vijest ispitati u prvom licu jednine, iz ugla izmišljene nebinarne osobe koja se služi singularnom zamjenicom *mi*, a slijedeći iste principe kao i za singularno *oni*:

U svojstvu ministara komunalne privrede Kantona Sarajevo, uputili smo Vladi zahtjev u kojem tražimo smanjenje cijene gasa za najmanje 30%.

Smatramo da je to realna cijena gasa i da će se na taj način smanjiti preveliki troškovi koje imaju osobe koje koriste gas u Kantonu.

U prilog ovoj ocjeni, također želimo istaknuti, govori i bilans uspjeha Energoinvesta za 2022. godinu koji je objavljen na Sarajevskoj berzi SASE.

Odmah primjećujem da ovakve konstrukcije ne zvuče neobično. To je zato što je u našem javnom, a pogotovo političkom diskursu uobičajeno da osoba na čelu neke institucije ili političke stranke koristi prvo lice množine govoreći o vlastitim aktivnostima. Iako osoba na čelu ministarstva ili stranke nastupa kao individua (npr. potpisuje prijedlog vladi, snosi odgovornost, diktira politike), ona ipak stavlja akcenat na timski, odnosno institucionalni rad i pripadnost grupi ili zajednici koju zastupa. Bez specifičnog markera koji nam treba ukazati da se radi o singularnom značenju zamjenice *mi*, nemoguće je razlučiti je li ovdje riječ o pokušaju rodne neutralnosti ili korištenja množine kako bi se ukazalo na pripadnost i kolektivitet.

Na osnovu razgovora sa rodno fluidnim i rodno nebinarnim osobama kroz fokus grupu i konferenciju, dalo se zaključiti da među osobama koje bi primarno koristile ove jezičke oblike postoji značajan otpor. Rasprostranjena je percepcija da korištenje zamjenica *mi* i *vi* sa singularnim značenjem potencijalno stvaraju nove prepreke u komunikaciji, budući da prema postojećim pravilima ovi oblici podrazumijevaju neravnopravan ili depersonaliziran odnos (u slučaju *mi*, ophođenje superiorne ka inferiornoj osobi, a u slučaju *vi* obrnuto).

Slamku spasa za singularno *mi* i *vi* donekle može ponuditi korištenje aorista i imperfekta, koji se javljaju u rodno neutralnom obliku, te koje rodno neutralne i rodno fluidne osobe već koriste u određenim situacijama kako bi se lakše izrazile, prema zaključcima iz naše fokus grupe. Primjena aorista u kombinaciji sa singularnim *oni* bi mogla riješiti neke od gore uočenih dilema na sljedeći način:

*U svojstvu ministara komunalne privrede Kantona Sarajevo, **uputih** Vladi zahtjev u kojem tražim/tražih smanjenje cijene gasa za najmanje 30%.*

Smatram/smatrah da je to realna cijena gasa i da će se na taj način smanjiti preveliki troškovi koje imaju osobe koje koriste gas u Kantonu.

*U prilog ovoj ocjeni, također **želim** istaknuti, govori i bilans uspjeha Energoinvesta za 2022. godinu koji je objavljen na Sarajevskoj berzi SASE.*

U ovom slučaju, primijenio sam preporuke za singularno *oni* na riječ *ministri*, a ostatak poruke izrazio koristeći aorist i prezent u prvom licu jednine. Ključna prepreka u ovom slučaju je neslaganje u broju u prvoj rečenici, između *ministri* i *uputih/tražim/tražih*, što može na prvu otežati razmišljanje. Dalji problem sa primjenom aorista i imperfekta je njihovo potiskivanje iz svakodnevne upotrebe, gdje su danas mahom rezervirani za arhaičnu upotrebu ili neformalnu komunikaciju. Obje poteškoće bi mogle biti postepeno prevaziđene navikavanjem javnosti.

Singularno *oni*, slijedeći pristup i praksu iz engleskog jezika za singularnu zamjenicu *they*, pružilo bi određene mogućnosti za izražavanje rodne nebinarnosti u našem jeziku adaptirajući postojeće gradivne elemente kako bi se na adekvatan način prenijelo značenje bez dramatičnih zahtjeva od šire javnosti u smislu navikavanja. Određene *zacrpe* bi bile neophodne za rješavanje problema višeznačja, makar u srednjoročnom razdoblju. Dodatna razmatranja i prilagodbe bili bi neophodni za singularne zamjenice u prvom i drugom licu jednine. Pa ipak, čini se da ovaj pristup ostavlja prostora za dalja razmatranja i razradu.

Srednji rod

Jedna od kontroverznijih tema s kojom sam se susreo tokom ovog istraživanja, kada su u pitanju perspektive rodno neutralnog jezika u Bosni i Hercegovini, te općenito u našem jezičkom ekosistemu, je mogućnost primjene srednjeg gramatičkog roda za prevazilaženje dilema u vezi sa zamjenicama i mocijskim sufiksima.

U ovom poglavlju ću se uglavnom naslanjati na rad dr. sc. Zenaide Karavdić, „Semantika imenica srednjeg roda u bosanskom jeziku“, pripremljenog za potrebe ovog zbornika te predstavljenog na konferenciji o perspektivama rodno neutralnog jezika. Dr. Karavdić je krenula od konstatacije da je srednji rod (i jezički rod uopće) u našem jeziku dosad uglavnom tretiran kao isključivo gramatička kategorija, te nisu dovoljno istraženi njegovi potencijalni semantički aspekti.

S jedne strane, srednji rod je uvriježeni dio jezika i jezičke prakse, i tu je vjerovatno od jezičkih prapočetaka. Premda danas nije u širokoj upotrebi za odrasle ljude i druga živa bića, srednji rod se svejedno izučava u obrazovnom sistemu i njegovi nastavnici su prisutni u kolektivnoj svijesti osoba koje se svakodnevno služe jezikom. Posmatrano striktno iz tog ugla, gramatička infrastruktura već postoji s adekvatnim nastavcima i gramatičkim oblicima, te nema razloga zašto ne bi mogla biti primijenjena i na osobe koje su izvan muško-ženskog binarnog koda.

Na površini to ima smisla, i mnoge su me osobe tokom ovog istraživanja dobronamjerno upitale čemu uopće razmatranje perspektiva rodno neutralnog jezika kada već postoji srednji rod. Međutim, praktična prilagodba značenja predstavlja mnogo veći izazov. Za početak, u stručnoj literaturi srednji

rod je značenjski dosta ograničen, pa se odnosi samo na imenice „koje označavaju nedorasla, mlada bića u kojih rod nije bitan ili nemaju uočljivo razvijena obilježja spola (*dijète, čèdo, jànje, pìle, mǎčel*)” (Jahić, Halilović i Palić 2004, 188). Dr. Karavdić u svojoj analizi, između ostalih, prepoznaje i nekoliko kategorija u kojima se nastavci za srednji rod mogu koristiti za ljudska bića. Međutim, i tu je značenje ograničeno na tvorbu zbirnih imenica gdje je individualnost potisnuta (*muškinje, osoblje, roblje, ženskinje*), ili gdje se imenuju isključivo mlade osobe (*čobanče, djevojče, dojenče, nedonošče, novorođenče*).

Posljedica ovakvog primarnog značenja je i izrazito pejorativno žargonsko korištenje zamjenica i imenica u srednjem rodu kako bi se ilustrirala nezrelost, nedovršenost, nedostatnost, neadekvatnost. U najmračnijim instancama, srednji rod se koristi za govor mržnje s ciljem infantilizacije i dehumanizacije jedne ili čitave skupine osoba.

Od uvriježenih određenih pejorativnih rečenica poput: „Ono će meni...”, do otvorenog govora mržnje (dovoljno je u pretraživač unijeti neki od izraza: *cigančad, balinčad, srpčad*), lako je razumjeti zašto postoji snažan otpor i među samim rodno fluidnim i rodno nebinarnim osobama spram prijedloga revalorizacije srednjeg roda. Osobe iz naše fokus grupe gotovo su jednoglasno odbacile ovu ideju, premda moram naglasiti da je ona spomenuta u općim okvirima bez dublje analize.

Tu bi možda razgovor o perspektivama srednjeg roda u kontekstu rodno neutralnog jezika i mogao stati. Međutim, polazeći od uvjerenja da je jezik kombinacija odvikavanja i navikavanja, te da je ovo dugoročan proces jezičke reforme ka zajedničkom društvenom cilju rodne inkluzije, kao i da značenjske promjene čine sastavni dio jezičke tvorbe (o čemu ću dodatno razgovarati u sljedećem poglavlju), odlučio sam „provući” srednji rod kroz istu kognitivnu vježbu kao i u ranijim poglavljima.

Šta bi bilo, kad bi bilo – teorijsko propitivanje perspektiva srednjeg roda

Pretpostavimo prevazilaženje pejorativnih konotacija imenica i zamjenica u srednjem rodu, kao i polisemizaciju nastavka u srednjem rodu -*če* u smislu da se i dalje koristi za tvorbu deminutiva, ali da sada ima i dodatno značenje *bezrodnosti*⁵⁰ primjenjivo na ljudska bića⁵¹ (i jedno i drugo mogu predstavljati dugotrajan proces, ali trajanje nije relevantno za ovaj ogleđ).

U okvirima ovog ogleđ, eliminacija pejorativnih konotacija znači da zamjenicu u srednjem rodu *ono* koristimo za označavanje odrasle osobe koja se ne izjašnjava u rodno binarnom muško-ženskom

⁵⁰Stručna literatura navodi kako se pri utvrđivanju roda ne trebaju koristiti samo morfološke ili samo semantičke osobine, imajući u vidu stepen odstupanja u praksi - npr. *momče* i *djevojče* su imenice u srednjem rodu koje semantički označavaju osobe muškog i ženskog spola - te situacije kada imenice ženskog ili srednjeg roda mogu semantički označavati osobu bilo kojeg roda, npr. *sanjalica* ili *propalica* u ženskom, te *gundalo*, *pričalo* ili *zanovijetalo* u srednjem rodu (Jahić, Halilović i Palić, 2004). Činjenica da navedeni primjeri ne podrazumijevaju bezrodne odrasle osobe u literaturi ne znači da su ta značenja istovremeno i nedopustiva. Jasno je da autori ovog izdanja gramatike nisu niti uzimali u obzir postojanje rodno fluidnih i rodno nebinarnih osoba, te neophodnost njihovog prepoznavanja kroz gramatička pravila. Uzrok možemo jednostavno naći u nedovoljnom stepenu osviještenosti o ovom pitanju ranih 2000-ih. Danas kroćimo ka novim putanjama istraživanja i vrijedilo bi ponovo se osvrnuti na potencijal srednjeg roda u smislu ostvarenja rodne neutralnosti u jeziku. (Podsjećam da je i singularno *they* u engleskom jeziku smatrano gramatički nedopustivim za osobe koje se ne nalaze ili ne žele da se nađu u binarnom rodnom kodu unazad nekoliko decenija, što danas više nije slučaj.)

⁵¹U aktualnoj upotrebi, srednji rod služi i za neutralizaciju spola kod odraslih životinja, npr. *bravče, goveče, pašče*, premda za sada nemamo istu primjenu i za ljude. Uzmemo li da je binarni muško-ženski sistem semantičkog roda zasnovan na definiciji spola koju uvjetuje reprodukcija, te da se teorija spola i roda već decenijama odmiću od puke reprodukcije a u pravcu daleko dinamićnijih društvenih konstrukcija, odnosa i uloga, kao i da se rodna fluidnost, odnosno nebinarnost gotovo pa isključivo fokusiraju na rod kao društveni, a ne biološki konstrukt (vidi: Kešetović 2013), nije nezamislivo primijeniti isti slijed razmišljanja na semantičku ulogu srednjeg roda u istiskivanju biološkog spola i reprodukcije iz jednaćine. Svjedoćimo redefiniranju pretpostavki koje se vežu uz muški i ženski rod, kako unutar tako i izvan jezika, pa tako ne bi bilo neobićno krenuti u slično redefiniranje pretpostavki za srednji rod.

kodu. To znači i da je postupak kongruencije znatno olakšan jer govorimo o oblicima koji su univerzalno rašireni i ne podrazumijevaju dodatno navikavanje, pogotovo u smislu ranije istaknutih problema u prvom i drugom licu jednine.

Pretpostavka polisemizacije nastavka *-če* znači da se postojeći rodni parnjaci mogu nadopuniti i svojom srednjorodnom inačicom, npr. *glumac/glumica/glumče*, *pjevač/pjevačica/pjevače*, *kuhar/kuharica/kuharče*, itd. Sve ove imenice su oduvijek imale gramatički potencijal za tvorbu srednjeg roda, i gramatički su ispravne. Reprogramiranje koda u praksi bi se odnosilo na polisemizaciju na način da *glumče* osim mlade osobe označava i odraslu osobu koja se bavi glumom.

Imajući u vidu sve navedeno, primjena srednjeg roda na ogledni primjer iz ranijih poglavlja izgledala bi ovako:

Ministarče komunalne privrede Kantona Sarajevo Amar Bašić **uputilo je** Vladi zahtjev u kojem **traži** smanjenje cijene gasa za najmanje 30%.

Ono smatra da je to realna cijena gasa i da će se na taj način smanjiti preveliki troškovi koje imaju osobe koje koriste gas u Kantonu.

U prilog ovoj ocjeni, kako je **istaklo ministarče**, govori i bilans uspjeha Energoinvesta za 2022. godinu koji je objavljen na Sarajevskoj berzi SASE.

Ili u prvom licu jednine:

U svojstvu ministarčeta komunalne privrede Kantona Sarajevo, **uputilo sam** Vladi zahtjev u kojem **tražim** smanjenje cijene gasa za najmanje 30%.

Smatram da je to realna cijena gasa i da će se na taj način smanjiti preveliki troškovi koje imaju osobe koje koriste gas u Kantonu.

U prilog ovoj ocjeni, također **želim** istaknuti, govori i bilans uspjeha Energoinvesta za 2022. godinu koji je objavljen na Sarajevskoj berzi SASE.

I u ovoj varijanti je moguća kombinacija s aoristom kao nešto prihvatljivijom rodno neutralnom varijantom u smislu naviknutosti:

U svojstvu ministarčeta komunalne privrede Kantona Sarajevo, **uputih** Vladi zahtjev u kojem **tražim** smanjenje cijene gasa za najmanje 30%.

Smatram da je to realna cijena gasa i da će se na taj način smanjiti preveliki troškovi koje imaju osobe koje koriste gas u Kantonu.

U prilog ovoj ocjeni, također **želim** istaknuti, govori i bilans uspjeha Energoinvesta za 2022. godinu koji je objavljen na Sarajevskoj berzi SASE.

Posmatrano unutar okvira kognitivnih i praktičnih ograničenja ovog ogleda, oblici u srednjem rodu nude elegantna i primjenjiva rješenja za adresiranje i prepoznavanje rodno nebinarnih i rodno fluidnih osoba unutar našeg jezičkog sistema, kako u trećem, tako i u prvom i drugom licu. U poređenju s prethodno razmatranim rješenjima, ne bi bilo potrebe za dodatnim markerima ili intervencijama za

uspostavu značenjskog okvira - oznake za srednji rod su jednako uvriježene i jasne kao i oznake za muški i ženski rod.

Ako govorimo o semantičkom rodnom spektru, univerzalno prihvaćen trostupni rodni sistem bi potencijalno pružio veću fleksibilnost u tumačenju ta tri stuba - muškog, ženskog i srednjeg - u smislu otvaranja šireg prostora za dalja razmišljanja i propitivanja svake od triju kategorija ukorak s praktičnim i teorijskim razmatranjima roda kao društvenog konstrukta. Takav trostupni sistem bi se čak mogao posmatrati kao nadogradnja rodno inkluzivnog jezika prije nego reforma u pravcu pune neutralnosti - što je svakako opcija „na stolu“ za sva dalja razmatranja.

Pored toga da li bi gramatički srednji rod bio generički, tj. inkluzivan za sve rodno fluidne i rodno nebinarne, odnosno bezrodne/arodne osobe, ostala bi dilema i da li je zamjenica u srednjem rodu *ono* primjerena za osobe koje su se izjasnile da koriste singularno *oni*, bilo u našem ili drugim jezicima, te u kom stepenu bi predloženi modeli mogli biti u suglasju, da li bi se zbirne varijante tvorile sa nastavkom za srednji rod -*ad*, te koje to značenjske implikacije ima, itd.

U svakom slučaju, pod uslovom prevazilaženja vrlo bitnih značenjskih ograničenja (što bi zasigurno iziskivalo širi konsenzus i koordiniran viševektorski pristup, o čemu ću govoriti u sljedećem poglavlju), srednji rod nudi obećavajuće buduće perspektive i otvara zanimljiva teorijska i praktična pitanja u smislu promicanja inkluzije i rodne neutralnosti u našem jeziku koristeći postojeću jezičku infrastrukturu i slijedeći aktuelne društvene procese.

Zapažanja o značenjskim promjenama u jeziku

Svjestan sam, svakako, da pretpostavke koje definiraju okvire ogleđa iz prethodnog poglavlja nisu bezazlene i da zahtijevaju vrlo širok društveni angažman. Pa ipak, dostizanje takvih jezičkih promjena ne bi bilo izvan okvira prihvaćene jezičke prakse, kao ni izvan dometa jezičkih promjena kakvim se moglo svjedočiti proteklih decenija u Bosni i Hercegovini. Jezik je kod koji mora biti istovremeno i dovoljno jednostavan i dovoljno kompleksan da omogući ekonomično i brzo prenošenje višeslojnih informacija i značenja unutar širokog i raznolikog skupa ljudi. U tome se, između ostalih, značajno oslanja na principe ekonomičnosti i klasifikacije. Ekonomičnost znači da poruka valja biti iskomunicirana na najpraktičniji način i sa najmanjim mogućim trudom u formiranju iskaza (Barić 2013, 61), što podrazumijeva optimizaciju riječi i fleksija s ciljem najlakšeg i najdirektnijeg prijenosa značenja. Klasifikacija treba omogućiti velikom broju osoba koje se služe datim jezikom da "povuku" odgovarajuću riječ s pravim značenjem u pravom trenutku (Karavdić 2023). Krajnji cilj prijenosa značenja je razumljivost, čemu doprinosi manje specijaliziranih markera a više kontekstualnog znanja.

Iz prethodne postavke jasno je da se tvorba jezika ne oslanja samo na unutarjezičke procese - što bi vjerovatno bio ekvivalent učenju dva računara da komuniciraju koristeći isti programski jezik. Međuljudska komunikacija podrazumijeva daleko veći stepen spontanosti i autentičnosti, a jezički sistem treba biti u stanju zadovoljiti takav protok informacija. Stoga je ključni faktor u kormilarenju takve teško kontrolirane tvorbe upravo zajednica osoba koje se jezikom služe i usmjeravaju ga u pravcu ideoloških, kulturoloških i filozofskih stremljenja. Zato se sa evolucijskim stremljenjima jednog društva mijenja i jezik. S globalizacijom i razvojem novih komunikacijskih tehnologija, taj je proces brži

i pokriva više meridijana. Postoje brojne analize i tumačenja jezičkih promjena koji se više ili manje preklapaju (Kunzmann-Müller 2001, Barić 2013), no sve teorije prepoznaju direktan ili indirektan poticaj društvene zajednice u smislu pokretača i nosioca potrebe za imenovanjem procesa ili pojava.

Društveni poticaj može biti radikaln i sveobuhvatan, kao što je to bio slučaj s promjenom u društvenopolitičkom sistemu Bosne i Hercegovine u prvoj polovini 1990-ih koji je praktično preko noći doveo do značajnih promjena i u jeziku kako se društvo distanciralo od ranijih političkih i ideoloških postavki i usvajalo nove. S druge strane, može biti postepen, što se ogledalo u evoluciji LGBT+ terminologije u širokoj upotrebi od ranih 2000-ih do danas, primarno vođeno aktivističkim i akademskim krugovima.

Postepene promjene možemo vidjeti i u feminizaciji jezika. S jedne strane se zastupljenost ženskih gramatičkih oblika povećava što je više žena na odgovornim funkcijama, a s druge postoji i kontinuiran napor aktivističkih i akademskih krugova, gdje se posebno ističu publikacije poput priručnika "Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima" autorica Jasmine Čaušević i Sandre Zlotrg. Tako možemo pratiti promjenu značenja, na primjer, riječi *ministarka* od 1929. godine kada u drami Branislava Nušića označava suprugu osobe muškog roda na čelu ministarstva do danas, kada označava osobu ženskog roda na čelu ministarstva. Vidljiva je rodna neutralizacija imenice *čovjek*, koja je još unazad nekoliko decenija primarno označavala osobu muškog roda.

Jezička tvorba, a posebno promjena jezika, je dinamičan i višeslojan proces koji podrazumijeva odvikavanje i navikavanje, kodiranje i prekodiranje sistema radi prilagodbe novim značenjima. Krajnji sud o dopustivosti svih razmatranih prijedloga trebat će dati same rodno fluidne i rodno nebinarne osobe. Bilo kakav preskriptivan pristup u ovom slučaju bi samo predstavljao vraćanje na tradiciju diskriminacije i isključivanja.

Potreba za dodatnim poticajem i dinamičnijim tempom u smislu promicanja rodno neutralnog jezika je očigledna ako uzmemo u obzir brzinu protoka informacija, rast svijesti o rodnoj nebinarnosti u bh. društvu, te vidljivost rodno nebinarnih i rodno fluidnih osoba u popularnoj kulturi i masovnoj svijesti. Prekodiranje se valja izvršiti unutar jezika, ali i u svijesti osoba koje se tim jezikom služe. To je proces koji podrazumijeva vrijeme, strpljenje, ali i široku savezničku koaliciju dobronamjernih jezičkih, književnih i medijskih krugova kako bi se ostvario konzistentan pristup i kontinuitet u promicanju novih značenja kao preporučljivih, prihvatljivih i inkluzivnih.

Zaključak

Na osnovu proučavanja izvora te oglednih primjera praktične primjene različitih rodno nebinarnih ili neutralnih konstrukcija, može se zaključiti da bosanski jezik u općim okvirima daje prostora za prilagodbu i dalja razmatranja u smislu potpune jezičke inkluzije osoba koje se ne identificiraju u rodnom binarnom kodu. U tim razmatranjima se treba primarno fokusirati na postojeća rješenja i gradivne elemente jezika, budući da se dodavanje potpuno novih strukturalnih elemenata poput novih zamjenica (*onie, onu, onx...*) u ovom trenutku ne čini svrsishodnim.

Dalje stilske prilagodbe koje se nadovezuju na dosadašnje napore u promicanju i omasovljavanju rodno osjetljivog jezika mogu bez velikih poteškoća i s relativno malim navikavanjem dovesti do

istinski rodno neutralnih konstrukcija gdje se ne preudicira rod ili spol osoba o kojim se govori. U tom smislu, treba nastaviti promicati dosadašnje smjernice i priručnike (uz određene rezerve s aspekta inkluzivnosti spram tvorbi sa kosom i donjom crtom), te eventualno razmotriti njihovo proširivanje kako bi se uključio što veći broj neutralnih varijanti.

Muški rod kao generički, unatoč i dalje prisutnom otporu nekih jezičkih autoriteta, pripada prošlosti i predstavlja prevaziđenu normu koja ne korespondira sa općeprihvaćenim društvenim vrijednostima. Ove se vrijednosti kredibilno manifestiraju kroz političko i ideološko priklanjanje Bosne i Hercegovine progresivnim jezičkim politikama i eliminiranju diskriminacije u jeziku. Napore treba usmjeriti ka daljem učvršćivanju tog ideološkog opredjeljenja, širenju javne svijesti o rodnoj ravnopravnosti, te uklanjanju svih oblika diskriminacije u praksi.

Stilske prilagodbe, međutim, ne rješavaju problem imenovanja i prepoznavanja rodno nebinarnih osoba u smislu zamjenica, te tvorbe u prvom i drugom licu. Usvajanje singularnog značenja zamjenice *oni*, a slijedeći pristup i praksu iz engleskog jezika, nudi se kao izvodljiva alternativa uz određene prilagodbe i „zakrpe“ kako bi se prevazišli problemi sa višeznačjem. Također bi bio neophodan i širi stručni angažman u smislu navikavanja javnosti na nova značenja.

Perspektive srednjeg roda u smislu rodno neutralne jezičke tvorbe ostaju kontroverzni element, zbog vrlo izraženih semantičkih ograničenja te pejorativnih žargonskih konotacija. Međutim, kao integralni dio jezika koji je tu od prapočetaka, ne bi bilo razumno u potpunosti odbaciti srednji rod kao potencijalni resurs za dalja razmatranja, tim prije što teorijska analiza ukazuje na potencijalno širok spektar mogućnosti ukoliko bi se prevazišle značenjske prepreke.

Prevazilaženje tih prepreka podrazumijeva temeljitu promjenu jezika, a koja nužno iziskuje vrijeme i trud. No takvi procesi nisu nepoznati i čine prirodan dio jezičke tvorbe. Imajući u vidu značaj društvene potrebe za imenovanjem kao katalizatora promjena u jeziku, valja nastaviti razmatrati i promicati inicijative koje bi ujedinile aktivističke, naučne, književne i medijske krugove radi dalje teorijske analize i praktičnog omasovljavanja rodno neutralnih konstrukcija u bosanskom jeziku, ali i cjelokupnom zapadnobalkanskom jezičkom ekosistemu.

Literatura

- Barić, Branka. "Razvoj hrvatskoga leksika na razmeđu tisućljeća." Disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, 2013.

[urn.nsk.hr](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:hr:ak:10000-2013-00001)

- Baron, Dennis. What's your pronoun?: Beyond he and she. New York, London: Liveright Publishing Corporation, 2020.

- Berger, Miriam. "A Guide to How Gender-Neutral Language Is Developing around the World." The Washington Post, December 15, 2019.

[washingtonpost.com](https://www.washingtonpost.com)

- Čaušević, Jasmina i Sandra Zlotrg. Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima. Sarajevo: Udruženje za jezik i kulturu Lingvisti i Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, 2011.

- "English Style Guide." The Official Website of the European Union, 27. jula 2023.

commission.europa.eu

- Foertsch, Julie i Morton Ann Gernsbacher. "In Search of Gender Neutrality: Is Singular They a Cognitively Efficient Substitute for Generic He?" Psychological Science 8, br. 2 (mart 1997.): 106–11.

[doi.org](https://doi.org/10.1111/j.1467-8691.1997.tb00106.x)

- Grove, Kenna. 2021. "Where Is They?": The Globalization of English and Gender-Inclusive Language. The English Languages: History, Diaspora, Culture 7: 10–21.

jps.library.utoronto.ca

- Helmbrecht, Johannes. "Grammar and Function of We." Naučni rad. U Us and Others: Social Identities across Languages, Discourses and Cultures, ur. Anna Duszak, 31–49. Amsterdam, Nizozemska: John Benjamins Pub., 2002.

- Jahić, Dževad, Senahid Halilović i Ismail Palić. Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole. Zenica, BiH: Dom štampe, 2004.

- Kendall, E.. "Kinsey scale." Encyclopedia Britannica, 22. februara 2023.

[britannica.com](https://www.britannica.com)

- Kešetović, Selma. "Razlikovanje Spola i Roda: Mogućnost Samoodređenja." LGBTI.ba, 20. jula

lgbti.ba

- Kunzmann-Müller, Barbara. "Tipovi Jezičnih Promjena u Hrvatskom Suvremenom Jeziku." Naučni rad. U Drugi Hrvatski Slavistički Kongres - Zbornik Radova I-II, gl.org.ur. Dubravka Sesar, 268–80. Zagreb, Hrvatska: Hrvatsko filološko društvo, 2001.

- Mihaljević, Ana, Josip Mihaljević i Milica Mihaljević. "Speaking about People of Non-Binary Sex/Gender in Croatian." *Collegium antropologicum* 46, br. 3 (2022): 175–85.

[doi.org](#)

- Moser, Charles i Maura Devereux. "Gender Neutral Pronouns: A Modest Proposal." *International Journal of Transgenderism* 20, br. 2–3 (2016): 331–32.

[doi.org](#)

- Stefanović, Aleksandar. "Pokušaj klasifikacije imenica na -e/-eta koje označavaju živa bića i koje imaju jednu ili više supletivnih množina." *Njegoševi dani, 2017, Kotor, Crna Gora*. pp.978-86-7798-062.ffhal-03801057f

Amar Bašić (1983) diplomirao je engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Posjeduje certifikat za sudskog tumača, bavi se prevođenjem i istraživanjem tema vezanih za razvoj, praktičnu prilagodbu i upotrebu jezika u kontekstu progresivnih društvenopolitičkih stremljenja. Inicijator je projekta istraživanja i analize perspektiva rodno nebinarnog, odnosno neutralnog jezika u Bosni i Hercegovini i regiji Zapadnog Balkana koja se realizira u sklopu aktivnosti Sarajevskog otvorenog centra. Profesionalno se bavi odnosima s javnošću, političkim komuniciranjem, te izradom i implementacijom komunikacijskih strategija. Ranije se aktivno bavio aktivizmom u oblasti ljudskih prava, te i danas povremeno učestvuje u različitim aktivnostima i doprinosi inicijativama i projektima kroz predavanja, diskusije i savjetovanja.

**Džana
Zahirović,
MA**

PROBLEMI PRI PREVOĐENJU RODNO NEUTRALNOG JEZIKA SA NJEMAČKOG NA BOSANSKI/HRVATSKI/SRPSKI JEZIK

Uvod

Upotreba rodno neutralnog jezika dobila je na značaju u mnogim zemljama posljednjih godina jer pomaže u prevazilaženju rodni stereotipa i promoviše rodnu ravnopravnost, ali i zbog recentnih trendova u izražavanju različitih rodni identiteta koji prevazilaze binarne rodne podjele. Ovaj trend ima velikog uticaja i na posao prevoditelja/prevoditeljki, posebno kada se prevode tekstovi s jezika koji već ima neke rodno neutralne oblike, kao što je njemački, na jezik kao što je bosanski, koji nema ustaljene rodno neutralne jezičke forme kao riječ *divers* kojom se u njemačkom jeziku ozačavaju rodno neutralne osobe. Kroz osnove prevođenja koje smo usvojili na fakultetu, jedan od naših profesora je pokušao posao prevođenja dočarati putem metafore: "Vaš zadatak je prenijeti značenje. Zamislite da to značenje ima kaput, a taj kaput simbolizira jezik. Vaša vještina leži u pažljivom skidanju tog kaputa sa značenja i oblačenju kaputa drugog jezika, zadržavajući pri tome istinsko značenje netaknutim."

Sama ova zamisao predstavlja istinski izazov, jer od nas zahtijeva kreativnost kako bismo pronašli adekvatna rješenja. Sad zamislite scenarij u kojem ciljni jezik ne posjeduje taj odgovarajući kaput – u biti, jednostavno takav kaput ne postoji. Ili, možda postoje neki kaputi, ali nisu standardizirani ili nisu do kraja definisani. Ovo su izazovi s kojima se trenutno suočavaju prevoditelji/prevoditeljke u Bosni i Hercegovini, konkretno prilikom prevođenja nebinarnog jezika, tj. jezičkih oblika koji se ne odnose na tradicionalne binarne rodne kategorije. Ovaj rad ima zadatak da istraži izazove i rješenja pri prevođenju rodno neutralnog jezika s njemačkog na bosanski.

Rodno neutralan i rodno osjetljiv jezik – Šta je rod šta je spol?

Da bismo pričali o rodno neutralnom i rodno osjetljivom jeziku, potrebno je za početak definisati pojmove *rod*, *spol* i *rodni identitet*. U Pojmovniku rodne terminologije prema standardima Europske unije Rada Borić donosi sljedeće definicije:

„**Spol:** U društvenim se znanostima spol definira kao društvena i zakonska klasifikacija bioloških značajki koje osobe dijele na samo dvije kategorije, na muški i ženski spol. Spol na osnovi genitalija i reproduktivnih funkcija tako predstavlja znanje o tijelu te je također podložan interpretacijama i kulturalno uvjetovan.“ (Borić, 2007, 87)

„**Koncept roda** se odnosi na društvene razlike između žena i muškaraca, razlike koje su naučene, koje se mijenjaju s vremenom i koje imaju širok raspon varijacija unutar jedne kulture i između kultura.“ (Borić, 2007, 72)

„**Rodni identitet** podrazumijeva vlastito rodno određenje i izražavanje, koje ne mora nužno ovisiti o spolu koji je upisan rođenjem, dakle rodni je identitet neovisan o biološkom spolu osobe. Rodni se identitet tiče svakoga ljudskog bića i ne znači samo binarni koncept “muškoga” ili “ženskoga” nego se proširuje i na “nove rodne identitete” LGBTIQ populacije“ (Borić, 2007, 78)

Rodno osjetljiv jezik: „Rodno osjetljiv jezik je ostvarivanje rodne ravnopravnosti u pisanom i govornom jeziku. Ravnopravnost polova u jeziku postiže se kada se žene i muškarci i oni koji nisu u skladu s binarnim rodnom sistemom učine vidljivim i obraća im se kao osobama jednake vrednosti, dostojanstva integriteta i poštovanja.“ (eige.europa.eu, 2023).⁵²

Rodno neutralan jezik: „Jezik koji nije rodno određen i koji govori o ljudima općenito, bez konotacija na žene ili muškarce“ (eige.europa.eu, 2023).⁵³

U svakodnevnoj upotrebi termina, distinkcija između rodno osjetljivog i rodno neutralnog jezika često nije baš najjasnija. Prema mom shvatanju, rodno osjetljiv jezik ima za cilj da sve rodove učini vidljivim u komunikaciji, rodno neutralni jezik se odnosi na formulacije koje se ne mogu pripisati nijednom određenom spolu ili rodu. Oba pristupa imaju svoje opravdanje i mogu se smisljeno koristiti u zavisnosti od konteksta kako i Mahmutović u svom stručnom radu pod nazivom „Rodno osjetljiva upotreba jezika u Bosni i Hercegovini“ argumentuje: „Uvidom u literaturu, iako ni na jednom mjestu nije naglašeno, primjetno je da postoji određena razlika u pojmovima rodno osjetljiv i rodno neutralan jezik. Poanta i rodno neutralnog i rodno osjetljivog jezika jeste rodna inkluzivnost - da se nitko ne diskriminira, ne podrazumijeva, ne izostavlja“ (2022, 49).

Izazovi pri uvođenju nebinarnih jezičkih oblika

Mahmutović u svom radu dalje navodi da je nepobitna činjenica da je standardiziranje, uvođenje i korištenje rodno osjetljivog jezika i/ili rodno neutralnog jezika od iznimne važnosti za društvo Bosne i Hercegovine. S ciljem dublje analize, istražujem pitanje rodne vidljivosti u bosanskohercegovačkom društvu, posebice u kontekstu jezika koji se koristi. Naglašavam važnost korištenja kako rodno osjetljivog tako i rodno neutralnog jezika. Često se koristi argument da žene u bosanskohercegovačkom društvu nisu dovoljno vidljive, a taj nedostatak vidljivosti odražava se i u jeziku. Primjena rodno neutralnih jezičkih oblika, kao što je upotreba termina "osobe" umjesto "muškarci i žene," mnogi tvrde, može dovesti do paradoksalnog efekta u kojem bi se žene ponovno moglo učiniti manje vidljivim. Feministički naponi u 20. vijeku su bili usmjereni prema rodno osjetljivom jeziku, dok se u zadnje vrijeme stvara potreba za rodno neutralnim jezikom (Lind, 2022, 11). Smatram da pristup korištenju rodno osjetljivog jezika ne bi trebao isključivati upotrebu rodno neutralnog jezika. U Zakonu o ravnopravnosti spolova BiH član 9. stoji:

„Diskriminacija u jeziku postoji kada se koristi isključivo jedan gramatički rod kao generički pojam“ (Zakon o ravnopravnosti spolova BiH).⁵⁴ U slučajevima kada se obraćamo osobama koje se

⁵² Dostupno na: https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1354?language_content_entity=sr

⁵³ Isto.

⁵⁴ Tekst dostupan na: https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/zakon_o_ravnopravnosti_spolova_BiH.pdf

identificiraju s ženskim rodnom, i dalje ćemo koristiti rodno-specifični jezik kako bismo poštovali njihovu rodnu identifikaciju. Međutim, kada komuniciramo s grupom ljudi čija rodna identifikacija nije poznata, primjenjivat ćemo rodno neutralne izraze kako bismo izbjegli potencijalnu pristrasnost ili ograničenje povezano s rodnom. Ovaj pristup osigurava da se u skladu sa zakonom ne diskriminira nijedna osoba, bez obzira na rodnu identifikaciju, prilikom korištenja rodno neutralnog jezika.

Činjenica je da u društvu postoje nebinarne osobe, osobe koje se prema prethodno navedenoj definiciji ne označavaju prema binarnom konceptu, nego preuzimaju neutralan rodni identitet, a jezik kao takav mora poštovati različitost i osjetljivost društva. Za nebinarne osobe je dosta jezika već uvelo jezičke forme, koje u svom značenju ne nose ni prirodnu ni gramatičku oznaku roda. Nedostatak tih jezičkih oblika u B/H/S jeziku dovodi do problema u prevođenju. Ako čak i izostavimo druge argumente, upotreba jezičkih pojmova kojima označavamo nebinarne osobe je najkasnije potrebna kada dođe do prevođenja. Problematika nebinarnih jezičkih oblika, dakle, nije samo jezičke prirode. Budući da je pitanje roda i spola problem s kojim se susreće čitavo društvo i sama činjenica da se društvene problematike oslikavaju na jezik i stvaraju drugi vid problema, nepobitan je dokaz da su društvo i jezik koherentni. Još jedan izazov u nizu se može definisati kao kulturna osjetljivost. Bosanskohercegovačko društvo ima složenu etničku i kulturnu historiju, što ne otežava direktno samo prevođenje, ali otežava uvođenje nebinarnog jezika, što na kraju ipak dovodi do problema u prevođenju.

Problematika prevođenja

Prvi izazov kod prevođenja nebinarnog jezika su gramatika i rodni odnosi. Njemački već nudi rodno neutralne oblike, koje bosanska gramatika ne može lako prihvatiti bez kršenja osnovnih gramatičkih pravila. To se dodatno zakomplikuje primjerima gdje se preporučuje upotreba rodno neutralnog jezika, kao što je slučaj s njemačkom riječju "Das Mitglied," koja se prevodi kao "član/članica" na našem jeziku. U njemačkom jeziku ta riječ pripada srednjem rodu i označava osobu koja je član/članica nečega. Međutim, pokušaj prevođenja te riječi na B/H/S jezik često navodi na upotrebu muških i ženskih oblika ili ostavljanje generičkog muškog roda, što također želimo izbjeći u cilju postizanja rodne neutralnosti u jezičkom izražavanju.

Drugi izazov koji se uočava iz lingvističke perspektive proizlazi iz prirodne evolucije jezika, nastalog iz potrebe ljudi da komuniciraju, izraze svoje opažaje o svijetu oko sebe i svoje emocije. Kako se društvo mijenja, tako se mijenja i jezik. Uloga lingvistike, prema mnogima, nije isključivo ograničena na utvrđivanje pravila i razlikovanje između ispravnog i pogrešnog jezika. Neki argumentiraju protiv uvođenja nebinarnog i/ili rodno osjetljivog jezika, tvrdeći da je uloga lingvista da ne nametnu pravila već da promatraju jezik kao evolutivni proces, gdje će se jezik sam prilagoditi kad osjeti potrebu za takvim izrazima.

Međutim, treba napomenuti da sama činjenica da ne postoji ustaljeni jezički oblik za nebinarne osobe stvara poteškoće u prevođenju. Iz perspektive prevoditeljke, ključno je postići konsenzus o terminologiji koju ćemo koristiti u ovom kontekstu. U skladu s tim i treći, ali ne najmanji izazov je prihvatanje i razumijevanje: uvođenje rodno neutralnog jezika još uvijek nije široko rasprostranjeno u Bosni i Hercegovini i drugim balkanskim zemljama. Prevod dakle mora biti osmišljen na takav način da ga ciljni čitaoci razumiju i prihvate bez izazivanja zabune ili odbijanja.

Primjeri iz prakse

U Njemačkoj je prisutan trend pisanja smjernica za korištenje inkluzivnog jezika. Naprimjer, na internetskoj stranici Tehničke visoke škole u Nürnbergu može se pronaći dokument koji pruža smjernice za upotrebu rodno neutralnih izraza poput "die Person" (osoba) ili "das Mitglied" (član/članica). Leitfaden_Gendersensible_Sprache, https://www.th-nuernberg.de/fileadmin/newsdaten/Pressemitteilungen/2022/THN_7030_HR_Leitfaden_Gendersensible_Sprache.pdf. Iako primjera radi, ni u njemačkom jeziku još uvijek ne postoji opći konsenzus o upotrebi zamjenica, njemački zakon prepoznaje osobe koje se ne identificiraju s binarnim rodnim kategorijama. U 2018. godini, nakon dugotrajne i intenzivne rasprave, Zakon o matičnim knjigama (Personenstandsgesetz) proširen je tako da, osim dva tradicionalna roda "muški" i "ženski," omogućava izbor kategorije "divers" kako za djecu tako i za odrasle osobe (Lind, 2022, 8).

Upravo sa ovom riječju „*divers*“ sam se susrela u tekstu koji se odnosio na prevođenje oglasa za posao. U originalnom tekstu oglasa, za opis zanimanja "Elektromonteur" korišten je generički muški rod, ali u zagradi su bile navedene oznake za rodove, koje na njemačkom jeziku glase "*männlich, weiblich, divers*". Ključni problem se pojavio prilikom prevoda riječi "*divers*" i njezine skraćenice "*d*". Pristup rješavanju ovog problema prvo je uključivao pokušaj prevođenja svih elemenata oglasa na bosanski/hrvatski/srpski jezik, s obzirom na to da je "*divers*" problem prevesti, posebno kao skraćenicu. U drugim kontekstima, prevod riječi "*divers*" bio bi "razno, različito, raznovrsno", ali nijedna od tih opcija nije bila prikladna za označavanje nebinarnih identiteta. Pokušala sam pronaći rješenje putem online izvora, konsultirala kolege, te ljude koji se bave ovom tematikom, ali nažalost, niko mi nije mogao pružiti konkretan prijedlog. Naglašavali su da još uvijek ne postoji konsenzus oko **adekvatnog** prevoda. Konačno sam se odlučila za **prevod** "muško, žensko, drugo" i tu verziju poslala klijentu. Međutim, uskoro nakon toga primijetila sam da online objava oglasa za posao nije sadržavala nikakve oznake za rod, samo su naveli naziv pozicije u generičkom muškom rodu.

Pored svih trendova pisanja smjernica za inkluzivni jezik, u Njemačkoj se i dalje vodi diskusija oko uvođenja rodno neutralnog jezika tj. tačnih jezičkih formi, kojima označavamo nebinarne osobe. Međutim, postoji stranica koja ima za cilj promoviranje rješenja jezičkih formi, koje se ne odnose ni na ženski ni na muški rod, dakle alternative rješenjima *er/sie* (on, ona), *der/die Schüler/in* (učenik/učenica). Navest ću par primjera:

Primjeri rješenja u njemačkom jeziku

Del-On System

Ovaj sistem predlaže promjenu određenog člana *der/die* u neutralni oblik *del*, odnosno ličnih zamjenica *er/sie* u *sel*. Nicht-binär Wiki, 18.9.2023,

https://nibi.space/geschlechtsneutrale_sprache

X sistem

Ovaj sistem predlaže dodavanje slova „*x*“ na mjesto nastavka, koji u njemačkom, kao i u B/H/S jeziku nosi oznaku za rod: *mein(x) best(x) Freund(x)*. Nicht-binär Wiki, 18.9.2023,

https://nibi.space/geschlechtsneutrale_sprache

Ey Sistem

Ovaj sistem je fonetski najbliži engleskoj verziji zamjenica they/them, gdje se umjesto određenih i neodređenih članova koriste novi članovi poput *dey*, *eyn* kao u primjerima:

bestimmter Artikel

Nom	dey	Das ist dey Autor_in.
Gen	deys	Die Katze deys bekannten Autor_in.
Dat	demm	Wir schreiben demm Autor_in.
Akk	demm	Wir laden demm Autor_in ein.

unbestimmter Artikel

Nom	eyn	Eyn bekanntey Autor_in erzählt.
Gen	eineys	Das ist ein Buch eineys bekannten Autor_in.
Dat	eym	Wir schreiben eym beliebten Autor_in.
Akk	eym	Wir suchen eym Autor_in für unser Blog.

Nicht-binär Wiki, 18.9.2023,

https://nibi.space/geschlechtsneutrale_sprache

Međutim nijedan od ovih prijedloga nije još zaživio i jeziku. Trenutno su najaktuelnije i dalje engleska verzija they/them ili navođenje imena kad se referira na nebinarne osobe. Pri oslovljavanju osoba u mailu, ako nam je poznato da se osoba ne identificira s muškim ili ženskim rodnom, preporuka je da se piše neutralno „Hallo / Guten Tag Kim Muster“ (Zdravo / Dobar dan kim Muster“ Leitfaden_Gendersensible_Sprache,

<https://www.th-nuernberg.de>

Dalje, ako se radi o specifičnim grupama, prijedlog je da se koriste neutralne riječi poput „Liebe Mitglieder der Kommission“ (Dragi/drage članovi/članice komisije). Međutim u B/H/S jeziku ni ovo ne bi bilo moguće jer, kao što prevod prikazuje, ne samo da riječ dragi/drage u našem jeziku ima obilježje roda, nego i sama imenica članovi/članice.

Što se tiče oznaka za profesije, tu je prijedlog da se koristi sufiks „-kraft“ ili „-fachkraft“, pa imamo umjesto Mechaniker(in): Mechanikkraft, Germanist(in): Germanistikfachkraft. U B/H/S jeziku bi mogući prijevod ovoga bila riječ osoblje ili stručno osoblje. Posebno jer se ove riječi već koriste za označavanje kolektiva npr. nastavno osoblje. Leitfaden_Gendersensible_Sprache,

<https://www.th-nuernberg.de>

Kao što iz primjera vidimo, i njemački jezik se još uvijek bori s rodno neutralnim jezikom, ali postoje smjernice. Kao i s rodno osjetljivim jezikom, problem je primjene u svakodnevnicima, ali određene smjernice pomažu u svakodnevnoj i poslovnoj komunikaciji, na koncu i u prevođenju.

Zaključak

Prevoditelji/prevoditeljke moraju biti kreativni i koristiti različite strategije kako bi izrazili rodnu neutralnost. Također, od ključne je važnosti da prevoditelji/prevoditeljke, zajedno s lingvistima i osobama iz zajednice uspostave jasna pravila i smjernice koje će koristiti u procesu prevođenja. Nedostatak ovakvih smjernica može rezultirati nesporazumima, netačnim i često neprimjerenim prevodima, često uzrokovanim nedostatkom poznavanja ili svijesti o problemima vezanim uz rodnu neutralnost. Naglašavam da je jako bitna komunikacija s ciljnim grupama: Da bi se povećala prihvaćenost, prevoditelji/prevoditeljke bi trebalo da rade s ciljnim grupama, urednicima i relevantnim zainteresovanim stranama. Komunikacija pomaže u izbjegavanju nesporazuma. U procesu prevođenja, važno je razumjeti i poštovati kulturne karakteristike. Ovo često zahtjeva blisku saradnju sa lokalnom zajednicom ili stručnjacima kako bi se osiguralo da prevod tačno odražava kulturni kontekst. Dakle, uz kreativne pristupe i blisku saradnju s ciljnim grupama i stručnjacima, prevoditelji/prevoditeljke mogu uspješno kreirati rodno neutralne tekstove koji promoviraju rodnu ravnopravnost i poštuju kulturni kontekst. To pokazuje da je prevod više od samo prenošenja riječi – on je i kulturno posredovanje i doprinos društvenim promjenama.

I za kraj, važno je razmotriti pravni okvir u Bosni i Hercegovini koji se može odnositi na upotrebu rodno neutralnog jezika. Usklađenost sa zakonima i propisima je neophodna. Obrazovanjem se podiže svijest, a prevođenje može doprinijeti i obrazovanju i svijesti društva objašnjavajući važnost rodno neutralnog jezika i njegovog uticaja na rodnu ravnopravnost. Kontinuirano prilagođavanje je ključno. Usvajanje rodno neutralnog jezika je proces koji se razvija. Prevoditelji i prevoditeljke se moraju kontinuirano baviti novim razvojem jezika i kulture i u skladu s tim prilagođavati svoje prevodilačke strategije.

Literatura

- Borić, Rada, Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije, Zagreb, 2007.
- eige.europa.eu
- Lind, Miriam, Liminalität, Transdifferenz und Geschlecht: Sprachliche Praktiken jenseits von Zweigeschlechtlichkeit, Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik, 2022.
- Leitfaden Gendersensible Sprache
th-nuernberg.de
- Sanjin Mahmutovic, Pravnik : časopis za pravna i društvena pitanja, Vol. 56 No. 108, 2022,
hrcak.srce.hr
- Zakon o ravnopravnosti spolova,
advokat-prnjavorac.com

Džana Zahirović je diplomirala i stekla master iz germanistike na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Od 2016. godine angažirana kao predavačica njemačkog jezika na Sarajevskoj školi znanosti i tehnologije (SSST). Od 2016. godine ovlaštenu sudski tumač za njemački jezik.

**Mr. sc.
Jasmina
Čaušević**

KRATKI PRIKAZ IZVJEŠTAVANJA O TEMAMA VEZANIM ZA NEBINARNE OSOBE U BOSNI I HERCEGOVINI

Uvod

Osnovni predmet ovog kratkog prikaza je medijski sadržaj objavljivan od januara 2022. do augusta 2023. godine na portalima, koji se bavio temom nebinarnosti. Ipak, vremenski period nije strogo ograničen, jer cilj nije bio pokazati koliko se kvantitativno tekstova pojavilo u nekom određenom periodu o ovoj temi, već nas je prevashodno zanimao kvalitet tekstova. Tekstovi su sakupljeni tako što su se ključni izrazi – „nebinarne osobe“, „nebinarni rod“, „rodno fluidna osoba“ – ukucavale u pretraživač, a analiza se radila korištenjem desk research istraživačke metode, koja podrazumijeva prikupljanje dostupnih, novijih, relevantnih sekundarnih izvora informacija o pitanjima nebinarnosti, s fokusom na javni i medijski prostor.

Glavni cilj nam je bio ukazati na dobre i loše prakse pisanja, detektovati trendove u izvještavanju i predložiti načine kako novinari_ke, ali i svi koje ova tema zanima, mogu profesionalno i etički izvještavati o ovim temama.

U glavnom dijelu dat je prikaz medijskih objava i na koji način mediji pišu o nebinarnim osobama, istakli su se pozitivni primjeri izvještavanja iz oblasti kulture, književnosti, aktivizma, politike, sveta poznatih itd. Činjenica je da se iz godine u godinu bilježi rast izvještavanja što se može povezati sa sve većom vidljivošću pitanja nebinarnih rodnih identiteta. Na portalima koje označavamo kao neprofitabilne pronašao se određeni broj tekstova iz kojih se prepoznaje trud novinara_ki da profesionalno izvještavaju o LGBTIQ temama, i u okviru toga i o nebinarnim osobama, ne na nivou prenošenja vijesti, nego su usmjereni na afirmaciju prava te predočavanje problema i okolnosti unutar kojih se nebinarne osobe za njihovo ostvarivanje bore.

U nastavku se daje sasvim kratko šta teorija kaže o nebinarnosti.⁵⁵ Rodno nebinarne osobe svoj rod definiraju izvan raspona identiteta koji se odnosi na muškarca/maskulino ili žene/feminino i koje se ne uklapaju u ovu binarnu podjelu. Neke osobe koriste pojam nebinarnog roda ili genderqueer kako bi opisale svoj rodni identitet, dok je za neke druge koriste rodno fluidni identitet ili neodređeni identitet. Mogu se identificirati da uključuju oba roda: mixgender, pangender, polygender ili androgini koji miješaju elemente bivanja muškarcem i bivanja ženom; ili se ne identificiraju niti s jednim rodnom pa se

⁵⁵ Tekst je parafraziran prema dijelu teksta s portala [Rodni identiteti, transrodnost i rodna nebinarnost \(nepopularna.org\)](https://www.nepopularna.org/)

izjašnjavaju da nisu niti jednog roda – neutrino, gender neutral, agender, gender free, genderless ili da nemaju rod – bigender ili trigender.

Inkluzivni nebinarni identiteti odražavaju binarne identitete, ali osobe, umjesto da odabiru jedan od identiteta, osjećaju da pripadaju njima obama. Osobe s inkluzivnim nebinarnim identitetom za sebe će reći da su i maskuline i feminine, da su i muško i žensko, i muškarac i žena. Ovdje pripadaju i identiteti poput: bigender, trigender, polygender, androgender – identiteti koji odražavaju doživljaj negdje između maskulinog i femininog te intergender (osjećaj identiteta između muškog i ženskog). Postoje i rodno nebinarni ekskluzivni identiteti koji koriste za referencu binarne kategorije, a osobe koje ih imaju odbijaju odabrati bilo koji rodni identitet i izražavaju se neutralno. Ovdje pripada, između ostalog, i identitetska odrednica xenogender kojom se osoba odmiče od binarnih rodni kategorija toliko da želi da je se identificira isključivo putem imena ili kao životinju ili kao izmišljeno biće (npr. SF lik, fantasy stvorenje ili avatara). Osobe s xenogender identitetom imaju osjećaj vlastitog "ja" potpuno odvojenog od ideja muškarca i žene te koriste kao polazišnu točku za samodefiniranje i identificiranje ideje i identitete izvan binarne kategorije roda kako bi se opisale.

Osobe s fluidnim rodni identitetima koriste rod kao polazišnu tačku za samoodređenje binarne rodne kategorije, no, umjesto da odabiru jedan od identiteta, osjećaju da se kreću između njih – dakle njihov rodni identitet nije fiksni, stalan, postojan i siguran. Osobe s fluidnim rodni identitetom u jednom vremenskom periodu reći će za sebe da su više maskuline, a u nekom drugom vremenskom periodu reći će da su feminine ili da se ponekad osjećaju više kao žena, a ponekad više kao muškarac.

Rodni identitet osoba koje ne imenuju svoj rodni identitet nije niti u kojoj mjeri maskulin, niti je u bilo kojoj mjeri feminin, već je različit od binarnog koncepta identiteta. Osobe koje pripadaju ovom spektru rodne nebinarnosti ne mogu se ili ne žele imenovati i odrediti svoj rodni identitet. Doživljavaju se rodno nebinarnim ili genderqueer, ali nekada nemaju pojmove za opisati i izraziti svoj doživljaj i iskustvo roda kroz fiksni identitet ili kroz riječi. Njihova želja za time da ostanu neimenovani može se ogleđati i u njihovom samoizražavanju kroz neodređena ili ambivalentna rodna obilježja u oblačenju, stilu frizure i slično.⁵⁶

Riječima Ene Šehović završit ćemo ovo poglavlje. „Raznolikost rodni identiteta obuhvata mnoštvo identiteta koji se protežu izvan binarnih konstrukcija muško-žensko. Njihova iskustva dovode u pitanje krute granice koje su dugo definisale naše shvatanje roda, pružajući svježi pogled na samoprihvatanje i lični identitet. Binarne podjele su dugo vladale našim razumijevanjem roda, ali sve više postajemo svjesni da svijet nije crno-bijeli. Postoje ljudi koji ne pripadaju isključivo muškom ili ženskom rodu, već se identificiraju izvan binarnih kategorija. Oni su nebinarne osobe.”⁵⁷

Nebinarnost kao tema na aktivističkim sajtovima

Kada se ukuca neka od sintagmi „nebinarne osobe“, „nebinarni rod“, „rodno fluidna osoba“ i slično u pretraživač, najviše ima tekstova koji su objavljeni u Hrvatskoj. I već površno gledano, odmah se izdvajaju dvije grupe tekstova. U prvu grupu spadaju oni koji „otkrivaju“ koje su se poznate ličnosti iz svijeta muzike i glume javno izjasnile kao nebinarne osobe. U pitanju su Sara Ramirez, Bella Ramsey, Sam Smith, Ruby Rose, Cara Delevingne itd. Ovdje navodimo samo neke od trenutno najpopularnijih.

⁵⁶ [Rodni identiteti, transrodnost i rodna nebinarnost \(nepopularna.org\)](http://Rodni identiteti, transrodnost i rodna nebinarnost (nepopularna.org))

⁵⁷ <https://lgbti.ba/prihvatanje-rodne-raznolikosti-nebinarne-osobe/>

Drugu grupu tekstova čine oni koje objavljuju portali koji se bave LGBTIQ temama i koji imaju edukativnu funkciju – da upoznaju čitatelje_ice s tim šta sve pojam nebinarnosti podrazumijeva. U Bosni i Hercegovini su to portali lgbti.ba i toc.ba⁵⁸ Tuzlanski otvoreni centar (TOC) je objavio niz tekstova o ovoj temi. „Serijal članaka „Rodno nebinarni_e, ali i ponosni_e“, pokrenut je s idejom pružanja neophodnih platformi i prostora za priče, probleme i pitanja s kojima se susreću rodno nebinarne osobe i njihove porodice. Bitno je napomenuti da je nebinarnost mnogo više od onoga kako je naše društvo percipira i definira. Naše društvo je naviklo na jasne četverokutne kutije u koje mogu samo da strpaju ljude, pa tako pokušavaju i s rodnom nebinarnošću, svakodnevno se gradi i održava kutija koja definira pravila bivanja rodno nebinarnom osobom.“

Jedan od tekstova koji se ne uklapa u ove dvije podele, a nije objavljen ni u BiH jeste tekst objavljen na portalu srednja.hr, koji je namijenjen srednjoškolcima_kama i studentima_cama u Hrvatskoj, pod nazivom „Kako bismo trebali oslovljavati nebinarne osobe na hrvatskom? Saznali smo da 'oni' nije rješenje“. U tekstu se odmah navodi da se temom bave struka i upućuje se na relevantan tekst. „Detaljnije su se ovom temom u 2022. godini bavili Ana Mihaljević sa Staroslavenskog instituta, Josip Mihaljević s Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža i Milica Mihaljević s Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u znanstvenom radu 'Speaking about people of non-binary sex/gender in Croatian'. Analizirali smo cijeli rad koji kao glavni 'problem' ističe to što, za razliku od engleskoga, svaka imenica u hrvatskom jeziku ima gramatički rod. To se jedino može izbjeći upotrebom termina 'osoba'.⁵⁹“ Riječima ljudi iz Instituta: „Zamjenica 'oni' sigurno u hrvatskome nije dobro rješenje jer je 'oni' zamjenica muškog roda. Zamjenica 'ono' jezično bi odgovarala, ali je nebinarne osobe često smatraju uvredljivom jer ta zamjenica označuje nešto malo, nezrelo ili mlado, kazali su nam s Instituta.“⁶⁰

U svom tekstu iz jula 2023. godine Ena Šehić⁶¹ daje širi kontekst nebinarnosti, objašnjava pojmove i, pored ostalog, piše:

„Međunarodni dan nebinarnih osoba se slavi 14. jula od 2012. godine. (...) Danas se često u društvu tretiraju nebinarne osobe kao novi trend koji je nastao iz zapadne kulture opsesivne identitetom. Međutim, nebinarne osobe su prepoznate i dokumentirane širom svijeta. U Indiji, nebinarne osobe su spomenute u hinduističkim tekstovima koji datiraju preko 2000 godina unazad, a mnoge kulture, poput nekih autohtonih američkih naroda, Havajaca i Tahićana, imaju historiju uključivanja trećeg roda u svoje društvene uloge. Iako neke zemlje, poput Australije, Njemačke, Indije i Kanade, zakonski prepoznaju nebinarne osobe, ne postoji takvo pravno priznanje u Bosni i Hercegovini.

Raznolikost rodnih identiteta obuhvata mnoštvo identiteta koji se protežu izvan binarnih konstrukcija muško-žensko. Njihova iskustva dovode u pitanje krute granice koje su dugo definisale naše shvatanje roda, pružajući svježi pogled na samoprihvatanje i lični identitet. Binarne podjele su dugo vladale našim razumijevanjem roda, ali sve više postajemo svjesni da svijet nije crno-bijeli. Postoje ljudi koji ne pripadaju isključivo muškom ili ženskom rodu, već se identificiraju izvan binarnih kategorija. Oni su nebinarne osobe.

⁵⁸ Serija članaka o temi nebinarnosti https://www.toc.ba/post/rodno-nebinarni_e-ali-i-ponosni_e-2

⁵⁹ <https://www.srednja.hr/svastara/kako-bismo-trebali-oslovljavati-nebinarne-osobe-na-hrvatskom-saznali-smo-da-oni-nije-rjesenje/>

⁶⁰ Isto.

⁶¹ <https://lgbti.ba/prihvatanje-rodne-raznolikosti-nebinarne-osobe/>

Nebinarni identiteti izazivaju uobičajena očekivanja i pretpostavke društva o rodu. Oni nam pokazuju da rod nije čvrsto određen, već je složen i individualan doživljaj. Nebinarne osobe nas uče da je samoprihvatanje ključno i da svaka osoba ima pravo definisati svoj identitet na način koji odgovara njihovom unutrašnjem doživljaju. Izvan binarne podjele postoji prekrasan spektar rodne raznolikosti. Osobe se mogu identificirati kao androgine, bigenderne, genderqueerne, agenderne, neutrois i mnoge druge identitete. Njihova raznolikost obogaćuje naše društvo i pruža nam mogućnost da shvatimo koliko je rodnost fluidna i raznolika.”

Ovdje se dalje nećemo baviti samim pojmom jer se brzim pretraživanjem stranica lgbti.ba, soc.ba, okvir.org i toc.ba može pronaći mnoštvo informativnih tekstova.

Tema nebinarnih rodnih identiteta u javnom prostoru u Bosni i Hercegovini

Prvo pominjanje identiteta koji nije binaran bilo je u istraživanjima, tekstovima i drugim publikacijama koje je izdalo Udruženje Q za promicanje i zaštitu kulture, identiteta i ljudskih prava queer osoba, koje je osnovano u Sarajevu 2002. godine. Primjera radi, u istraživanju pod nazivom „Nevidljivo Q? Pitanje ljudskih prava i potreba LGBTIQ osoba u Bosni i Hercegovini” koje je Udruženje Q objavilo 2007. godine, određeni broj osoba koje su učestvovala u istraživanju označile su da se uopšte rodno ne identifikuju.⁶²

Ipak, jedan od prvih tekstova koji prikazuje ličnu perspektivu na ovu temu objavljen je 2015. godine u knjizi „Moj glas odjekuje” (Fondacija Cure, 2015),⁶³ autorice Mashe Durkalić u kojem se daju portreti žena koje se svojim iskustvima i životom opiru patrijarhalnim, nametnutim normama ponašanja i vrijednosti. Deset žena je ispričalo svoje priče, a jedna od njih je i ispovijest rodno fluidne žene koja kaže da se nekada osjeća kao žena, nekada kao muškarac, a nekada kao nešto između.⁶⁴

„Ja sam rodno fluidna. Čim ovo kažem iz mojih usta izlazi i dobro naučena definicija tog pojma, jer su vrlo rijetki ljudi koji znaju šta je to i da uopće i postoji. Zato ću i dok pišem o svom iskustvu kao rodno fluidna osoba, napisati šta je to zapravo. Ali ovaj put neću pisati definiciju nego ću objasniti šta je to za mene. Za mene to znači da se nekada osjećam kao žena, nekada kao muškarac, a nekada kao ni jedno ni drugo već nešto između, androgeno. I nije da se jednostavno osjećam maskulino, osjećam se kao muškarac i to tada i jesam. Većinu vremena koristim ženske zamjenice jer se razvilo u naviku. Nekada mi to smeta, ali obično se ne nalazim u dovoljno sigurnoj okolini ili se nalazim s ljudima koji me ne razumiju tako da ne mogu izraziti svoj rod.”

U tekstu koji je objavljen na portalu lgbti.ba 2017. godine, autorica Selma Kešetović otvara sva pitanja koja su i danas aktuelna. U tekstu progovaraju dvije rodno nebinarne osobe koje žive u BiH i objašnjavaju kako se nose sa preprekama koje pred njih postavljaju jezik, kultura i država.⁶⁶ U ovom tekstu paradigmatična je i upečatljiva Admirova rečenica: “Prvi put kada sam rekao nekome da moj rodni identitet nije muški, reakcija je bila smijanje sa pitanjem 'pa šta si onda, jesi ti to žena?' A ja, onako naivno, pokušavam objasniti da nisam ni žena, već da sam jednostavno fluidna osoba. Umjesto

⁶² Nevidljivo Q. Pitanje ljudskih prava i potreba LGBTIQ osoba u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Udruženje Q, 2007, str.

⁶³ <https://fondacijacure.org/moj-glas-odjekuje/>

⁶⁴ <https://zenskamreza.ba/nekada-se-osjecam-kao-zena-nekada-kao-muskarac-a-nekada-kao-nesto-između/>

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ <https://lgbti.ba/rodno-nebinarne-osobe-u-bih-zivot-uprkos-preprekama-koje-pred-njih-postavljaju-jezik-kultura-i-drzava/>

podrške dobijem ismijavanje i rečenicu 'Pa imaš kurac između nogu, brate, sjedi i šuti.'"

Raspon oblasti u okviru kojih se piše o nebinarnim osobama je zaista širok, kakav i treba da bude, jer nebinarnih ljudi, kao i svih ostalih, ima u različitim sferama života. Od politike, preko kulture i aktivizma, do sporta i svijeta poznatih.

U februaru 2022. godine pojavila se vest da je predsjednik Sjedinjenih Američkih Država Joe Biden imenovao Sama Brintona na poziciju u ministarstvu energetike. Brinton je tako postao prvi zvaničnik američke vlade koji se izjašnjava kao rodno fluidna osoba.⁶⁷ U tekstu dalje piše da Brinton ima dvije diplome s Massachusetts Institute of Technology (MIT) te se bavi LGBTIQ+ aktivizmom i drag performansom. Tekst prenosi i da uprkos diplomama s elitnog Univerziteta, brojni protivnici putem društvenih mreža napadaju Brintonov lični život. Smatramo da je u tekstu loše što su prenijeti citati u kojima se čita snažan govor mržnje. Bilo je dovoljno da se napiše da Brinton trpi napade s desnice, ali se nisu morale prenositi uvrede i govor mržnje kroz citate izjava. Tekst završava u pozitivnom tonu u kojem se kaže da je Brinton prva rodno fluidna osoba s visokom pozicijom u američkoj vladi, ali da su LGBTIQ+ osobe još su od 1960-ih godina zastupljene u američkoj politici. „José Sarria, drag performer, bio je prva osoba koja se javno deklarirala kao homoseksualac i takmičila za poziciju predsjednika SAD-a. To je bilo čak 15 godina prije nego što je Harvey Milk izabran u odbor u San Franciscu te tako postao prvi homoseksualac u kalifornijskoj vladi. Još neki od njih su Marti Cummings i Maebe A. Girl.”⁶⁸

Tekst koji je objavljen u januaru 2021. godine, pod naslovom „Feminizam na skejtbordu: Velika borba se nastavlja”⁶⁹ uvodi temu nebinarnosti kroz jedan neočekivani kontekst. „Naime, iako percipiran kao muški hobi, a naročito muški profesionalni sport, vrijeme pandemije pokazalo je da skejt mogu koristiti i žene, kao i nebinarni skejteri. To je otvorilo goruće pitanje vidljivosti ženskih i nebinarnih skejtera. Tako su parkovi za skejtere u New Yorku bogatiji za žene, ali i muškarce i žene koji borbu protiv patrijarhalnog diskursa vode negirajući pripadnost općeprihvaćenoj podjeli po rodu, što se naziva nebinarnim odabirom. Nebinarni skejteri su izrazili zadovoljstvo što su sada vidljiviji u društvu binarnih skejtera, te da se borba za emancipaciju i oslobođenje nastavlja.”

Izdavačka kuća Buybook je 2020. godine objavila roman „Nelagoda večeri” Marieke Lucas Rijneveld. U bilješci o piscu stoji: „Marieke Lucas Rijneveld (1991, Nieuwendijk, Nizozemska) koristi rodno neutralnu zamjenicu *oni*. Odrasli su u kalvinističko-protestantskoj porodici u Sjevernom Brabantu prije nego što su se preselili u Utrecht. Za prvu zbirku poezije *Teleće runo* (Kalfsvlies), osvojili su Nagradu C. Buddingh' za najbolje debitantsko poetsko djelo 2015, a novine *De Volkskrant* su ih proglasili književnim talentom godine. Za svjetski bestseller *Nelagoda večeri*, osvojili su Međunarodnog Bookera 2020. Pored toga što se bave pisanjem, Rijneveld rade na mliječnoj farmi.”⁷⁰

Ova bilješka dosljedno koristi zamjenicu *oni*, koja je preuzeta iz engleskog jezika i koja se uobičajeno koristi za rodno nebinarne osobe. Na ovom hvale vrijednom primjeru možemo, ipak, uočiti zašto ova zamjenica nije adekvatna u našem jeziku – u semantičkom smislu je zbunjujuća jer asocira množinu i eventualno unosi zabunu u razumijevanju teksta. Jedan od tekstova koji je primarno

⁶⁷ <https://n1info.ba/svijet/joe-biden-imenovao-prvu-rodno-fluidnu-osobu-na-poziciju-u-vladi/>

⁶⁸ Isto

⁶⁹ https://prvasmjena.com/feminizam-na-skejtbordu-velika-borba-se-nastavlja/?fbclid=IwAR161olzXTquGtFO_4sk7a7i0I9gkB2qZk_jEfPLYqCslfJrxdnvvcuxco

⁷⁰ <https://buybook.ba/author/marieke-lucas-rijneveld-639>

aktivistički, ali s obzirom na vještinu kojom je urađen nadilazi tu sferu djelovanja, jeste tekst objavljen u januaru 2022. godine pod nazivom „Rodno nebinarni_e, ali i ponosni_e: Nismo dužni_e da na sebe stavimo etiketu“ rodno nebinarne autorke_a Admira Adilovića. U pitanju je uvodni u serijal tekstova o ovoj temi, kako stoji na početku: „Čast nam je ovaj serijal pokrenuti razgovorom sa, kako ti ona kaže „Vašom/našom rodno nebinarnom lezbejkom D.“, koja živi i radi u Tuzli. Razgovarali_e smo o strahovima, idejama, ponosima, osjećanjima i pokušali_e predivan razgovor sročiti u ovaj intervju.“⁷¹

U ovom intervjuu D. iskreno govori o najintimnijim ličnim pričama, preispitivanjima, i samoodređenju. A značajan je zaključak koji autor_ica daje, jer ističe zbog čega je pitanje jezika od presudne važnosti za rodno nebinarne osobe: „Apsolutno se slažemo s D. da napredak postoji i da, iako će to dugo trajati, reforme jezika jesu moguće i neophodne. Moramo dodati nešto o riječim, a to je da one izlaze iz usta, prelaze na papir, izlaze na korice knjiga, nalaze sa našim otiračima, tepisima, onda se popnu na naše majice, tetovažama dolaze na tijelo, vidljive su i konstantne ali njihove posljedice često bivaju skrivene unutra. Jer nakon što pređu sav ovaj put riječi ulaze direktno u naša srca. Ostavljaju trajne tragove ožiljaka ili cvijeća, ovisno o namjeni. Rodna nebinarnost mora biti jezično prihvaćena jer samo tako postoji mogućnost ravnopravnosti.“⁷²

Što se tiče tekstova koji se bave svijetom poznatih, u regionu se najviše pisalo o Sari Ramirez, zvijezdi nastavka serije „Seks i grad“ – „And just like that...“ koja je od ranije poznata po seriji „Uvod u anatomiju“, koja je sa zamjenice "ona" prešli su na zamjenice "ona/oni/njih." Od ranije je Ramirez poznata u LGBTIQ zajednici, otkad je javno rekla da je biseksualne orijentacije.

U nastavku dajemo primjere još nekoliko tekstova objavljenih na portalima hayat.ba, Azra, Alo i drugima, gdje se na korektan način prenose vijesti iz svijeta showbiznisa. Tekst „Demi Lovato se više ne izjašnjava kao žena: identificirala se kao rodno nebinarna osoba“ kratko prenosi objavu s Instragrama kao i nekoliko pozitivnih komentara na vijest da se Lovato koja se bavi pjevanjem izjasnila kao nebinarna.⁷³ Na sličan način je intoniran i tekst „Sam Smith: Nakon što se izjasnio da je rodno nebinarna osoba, želi da se oslovljava zamjenicom 'oni'“⁷⁴ u kojem piše „Britanski pjevač se prije šest mjeseci izjasnio kao rodno nebinarna osoba, što znači da se osjeća niti kao muškarac, niti kao žena.“ Tekst pod nazivom „Eminemovo 19-godišnje dijete objavilo da je nebinarna osoba - Zovite me Stevie“⁷⁵ lako na prvi pogled ovaj naslov zvuči nevješto, pa i uvredljivo, jer se osoba naziva djetetom, u pitanju jeste značenje riječi koje doslovno sugerira da je neko nečije dijete, u ovom slučaju dijete poznatog pjevača Eminema. Tekst prenosi izjavu koju je Stivie objavio_la. Za kraj ovog pregleda, upućujemo na tekst „13 slavnih osoba koje su s ponosom izašle kao ne-binarni ili transrodni“⁷⁶ u kojem se detaljno pokazuju terminološka određenja poznatih osoba i kako su se kroz vrijeme samoidentifikovali_e.

⁷¹<https://www.toc.ba/post/nismo-du%C5%BEne-da-na-sebe-stavimo-etiketu>

⁷²Isto

⁷³<https://hayat.ba/demi-lovato-se-vise-ne-izjasnjava-kao-zena-identificirala-se-kao-rodno-nebinarna-osoba/416208/>

⁷⁴<https://azra.ba/vijesti/159263/sam-smith-nakon-sto-se-izjasnio-da-je-rodno-nebinarna-osoba-zeli-da-se-oslovljava-zamjenicom-oni/>

⁷⁵<https://aloonline.ba/poznati/eminemovo-19-godisnje-dijete-objavilo-da-je-nebinarna-osoba-zovite-me-stevie/>

⁷⁶<https://cinjenice.ba/slavne-osobe-nebinarne-transrodne/>

Zaključak

Posljednjih 20 godina, od prvih tekstova Udruženja Q do danas, potvrđuje ono što znamo, a to je da borbe za ljudska prava bilo koje skupine nikada ne prestaju i da zato svaki aktivizam uključuje dosljednost i strpljenje, aktivističko i teorijsko bavljenje.

Nekoliko osnovnih i generalnih zaključaka, na osnovu pregledanih tekstova, su sljedeći. Najčešće se o nebinarnim osobama piše kroz tekstove o poznatim osobama koje su se izjasnile kao nebinarne. Najveći problem jeste sam jezik tj. rod imenica i zamjenica koje se koriste kada se piše. Koristi se zamjenica oni koja je preuzeta iz engleskog jezika, ali koja nije sasvim adekvatna za korištenje u našem jeziku. Nisu pronađeni tekstovi u kojima se širi govor mržnje prema nebinarnim osobama, što je svakako pozitivan pokazatelj statusa teme u javnom prostoru.

Kako je kratki pregled medijskih tekstova pokazao, tema je još uvijek rijetko zastupljena u medijima, ali kada se o njoj piše, to se radi na korektan način. Mogu se pronaći aktivistički tekstovi koji se objavljuju na portalima organizacija koje se bave LGBTIQ pitanjima, koji daju uvijek i teorijske postavke pojma nebinarnog rodnog identiteta. Drugu, veću grupu čine tekstovi koji se bave poznatim osobama iz svijeta zabave koje su sebe označile kao nebinarne. Najveći problem i dalje ipak predstavlja jezik kojim se piše o nebinarnim osobama, kao i jezik kojim nebinarne osobe govore o sebi. Zbog strukture BHS jezika to jeste realni problem, jer bi to značilo da bi u slučaju nebinarnosti, trebalo izostaviti sve imenice i nastavke koji upućuju na rod/spol. Nadalje, sve imenice i pridjeve i druge riječi koje u sebi nose oznaku roda treba prilagoditi kontekstu i približiti neutralnosti koliko to naš jezik dozvoljava. Riječ „osoba“ je dobro rješenje, i koristi se kao neutralan oblik kojim imenujemo ne samo oba spola/roda. U ovom slučaju moglo se pisati samo ime i/ili prezime kao subjekt rečenice, a predikat izreći u aoristu ili imperfektu. Iako ovo jesu arhaični oblici i zvuče anahrono danas, bolje su rješenje nego zbunjujuća rečenična konstrukcija u kojoj se rod i broj ne poklapaju. Svakako ostaje da LGBTIQ zajednica, stručna javnost koja se bavi jezikom, kao i novinarska struka prati ovu temu i nalazi najbolja rješenja za korištenje rodno inkluzivnog jezika.

Literatura

- <https://aloonline.ba/poznati/eminemovo-19-godisnje-dijete-objavilo-da-je-nebinarna-osoba-zovite-me-stevie/https://cinjenice.ba/slavne-osobe-nebinarne-transrodne/>
- <https://azra.ba/vijesti/159263/sam-smith-nakon-sto-se-izjasnio-da-je-rodno-nebinarna-osoba-zeli-da-se-oslovljava-zamjenicom-oni/>
- <https://buybook.ba/author/marieke-lucas-rijneveld-639>
- <https://hayat.ba/demi-lovato-se-vise-ne-izjasnjava-kao-zena-identificirala-se-kao-rodno-nebinarna-osoba/416208/>
- <https://lgbti.ba/prihvatanje-rodne-raznolikosti-nebinarne-osobe/>
- <https://lgbti.ba/rodno-nebinarne-osobe-u-bih-zivot-uprkos-preprekama-koje-pred-njih-postavljaju-jezik-kultura-i-drzava/>
- <https://n1info.ba/svijet/joe-biden-imenovao-prvu-rodno-fluidnu-osobu-na-poziciju-u-vladi/>
- https://prvasmjena.com/feminizam-na-skejtborbu-velika-borba-se-nastavlja/?fbclid=IwAR161olzXTquGtFO_4sk7a7j0I9gkB2gZk_jEfPLYqCslfJrxdnyvvCuxco
- <https://www.srednja.hr/svastara/kako-bismo-trebali-oslovljavati-nebinarne-osobe-na-hrvatskom-saznali-smo-da-oni-nije-rjesenje/>
- <https://lgbti.ba/prihvatanje-rodne-raznolikosti-nebinarne-osobe/>
- <https://www.toc.ba/post/nismo-du%C5%BEne-e-da-na-sebe-stavimo-etiketu>
- https://www.toc.ba/post/rodno-nebinarni_e-ali-i-ponosni_e-2
- <https://fondacijacure.org/moj-glas-odjekuje/>
- <https://zenskamreza.ba/nekada-se-osjecam-kao-zena-nekada-kao-muskarac-a-nekada-kao-nesto-izmedu/>
- [Rodni identiteti, transrodnost i rodna nebinarnost \(nepopularna.org\)](https://www.nepopularna.org/)

Jasmina Čaušević (1976) diplomirala je književnost i jezik na Filološkom fakultetu u Beogradu, a naučni stepen magistricе društvenih nauka iz oblasti rodnih studija stekla na Univerzitetu u Sarajevu 2008. godine. Uredila, bila autorica ili radila u koautorstvu na brojnim studijama i istraživanjima. Pored ostalog, napisala je priručnik "Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima" sa Sandrom Zlotrg (2011, Sarajevo: Udruženje za jezik i kulturu Lingvisti i CIPS Univerziteta u Sarajevu). Držala predavanja o temama vezanim za rodnu ravnopravnost i široko polje feminizma i queer studija. Pet godina je bila koordinatorica akademsko-aktivističkog obrazovnog programa Feministička škola Žarana Papić, pri Sarajevskom otvorenom centru. U fokusu zanimanja su joj historija, kultura i prava žena i LGBTIQ osoba, kao i feministička lingvistika.

Recenzije

- doc. dr. Elma Durmišević
- prof. dr. Ajla Demiragić

doc. dr. Elma Durmišević

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet

Zbornik radova *Ka rodno nebinarnim jezičkim praksama* rezultat je izlaganja na istoimenoj konferenciji održanoj 22. 9. 2023. u Sarajevu, u organizaciji Sarajevskog otvorenog centra. Zbornik sadrži: Predgovor (str. 2), koji je napisao jedan od urednika Zbornika – Matej Vrebac; Uvodni tekst: “Ka rodno nebinarnim jezičkim praksama” (str. 3–5), kojim nam se obraća Amar Bašić, također član Uredničkog tima; Prvi dio – Nevidljivost u jeziku (str. 7–15), koji čine tri rada, tri lične priče i intimne ispovijedi: “Kako i zašto moramo inkluzivniji_e u vrlo binarnom BHS jeziku” – Alex B; “Ko sam ja? Nevidljivost u jeziku znači nepostojanje” – Admir Alex Adilović; “Moje iskustvo sa jezikom kao bezrodna osoba u Bosni i Hercegovini” – Mušinović E.; Drugi dio – Lingvističke mogućnosti (str. 16–53), koji čine četiri rada lingvističke perspektive: “Od rodno (ne)osjetljivog ka rodno neutralnom (nebinarnom) jeziku u lingvističkoj bosnistici” – Amela Šehović; “Semantika imenica srednjeg roda u bosanskom jeziku” – Zenaida Karavdić; “Nomen est omen? – (Re)interpretacija rodnih označitelja kroz leće kognitivne lingvistike” – Emir Muhić; “Uporaba rodno nebinarnog jezika: (ne)mogućnosti u praksi” – Ivan Šunjić; Treći dio – Primjeri iz prakse, (str. 55–87), koji čine tri rada: “Perspektive rodno neutralnog jezika u Bosni i Hercegovini” – Amar Bašić; “Problemi pri prevođenju rodno neutralnog jezika sa njemačkog na bosanski/hrvatski/srpski jezik” – Džana Zahirović; “Kratki prikaz pisanja o temama vezanim za nebinarne osobe u Bosni i Hercegovini” – Jasmina Čaušević; Recenzije (str. 89–92); O Sarajevskom otvorenom centru (str. 93).

Jedino što je *stalno* u jeziku to je *promjena*. Ta misao oblikuje uvodni tekst “Ka rodno nebinarnim jezičkim praksama”, gdje Amar Bašić odlučno postavlja niz važnih i konkretnih pitanja o kojima autori, autorice, autori_ice radova uspješno raspravljaju: “Da li je i koliko naš jezik strukturalno spreman za širenje ili prevazilaženje binarnog rodnog koda? Može li se naš sistem gramatičkih rodova mijenjati? Koji su sociolingvistički, morfološki i semantički aspekti uključeni u traženje adekvatnih rješenja? Može li bosanski jezik imati neutralne zamjenice ili singularno *oni* po uzoru na engleski? Koja je razlika između kose crte, donje crte i zvjezdice? Gdje je u svemu tome srednji rod, koja je uloga srednjeg roda u odnosu na semantički rod?” (str. 4). Također, predlaže stvaranje “što je moguće šire platforme za uvezivanje prvenstveno rodno fluidnih i rodno nebinarnih osoba sa stručnim i aktivističkim krugovima kako bi se došlo do najboljih jezičkih praksi iz perspektive inkluzivnosti, prihvatljivosti i provodivosti” (str. 4), što je, zapravo, preduvjet *otvorenog društva*.

Prvi dio – Nevidljivost u jeziku – donosi tri intimne, direktne priče rodno nebinarnih osoba. Alex B. otvoreno i hrabro govori o rodnoj fluidnosti i pravu da se osjeća onako kako se osjeća u određenom trenutku, ali smatra da ne mora uvijek pribjegavati engleskom jeziku kako bi emocije bile izražene adekvatno. Opravdano je pravo Alex. B. da na maternjem jeziku govori sebe, da prestane biti nevidljiv_a u maternjem jeziku. Vrijedne pažnje su upute i vježbe kako razbiti predrasude prema rodno nebinarnim osobama kad je komunikacija u pitanju, a sve u cilju *otvorenog društva*. Drugi rad, koji potpisuje Admir Alex Adilović, propituje nevidljivost u jeziku kao preduvjet diskriminaciji i nepostojanju osobe uopće. Otvoreno i intimno priča svoju priču, dolazeći do zaključka kako su “BHS jezici (su) zapravo ekstremno kruti kada je u pitanju rodni identitet” (str. 10), ali na kraju uspijeva ponuditi nekoliko opcija i za bosanski, hrvatski, srpski jezik, kako bi se rodno nebinarne osobe osjećale prepoznate i u društvu i u jeziku. Treći rad napisala je bezrodna osoba E. Mušinović, tvrdeći da pojam roda nije uopće važan, bitan, da ničemu ne služi – da samo diskriminira. Čak se veoma oštro, suprotno

feminističkim postulatima, protivi upotrebi mocijskih sufiksa u komunikaciji, smatrajući ih licemjernim. Kao jedno od mogućih rješenja za ukidanje rodne nejednakosti, postavlja tezu o ukidanju "oznaka M/Ž na apsolutno svemu" (str. 15).

Drugi dio Zbornika – Lingvističke mogućnosti – donosi četiri rada, u kojima dvije bosnistice, anglista i kroatista, u okviru svojih visokih lingvističkih i književnoteorijskih kompetencija, raspravljaju o temi rodno nebinarnog jezika. Amela Šehović analizira radove posvećene rodno (ne)osjetljivom i rodno neutralnom (nebinarnom) jeziku u lingvističkoj bosnistici, gdje zaključuje da je "pitanje rodno neutralnog (nebinarnog) jezika na margini tema kojima se bavi lingvistička bosnistika" (str. 26), ali to "ne znači da nema prostora (i) za uvođenje novih jezičkih praksi (rodno neutralan/nebinarni jezik)" (Ibid.). Drugi rad u ovom tematu lingvističko je promišljanje o imenicama srednjeg roda Zenaide Karavdić, jer se moguće rješenje u rodno nebinarnom jeziku, upravo možda i nazire u mogućnostima srednjeg roda, tačnije, iskoristivosti zamjenice srednjeg roda (*ono*). No, o tome nam tek slijede rasprave, prijedlozi i zaključci, prvenstveno lingvističke zajednice i rodno nebinarnih osoba. Treći rad ovog temata je onaj Emira Muhića, koji raspravlja o fenomenologiji roda u engleskom jeziku, kroz prizmu *mainstreama* – društvenih mreža i popularnih televizijskih serija, naglašavajući pojam *liminalnosti* kad su pitanju slavenski jezici, za koje vjeruje da će "zadovoljiti, u prvom redu, potrebe govornika-ca" (str. 44). Posljednji rad u ovom tematu je rad Ivana Šunjića, koji nudi niz svakodnevnih primjera iz društvene stvarnosti. U zaključku se izražava nada da će baš ovaj rad privući čitateljstvo koje želi "senzibilizirati svoj jezik u pisanoj i usmenoj komunikaciji i u različitim situacijama uporabe jezika" (str. 51).

Treći dio – Primjeri iz prakse – donosi tri rada, koji na praktičnim primjerima iznose problematiku rodno nebinarnog jezika. Amar Bašić, inače anglista, u radu, između ostalog, nudi zanimljiv model: jednu vijest s portala "provlači" kroz niz različitih varijanti rodno nebinarnog jezika. Džana Zahirović, germanistica i prevoditeljica, u svom radu, osim izazova i kreativnih mogućnosti, iznosi i konkretne probleme s kojima se susreće u prevođenju tekstova s njemačkog jezika na bosanski jezik, odnosno "jezičkih oblika koji se ne odnose na tradicionalne binarne rodne kategorije" (str. 73). Na kraju, temat, a ujedno i Zbornik, zaokružuje Jasmina Čaušević, koja u radu prati medijski sadržaj posvećen nebinarnosti. Ohrabruje njen zaključak da, iako je tema o rodno nebinarnim osobama "još uvijek rijetko zastupljena u medijima, ali kada se o njoj piše, to se radi na korektan način" (str. 86).

Zbornik radova *Ka rodno nebinarnim jezičkim praksama* pionirski je zbornik posvećen rodno nebinarnom jeziku u Bosni i Hercegovini. U *Zborniku* je postignuta odlična ravnoteža između ispovjednih priča rodno nebinarnih osoba, naučno-stručnih radova te radova iz prevoditeljske i medijske prakse. Ovaj će zbornik zainteresirati lingvističku zajednicu zbog jezičkih tema koje sadrži te zbog izazova i zahtjeva za koje se očekuju rješenja; zainteresirat će rodno nebinare osobe jer se direktno tiče njih; ali, možda i najvažnije – trebao bi zainteresirati i ukupno bosanskohercegovačko društvo koje ima priliku upoznati različitosti kojima smo okruženi, okružene, okruženi_e, te tako pokazati inkluzivnu zrelost u XXI stoljeću – a jezik je neprikosnoven alat kojim se spomenuta različitost može ostvariti. *Zbornik* nudi priliku da se, čitajući napisane tekstove i promišljajući o njima, izađe iz vlastite zone udobnosti i osvijesti činjenica da je jezik otvoren i promjenjiv sistem koji mora ići ukorak s društvenim promjenama što ih savremeno doba nosi. Smatram *Zbornik* poticajnim, zanimljivim i potrebnim širem čitalačkom krugu. Vjerujem da će biti dobar i čvrst temelj za nove konferencije, nova istraživanja i susrete na kojima će se težiti ravnopravnosti svake osobe.

Na kraju, *Zbornik* sa zadovoljstvom preporučujem svima što jezikom i o jeziku govore; svima koji, koje, koji_e djeluju prema postulatima *otvorenog društva* ravnopravnosti i slobode.

prof. dr. Ajla Demiragić

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet

Zbornik *Ka rodno nebinarnim jezičkim praksama* nastao je na osnovu radova izloženih na istoimenoj konferenciji održanoj u Sarajevu 22. 9. 2023. godine. Prvi ovakve vrste na području Bosne i Hercegovine, zbornik je okupio radove kojima se pokreće iznimno važna akademska i aktivistička rasprava o rodno nebinarnim i rodno neutralnim jezičkim praksama. Uz predgovor i uvodni tekst, zbornik sadrži radove, njih ukupno deset, podijeljene u tri cjeline: *Nevidljivost u jeziku*, *Lingvističke mogućnosti* i *Jezik u upotrebi*.

U prvoj cjelini, nalaze se tri teksta u kojima rodno fluidne i rodno nebinarne osobe Admir Alex Adilović, Alex B. i E. Mušinović progovaraju o osobnom, često bolnom, doživljaju maternjeg jezika kao oblika opresije, o nevidljivosti u jeziku kojie govore i nemogućnosti da iskažu sebe. Važan doprinos priloga okupljenih u ovom dijelu ogleda se u nastojanju da se predstave poželjne forme oslovljavanja i obraćanja rodno nebinarnim i fluidnim osobama i da se u svakodnevnoj komunikaciji insistira na upotrebi rodno neutralnog i inkluzivnog jezika.

Drugu cjelinu otvara rad *Od rodno (ne)osjetljivog ka rodno neutralnom (nebinarnom) jeziku u lingvističkoj bosnistici* Amele Šehović. U radu je ponuđen detaljan prikaz razvoja istraživanja teme rodno osjetljivog jezika u okviru lingvističke bosnistike. Autorica konstatira da je pitanje rodno neutralnog (nebinarnog) jezika ostalo na margini tema kojima se bavi lingvistička bosnistika, odnosno, preciznije, da je do sada objavljen samo jedan stručni rad autorica Jasmine Čaušević i Sandre Zlotrg u kojem se, kroz analizu adekvatnosti pravopisnog znaka kose crte („/“) u tekstovima u kojima se provodi rodna ravnopravnost, premda periferno, ipak uvodi ova tema.

Zenaida Karavdić, u radu pod naslovom *Semantika imenica srednjeg roda u bosanskom jeziku*, najprije ukazuje da se srednji rod, u jezicima koji ga imaju, koristi u raznim značenjima. Uzimajući u obzir mogućnost da srednji rod u bosanskom jeziku čuva praindoevropska značenja, kao u njemačkom, odnosno da se odnosi na apstraktne i nebrojive imenice, autorica analizira imenice srednjeg roda u bosanskom jeziku i dokazuje da je osnovno značenja imenica srednjeg roda apstraktno. Ujedno, postojanje imenica srednjeg roda s obilježjem spola govori i o dominaciji značenjske kategorije spola u gramatičkoj strukturi bosanskog jezika.

Nomen est omen? – (Re)interpretacija rodniha označitelja kroz leće kognitivne lingvistike rad je Emira Muhić. Autor, pored ostalog, u ovom radu nudi osvrt na stanje u suvremenom engleskom kao rodno neutralnom jeziku, a potom razmatra „jezički prostor nekadašnje Jugoslavije“ kroz kategoriju gramatičkog roda i stanovište da je muški rod ujedno i rodno neutralan. U zaključku autor naglašava da pitanje rodne nebinarnosti predstavlja izazovnu i važnu lingvističku temu, te naglašava da „nedostatak normiranih i jasno ustrojenih stavki u jezičkom inventaru semantičkog eko-prostora nekadašnje Jugoslavije predstavlja, u praktičnom smislu, prepreku u translatologiji“.

U radu naslovljenom *Uporaba rodno nebinarnog jezika: (ne)mogućnosti u praksi* Ivan Šunjić nudi pregled aktualnih stručnih pravopisnih prijedloga i rješenja za promicanje rodno nebinarnog i rodno neutralnog jezika, te razmatra mogućnosti rodno nebinarnog/neutralnog oslovljavanja i obraćanja. U zaključku Šunjić kao središnji problem izdvaja nemogućnost iznalaženja adekvatnog zamjeničkog

oblika, te smatra da ćemo u našem jeziku adekvatne zamjenice morati da izmišljamo ili da preuzimamo rješenja iz drugih velikih jezika.

Treća cjelina zbornika posvećena je analizi konkretnih primjera i predloženih rješenja u našem i njemačkom jeziku. Amar Bašić u svom radu najprije nudi kratak osvrt na različite sociolingvističke aspekte korištenja muškog gramatičkog roda kao generičkog s jedne, i rodno osjetljivog jezika s druge strane, ukazujući na prednosti i nedostatke ovih pristupa. U centralnom dijelu rada autor otvara diskusiju o mogućnostima uvođenje novih rodno neutralnih zamjenica, o usvajanju singularnog značenja zamjenice oni, o polisemizaciji zamjenica i nastavaka u srednjem rodu kako bi ih se prilagodilo novom, rodno nebinarnom značenju. Džana Zahirović, u radu naslovljenom *Problemi pri prevođenju rodno neutralnog jezika* sa njemačkog na bosanski/hrvatski/srpski jezik ukazuje na izazove i moguća rješenja u procesu prevođenja rodno neutralnog jezika s njemačkog na naš(e) jezik(e). Treću cjelinu zatvara rad Jasmine Čaušević u kojem autorica najprije opisuje kako masovni mediji pišu o nebinarnim osobama, ukazujući na dobre i loše prakse pisanja i trendove u izvještavanju. Analiza relevantnih sadržaja na portalima u periodu od januara 2022. do augusta 2023. godine pokazala je da su teme posvećene rodno nebinarnim osobama rijetko zastupljena u medijima. No, ono što ohrabruje, po mišljenju autorice, jeste to da je glavnina objavljenih tekstova korektno napisana.

Ovim zbornikom radova nastojalo se ukazati na činjenicu da se bosanskohercegovačka lingvistika ne bavi dosljedno problematikom odnosa roda i jezika i rodnolingvističkim temama. Upravo zato što unutar bh. lingvističkih krugova glavnoga toka još uvijek ne postoji otvoren interes za pitanja koja se tiču odnosa između jezika i spolnih i rodni identiteta, te transrodnih, nebinarnih i fluidnih osoba, ovaj zbornik predstavlja važan iskorak. Premda su metodološki neujednačeni i stilski heterogeni, radovi okupljeni u ovom zborniku predstavljaju vrijednu polazišnu osnovu budućih istraživanja o mogućnostima razvoja rodno nebinarnih i rodno neutralnih pismenih i usmenih oblika izražavanja. Prilozi predstavljeni u ovom zborniku zaslužuju pozornost naše znanstvene javnosti jer ukazuju na to da se kroz naš/e jezik/e i nadalje vrši diskriminacija osoba koje pružaju otpor rodnom binarizmu i ne žele da se smjeste unutar rigidnih rodni pozicija. Ujedno, ovaj zbornik usmjeren je i na sve one osobe koje učestvuju u javnoj komunikaciji i koji/koje/kolje bi željeli/e/željelic da koriste rodno neodređen (i neseksistički) kao i rodno nebinaran jezik. Uredništvu čestitam na ovom zborniku radova, te ga preporučujem stručnoj, a posebice široj čitalačkoj javnosti.

0 Sarajevskom otvorenom centru

Sarajevski otvoreni centar (SOC) radi na unapređivanju ljudskih prava, posebno položaja i ljudskih prava LGBTI osoba i žena u Bosni i Hercegovini, i to interpretacijom, predstavljanjem i zastupanjem autentičnih iskustava osoba koje trpe kršenja ljudskih prava i neravnopravan položaj te zagovaranjem pravnih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih promjena u svim oblastima života.

Ovdje ćemo istaći samo neka postignuća koja se odnose na ravnopravnost LGBTI osoba i žena. Pored psihosocijalnog i pravnog savjetovanja, nastavljamo voditi jedini LGBTI medij u državi – portal www.lgbti.ba. Tim SOC-a je organizirao treninge: za policiju, tužilaštva i sudove, s fokusom na teme zločina iz mržnje, govora mržnje i primjene antidiskriminacionog prava; za stručno medicinsko osoblje te osobe koje rade u zdravstvenom sektoru, s fokusom na trans-specifičnu i trans-inkluzivnu prilagodbu spola; za LGBTIQ zajednicu. Intenzivno radimo na stvaranju lokalne institucionalne mreže podrške LGBTIQ osobama u Kantonu Sarajevo, unapređenju regulacije biomedicinski potpomognute oplodnje u Federaciji BiH, pravima radnica u vezi sa diskriminacijom na osnovu spola i porodijskog odsustva, uvođenju rodno senzitivnog jezika u parlamente i univerzitete, usvajanju i implementaciji kantonalnih gender akcionih planova, ali i podizanju svijesti o rodno zasnovanom nasilju u BiH.

Tokom proteklih godina, nekoliko naših zakonodavnih i policy inicijativa ušlo je u vladinu ili parlamentarnu proceduru. Naš zagovarački fokus usmjeren je na pitanja politika za ravnopravnost žena i LGBTI osoba u BiH, na pitanja reproduktivnih prava žena i muškaraca, roditeljstva u kontekstu usklađivanja privatnog i poslovnog segmenta života, slobode okupljanja LGBTI osoba i unapređivanja institucionalnog okvira za zaštitu od nasilja i diskriminacije, te namjeravamo da nastavimo rad na pitanjima koja se tiču transrodnih osoba, interspolnih osoba, istospolnih zajednica, njihove društvene inkluzije, ali i položaja LGBTI osoba u obrazovanju, zdravstvu, radu i zapošljavanju. Tokom proteklih godina provedene su i medijske kampanje, koje su dosegle preko milion osoba u Bosni i Hercegovini, a organizira se i LGBTI filmski festival Merlinka koji od 2021. godine postaje lokalni festival Kvirhana, u saradnji s Tuzlanskim otvorenim centrom.

Više o našem radu možete pronaći na www.soc.ba.

Ova publikacija izlazi u okviru edicije *Questioning*, koju objavljuje Sarajevski otvoreni centar.

EQUALITY FUND

**SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR**

Sarajevo, 2023.